

Bosna- No future?

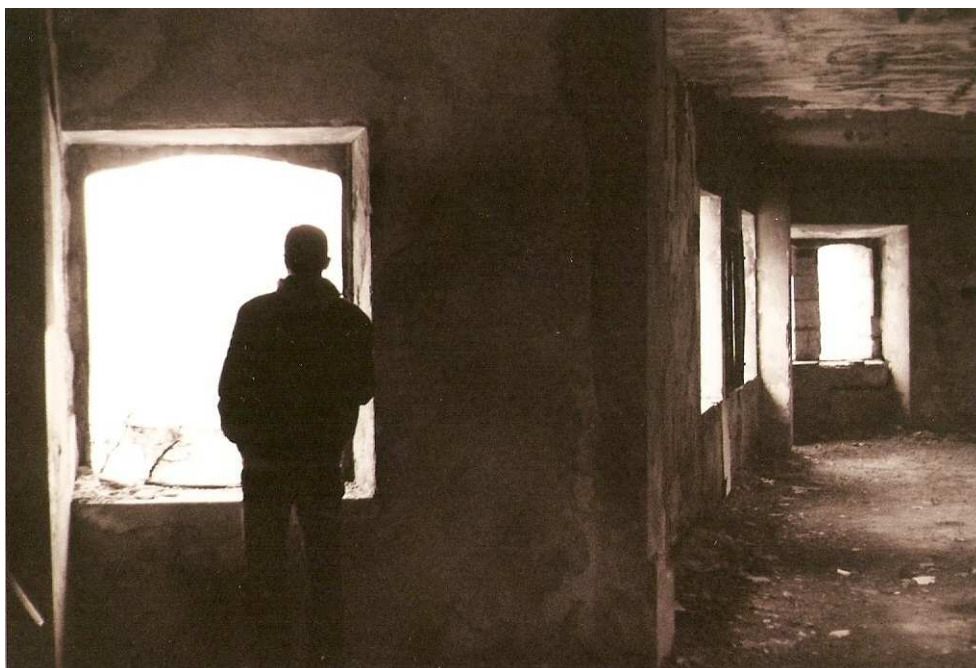
Mladá generace v Bosně a Hercegovině- studenti v Sarajevu

Diplomová práce

Petra Kotvová

Sociologie, FF UK

2008

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

V Praze, dne 20. dubna 2008

Poděkování:

Ráda bych poděkovala své milé vedoucí práce paní PhDr Janě Duffkové CSc. za důvěru. Děkuji rodičům za podporu. Můj obrovský dík patří lidem z Bosny, které jsem poznala v Sarajevu, kteří se mi otevřeli a nechali mě nahlédnout do svých životů. Mnoho z nich se stalo mými přáteli, a Bosna mým druhým domovem, místem kde se cítím dobře. Děkuji Elvisovi za dlouhé diskuse a konzultace, děkuji svojí balkánské kapele za úspěchy v mezičase psaní diplomové práce, děkuji Jakubovi za to že mě dokázal rozesmát, a svému psovi Arturovi za společnost ☺

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá situací mladých lidí v Bosně a Hercegovině, konkrétně vysokoškolských studentů v Sarajevu,.

Na stavu Bosny se výrazně negativně podepsal proběhlý válečný konflikt v letech 1992-1995 a v současné době prochází Bosna několika procesy tranzitu: z válečného stavu do míru, z plánovaného hospodářství k tržnímu kapitalismu a z komunistického režimu do demokracie. Životy mladých lidí jsou touto situací ovlivněny, a proto jsem se snažila zjistit, jak svou situaci, stav společnosti a svou budoucnost reflektují oni sami.

První část práce zasazuje problematiku do širšího kontextu, historického, politického i společenského. Zpracovává i výsledky v Bosně již proběhlých kvantitativních i kvalitativních výzkumů.

Druhá část již vychází z výsledků mého terénního kvalitativního výzkumu z podzimu roku 2007 v Sarajevu, který jsem prováděla mezi vysokoškolskými studenty studujícími v Sarajevu. Analýza získaných narativů se soustředila kolem několika témat:

- identita mladých, a to národnostní i náboženská, což jsou témata v Bosně velmi úzce provázány
- osobní cesty v islámu - tedy jak si mladí praktikující muslimové našli k tomuto náboženství cestu
- vize vlastní budoucnosti v Bosně, rozhodnutí zda zůstat nebo emigrovat
- reflexe války a současné poválečné situace ve vztazích mezi národnostními komunitami
- hodnocení politické situace v zemi mladými a jejich vztahu k Západu.

Tato práce má za cíl ukázat, jak myslí a reflektují svou situaci někteří vysokoškolští Sarajevští studenti, nemá však ambice zobecnování na celou populaci. Snaží se zodpovědět otázku, může li právě tato generace být tou, která na nepříznivém stavu země něco změní.

Abstract

This thesis deals with the situation of young people in Bosnia and Herzegovina in general and of university students in Sarajevo in particular.

The war conflict in 1992 -1995 has had a strong negative impact on Bosnia. This country is now going through several transitional processes: from war to peace, from the planning to the market economy and from a communist regime to democracy. All this influences the lives of the young generation. Against this backdrop I tried to find out how the young people reflect their own situation, the state of society and how they see their own future in it.

The first part of this diploma thesis tries to put the subject into a broader historical, political and social perspective. It also quotes results of several already performed research works of both quantitative and qualitative type.

The second part shows results of my own qualitative field research, which I performed among the university students in Sarajevo in autumn 2007. The analysis of the gained narratives is focused on several issues:

- young people's identity, both religious and national.
- young people's private way to Islam
- vision of people's own personal future in Bosnia, the decision: "stay or go?"
- reflection of the war and of the current post-war situation in the relationship among the ethnic communities
- evaluation of the political situation in the country by the young generation and their relationship to the West

The objective of this thesis is to show the way some university students in Sarajevo think and how they reflect their situation. It has however no ambition to generalize the results in regard to the whole population. It tries to answer the question, if this very generation could be the one to change the today's unfavourable state of the country.

Obsah

Úvod.....	6
I. část- teoretická	
1) Stručné shrnutí dějin Bosny a Hercegoviny	9
2) Válka 1992-1995 jako mezník, etnický konflikt.....	13
3) Idylické soužití, nebo válka kmenů?.....	18
4) Společenská realita a situace mladých ve statistických datech kvantitativních výzkumů.....	24
5) „Ztraceni v přechodu?“ a srovnání s mladší generací.....	29
II.část- vlastní výzkum	
O metodologii výzkumu.....	35
6) Identita mladých.....	39
6.1. Národnostní identita.....	41
6.2. Náboženství jako součást identity	44
6.3. Osobní cesty v Islámu.....	46
7)Vize budoucnosti, perspektivy z pohledu mladých.....	64
6.4. Emigrovat, nebo zůstat?.....	64
6.5. Naděje, nebo beznaděj?.....	66
8) Válka ve vyprávění mladých.....	68
8.1 Reflexe války ve výpovědích.....	68
8.2 Vztahy mezi národnostními komunitami po válce.....	72
9) Politická situace.....	74
9.1. Vnímání politické a společenské situace mladými.....	74
9.2. Vztah mladých k Západu.....	77
Shrnutí, závěr.....	81
Použitá literatura a zdroje.....	83
Přílohy.....	88

Úvod

Bosna a Hercegovina je postkomunistickou zemí stejně jako Česká republika. V současné době však prochází nejen transformací ze socialismu do tržního hospodářství, z komunismu do demokracie, ale také stále hledá rovnováhu v dalším procesu - v přechodu z války do míru.

Bosna byla během celé svojí historie místem, kde se potkávaly, střetávaly a mísily různé kultury, byla jejich křižovatkou na pomezí západu a východu. Zprávy o Bosně plnily sdělovací prostředky během války v letech 1992-95. Tři válečné roky plné krveprolití, etnických čistek a vyhánění lidí z jejich domovů byly interpretovány různě. Jedno je však jisté, válka velmi silně ovlivnila stav celé země. I dnes, 12 let po skončení války, jsou její stopy v Bosně přítomné. A to nejen ty opticky viditelné, ale i v hlavách lidí, v myšlení a vzpomínkách.

Pokládala jsem si otázku, jaký život mají mladí lidé v této válkou zničené zemi. Předpokládala jsem, že právě oni jsou a budou ta generace, která by mohla na nepříznivé poválečné realitě něco změnit. Ve svém terénním výzkumu v hlavním městě jsem se snažila zjistit, jak se mladým lidem v této zemi žije a jak se vyrovnávají s poválečnou situací. Zajímalo mě především, jaké vidí perspektivy pro svojí budoucnost, a zda tuto budoucnost vidí v Bosně, nebo spíše v zahraničí. Předmětem mého zájmu byla i identita mladých Bosňanů, a jejich vztah k Západu. Po válce došlo k ostrému vykrytalizování hranic mezi národnostními skupinami (Muslimové, Srbové, Chorvati) a posílení významu náboženství právě jako indikátoru rozdílů mezi národnostmi. Mnoho mladých lidí si takřkajíc našlo cestu k náboženství samo.¹ Oproti tomu generace jejich rodičů prožila největší část svého života za Titovy komunistické Jugoslávie, ve které byly víra spíše potlačovány než podporovány. Proto mě zajímaly osobní cesty v náboženství těchto mladých lidí jako součást jejich identity, a jejich pohledu na svět a společnost.

Bosna je zemí, kde je politika přítomna ve společenské realitě více než kde jinde. Všíkala jsem si toho, jak se tento fakt odráží ve výpovědích mladých, jak se na tuto společenskou realitu dívají, jsou li optimisty, nebo spíše pesimisty v otázkách dalšího vývoje společenského klimatu v zemi?

Ke zkoumání těchto témat jsem používala dostupné výsledky jak kvantitativní výzkumy o postojích Bosňanů² a společenské situaci mladých v Bosně, tak kvalitativního výzkumu zabývajících se generací, která prožila svá "nejlepší

¹ Nejčastěji k Islámu. Bosna je převážně muslimská, Sarajevo obývá podle neoficiálních statistik asi 80% Muslimů.

² V textu používám označení Bosňané pro všechny obyvatele Bosny, bez ohledu na to, zda se případně identifikují jako bosenští Muslimové (někdy se pro ně používá i označení Bosňáci, v bosenštině Bošnjaci, nebo Muslimani), bosenští Srbové, nebo bosenští Chorvaté.

léta“³ ve válce. Tyto výzkumy jsem porovnávala s výsledky mého vlastního výzkumu, jehož moji cílovou skupinu představovali studenti vysokých škol v Sarajevu. Prováděla terénní zúčastněné pozorování života mladých v Sarajevu, a kvalitativní rozhovory na výše zmíněná témata.

Získaná data jsem analyzovala pomocí metody zakotvené teorie. Hlavní otázkou, kterou jsem se snažila výzkumem zodpovědět bylo, zda tato generace mladých je tou, která dokáže na nepříznivé poválečné realitě země něco změnit, zda je ona nadějí pro osud této země?

³ Pojem “nejlepší léta“ je samozřejmě relativní, autoři výzkumu jej používají k označení období mladého člověka, kdy stojí na počátku budování svého osobního i profesního života, konkrétně bylo toto věkové rozmezí u respondentů mezi 21 a 27 rokem života. V tomto věku prožívali válku.

1) Stručné shrnutí dějin Bosny a Hercegoviny

Bosna odjakživa představovala křižovatku kultur, místo, kde se setkávají i střetávají Evropská tradice s orientální kulturou a osobitostí Balkánu. Stála vždy na pomyslné hranici mezi západem a východem. Již ve 4. století zde vedla podél řeky Driny hranice mezi východo- a západořímskou říší.⁴ Od 11. století představovala předěl mezi pravoslavným a katolickým křesťanstvím, a od 14. stol pak i hranici mezi západem a islámským orientem. Osudy Bosňanů jsou silně determinovány její pohnutou historií a v málokteré Evropské zemi má politika tak velký vliv na život lidí jako zde.

První písemná zpráva o Bosně se datuje kolem roku 950. Ve středověku zde vládli bosenští králové, země se vyznačovala geografickou izolovaností.

Na konci 12. století se zde objevuje sekta bogomilů⁵, kteří později vytváří Církev bosenskou. Byla to místní církev, která neakceptovala římskou doktrínu. Ve středověku zde paralelně působila též katolická (řád františkánů) a pravoslavná církev. Ve 13. století poslal bezúspěšně Řím do Bosny několik křížových výpravy s cílem vymýcení bogomilské církve.

Největšího teritoriálního rozsahu dosáhla Bosna ve 14. století- tehdy se rozkládala od Šibeniku až po boku Kotorskou. Všichni její tehdejší obyvatelé byli označováni jako Bosňané.

Název Hercegovina má původ v označení vévodského titulu- herceg, na kterého se nechal titulovat vládce přímořských bosenských oblastí.

Po roce 1450 byla pod protikacířským tlakem rozbita Církev bosenská, avšak nepodařilo se zde vytvořit pevný a jednotný stát, ani náboženskou a společenskou strukturu.

Bosna tak byla snadno dobytá osmanskými Turky v roce 1463, v jejímž područí zůstala až do roku 1878.⁶ Toto období mělo velký vliv na formování politického a náboženského vývoje a dalo základ dlouhodobému multikulturnímu bohatství Bosny. Probíhající války dokonale promísily místní etnika. Velká část byla na přelomu 15. a 16. století islamizována (asi 70-75% obyvatelstva). Nestalo se tak pod násilným tlakem, jako spíše pod tlakem společensko-ekonomickým. Tuto hromadnou konverzi k islámu umožnila i dosavadní neexistence jednotného náboženství, a také tím, že nejen katolická,

⁴ Dodnes je řeka Drina pro obyvatele Bosny symbolická, vypráví se, že během druhé světové války byla její hladina červená od krve zabitých obětí..a stejnou barvu měla i při proběhlém konfliktu na počátku 90. let

⁵ někde také označovaných jako *krstjané*

⁶ Až do roku 1918 patřila Bosna a Hercegovina formálně pod tureckého sultána.

ale i pravoslavná církev se zde kvůli pronásledování bogomilů netěšily velké oblibě.

K hromadnému přijímání islámské víry přispíval také fakt, že nemuslimové byli v Tureckém panství považováni za občany druhého řádu, neměli politická práva a museli odvádět velké daně. Pouze muslimům byl umožněn společenský a politický růst a hospodářské výhody (např. nižší daně). Na druhou stranu byli povinni sloužit v sultánově vojsku. K další islamizaci docházelo spolu s imigrací obyvatel z jiných částí osmanské říše do Bosny. Během tohoto období zažívala Bosna kulturní a obchodní rozkvět, byla zakládána města v orientálním stylu, například dnešní hlavní město Bosny Sarajevo v 15. stol. Z této doby pochází většina hradů, paláců, mešit, mostů, nebo třeba *hamamů* (veřejných městských lázní).

K pestrosti kultur přispěla také početná komunita sefardských Židů, původem ze Španělska. Do Bosny přišli počátkem 16. století na pozvání tureckého sultána, poté co byli vypuzeni ze Španělska. Usazovali se v osmanské říši, a vytvořili komunity ve městech jako Soluň, Istanbul, nebo Sarajevo. V Sarajevu se židovská komunita udržela až do druhé světové války.

V důsledku neúspěšných osmanských válek s Rakouskem v 17.-18. století se do Bosny začaly stahovat desetitisíce muslimů vyháněných z dobytých území Uher, Chorvatska, Slavonie a Dalmácie.

Muslimové v Bosně početně převládali až do konce 18. století, v 19. století převážili křesťané- převážně pravoslavní, v západní části Hercegoviny katolíci. Stalo se tak v důsledku decimace muslimského obyvatelstva válkami a rozsáhlými morovými epidemiemi, které zasáhly především města, obývaná v té době převážně muslimy.

Hranice mezi národy se začínají rýsovat teprve během 18. století. Některé čtvrti ve městech odpovídaly tomuto národnostnímu rozdělení. Například v Sarajevu vedle sebe najdeme starou katolickou, pravoslavnou, židovskou, a muslimskou čtvrť. V průběhu 19. a na začátku 20. století však již došlo k rozdělení obyvatelstva na tři národnosti. Stalo se tak díky třem zde existujícím náboženstvím a nacionalistickým vlivům z okolních zemí. Ze Srbska zde bylo propagováno srbství mezi pravoslavnými obyvateli Bosny (se snahou o vytvoření Velkého Srbska- tzn. Sjednocení všech jihoslovanských pravoslavných národů), z Chorvatska snaha získat katolíky pro myšlenku chorvatské národní jednoty. Tato propaganda obou zemí byla zaměřována i na bosenské muslimy- v nich byli spatřováni buď islamizovaní Srbové, nebo islamizovaní Chorvati.

Po protitureckém povstání (vyvolaném vzestupem národního uvědomění mezi bosenskými křesťany a zároveň útlakem osmanské moci) byla Bosna okupována Rakousko- Uherskem a od roku 1908 se stala součástí habsburské monarchie.

Panství habsburské říše významně přispělo k hospodářskému a kulturnímu rozvoji Bosny, i k udržení muslimské komunity v zemi. Ze Srbska a Černé Hory byli muslimové a etničtí Turci vyháněni.

Dne 28.6. 1914 se do dějin zapsal sarajevský atentát na následníka trůnu Rakouska- Uherska, Františka Fredinanda. Atentátníkem byl srbský student Gavrilo Princip. Tato událost prakticky znamenala počátek první světové války.

Po jejím skončení, v roce 1918, se BiH stala součástí Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, později Jugoslávie. Stát byl centralisticky uspořádán, dominantní postavení v něm patřilo Srbům. Jak Srbové, tak Chorvati se snažili dostat bosenské muslimy na svou stranu. Stát propagoval jednotný jugoslávský národ, užívalo se dvojího jazyka (srbštiny a chorvatštiny), dvojího písma (latinky a cyrilice) a uznávána byla tři náboženství (katolické a pravoslavné křesťanství, a islám.)

Za druhé světové války připadlo území BiH⁷ chorvatskému ustašovskému naciolanistickému státu, a stalo se epicentrem střetů srbských a chorvatských nacionalistů.

Nakonec však zvítězilo partizánské hnutí odboje proti fašismu v čele s Josipem Brozem- Titem, a jeho komunistický program. Proklamovaným cílem byla obnova Jugoslávie jako federace rovnoprávných národů.⁸ V roce 1945 tak vznikla Federativní lidová republika Jugoslávie složená ze šesti republik: Srbska, Chorvatska, Slovinska, Černé Hory, Makedonie a Bosny a Hercegoviny, a dvou autonomních oblastí – Kosova a Vojvodiny. Skutečná moc však náležela politickému a stranickému centru. Nacionalismus byl potlačován, stejně tak sympatie k Sovětskému Svazu poté co Tito odmítl být pod podmíněným vlivem Sovětského svazu. Političtí odpůrci byli posíláni do vězení a pracovního tábora zvaného Goli Otok.

Během jugoslávského reálného socialismu docházelo ke kolektivizaci a industrializaci, značná část obyvatel Bosny se stěhovala do měst. Vyvíjelo se i vzdělávání, rostla životní úroveň. Ideologie materialismu a z ní vycházející snaha o vytvoření “nového jugoslávského člověka“ však spatřovaly náboženství jako překážku modernizace společnosti. Víra byla považována jako něco zastaralého, co by mělo být ponecháno starším lidem, kteří ještě dožijí život tak, jak byli zvyklí. Mladí se však této části identity měli vzdát, protože v komunistické společnosti neměla význam. Náboženství tedy bylo v této době spíše potlačováno než podporováno. Docházelo tak k sekularizaci obyvatelstva a k individualizaci víry.

Dle výzkumů tolerance v jednotlivých Jugoslávských republikách⁹ (a tento fakt se objevuje i ve výpovědích lidí) byla v této době Bosna zemí s nejvyšší

⁷ Pro označení Bosny a Hercegoviny používám buď krácený název Bosna, nebo zkratku BiH- z bosenského označení Bosna i Hercegovina.

⁸ Srbochorvatsky: „Bratrstvo i jedinstvo svih naroda i narodnosti“

⁹ Z přednášky prof. Aksima Mujkiče na fakultě politologických studií

tolerancí mezi národy. Její obyvatelstvo také bylo tradičně nejvíce heterogenní. Městské obyvatelstvo se vyznačovalo vysokým procentem smíšených svateb. Ne přelomu 60. a 70. let došlo k uznání Bosňanů tradičně vyznávajících islám (ať již aktivně, nebo pokud šlo o muslimy pouze po tradici), jako samostatného národa. Byli označeni jako Muslimové (s velkým M), a prohlášeni za jeden ze tří konstitutivních národů Bosny- vedle tradičně katolických Chorvatů, a pravoslavných Srbů.

Rozpad Jugoslávie měl nejvážnější důsledky právě na BiH kvůli jejímu multinárodnostnímu charakteru. Po Titově smrti a následujícím pádu komunismu zvítězily v Bosně nacionalistické strany. (Muslimská Strana demokratické akce SDA, Srbská demokratická strana SDS, a Chorvatské demokratické společenství HDZ). V roce 1992 se uskutečnilo referendum o státní samostatnosti BiH, které prosazovala SDA a HDZ. Mezi 63-67 % voličů, kteří se plebiscitu zúčastnili, 99,4 % hlasovalo pro nezávislost,¹⁰ bosenští Srbové referendum bojkotovali. Většina z nich zastávala představu spojení všech Srby obývaných území do jednoho státního celku. Dne 6.4. 1992 byla Bosna mezinárodně uznána jako samostatný stát.

Tyto události stály na počátku krvavého válečného konfliktu let 1992-95 v BiH. Srbové nesouhlasili s nezávislostí Bosny, a činili si nároky na území obydlená bosenskými Srby. Zároveň Chorvaté bojovali o území obydlená bosenskými Chorvaty. Během konfliktu přišlo o život asi 150 tisíc obyvatel Bosny. Přes dva miliony Bosňanů bylo nuceno opustit své domovy, milion z nich hledalo azyl v zahraničí. Docházelo zde i k programovému etnickému čištění celých rozsáhlých oblastí. Toto nabývalo v některých momentech i charakteru genocidy, například události ve východobosenské Srebrenici, kde bylo zabito asi 8000 Muslimských mužů a chlapců starších 15 let.¹¹

Konflikt byl zastaven až mezinárodní intervencí v listopadu roku 1995- Daytonskou dohodou. BiH byla zachována ve svých hranicích, vnitřně však byla rozdělena na muslimsko- chorvatskou federaci BiH a Republiku Srbskou.

Situace v zemi po válce se za asistence a dohledu mezinárodních sil stabilizovala, i když i dnes, 12 let po jejím skončení jsou její stopy přítomné téměř všude. Tři roky ničení, strachu a nenávisti zanechaly hluboké stopy v myšlení lidí, a podepsaly se na ekonomickém, společenském i politickém stavu země. To vše představuje podmínky, za kterých se snaží mladá generace formovat své perspektivy, nalézt svojí identitu.

Bosna se po pádu komunismu a skončení války otevřela zahraničním vlivům, a globalizaci. Ať již jde o přítomnost islámských organizací z arabských zemí, nebo o mírové jednotky Spojených národů, které jsou v zemi stále přítomné.

V době mého pobytu v Bosně na podzim roku 2007 se však v některých médiích hovořilo o největší politické krizi od skončení války. Jednalo se o

¹⁰ Podle: <http://www.bosna.cz/1992-1995.html>

¹¹ Podle http://en.wikipedia.org/wiki/Srebrenica_massacre a dalších médií, přesná čísla nejsou dosud známá.

podepsání stabilizační a asociační smlouvy, která by předcházela vstupu BiH do Evropské unie. Podpis je však podmiňován reformou organizace policie v zemi- ta měla by být sjednocena pro celou zemi. Doposud však měla každá z entit (RS¹², Federace BiH) svou vlastní policii. Objevovaly se i spekulace, že policie RS kryje válečné srbské zločince Mladiče a Karadžiče před vydáním Haagskému tribunálu. Bosensko-srbští politici v čele s M. Dodikem však reformu odmítali, jejich cílem je co největší nezávislost RS na BiH. O separatismu bosenských Srbů se hovořilo s velkými obavami- lidé z Bosny mají stále v živé paměti události počátku devadesátých let, kdy se Srbové snažili etnicky vyčistit jimi obývaná území. K eskalaci však na podzim roku 2007 nedošlo, politické vedení bylo tentokrát schopné kompromisu. To však nemění nic na stavu země, která je vnitřně rozdělená, a podle vnímání některých mladých je dokonce jakýmsi “evropským protektorátem“, nebo “evropským ghettem.“ Otázkou která stála na počátku méj diplomové práce tak bylo, jak se s touto situací vyrovnávají mladí lidé, studenti vysokých škol, studující v Sarajevu, hlavním městě BiH.

2) Válka 1992-1995 jako mezník, etnický konflikt

„Válka se opravdu hodně podepsala na mladých lidech. Nejdříve ti podají ruku a zeptají se tě na jméno. Podle toho si tě zařadí, a podle toho se k tobě budou chovat.“

(E., bosenský Srb, 30 let, student)

Kvalitativní výzkum nazvaný “Ztraceni v přechodu?“ zaměřený na kolektivní paměť a vnímání reality v Bosně generace narozené v letech 1968 až 1974 ukázal, že válka byla pro velkou část z dotázaných (22 ze 26) mezníkem jejich života. Hovoří shodně o tom, že se jim život dělí na období „před“, a „po“ válce. 14 z respondentů také tvrdí, že pro ně válka vlastně nikdy neskončila, naopak- stále trvá. To je velmi alarmující zjištění pro společnost která se snaží stabilizovat. Zároveň to potvrzuje, jak obrovský vliv měla (a stále má) proběhlá válka na životy lidí. Mladší generace, kterou jsou zkoumala já, ve svých výpovědích válku také reflektuje, avšak převažují spíše reflexe poválečné situace. Vzpomínky z války jsou vzpomínkami z dětství, většinu svého života již tito mladí dospělí prožili po jejím skončení. Tímto tématem se budu zabývat

¹² Zkratka pro Republiku Srbskou

v další kapitole. V příloze diplomové práce přikládám definice některých pojmů důležitých pro definování etnického konfliktu.

V této kapitole se pokusím nastínit logiku etnického konfliktu, a průběh války v Bosně. Možná zní absurdně hovořit o logice etnického konfliktu, když se jedná o vnějším pozorovateli někdy těžko pochopitelné jednání. Avšak je nutné si uvědomit, že aktéři konfliktu jednají v souladu s tím, co považují za správné a logické, nebo co jim připadá jako nejméně špatné řešení..

Během války v Bosně a Hercegovině přišlo o život 279 000 lidí (9,4% Muslimů, 8,3% Srbů, 5% Chorvatů z předválečné populace). 2 miliony lidí byli nuceni opustit své domovy, z toho 700 000 hledalo azyl v zahraničí. (Bougarel:1996)

Jak však k válce došlo? V roce 1980 umírá po 35 letech vlády Tito. Jugoslávie, která ho oplakávala se v tu dobu nachází v ekonomické krizi, komunistická ideologie se zdá být již vyčerpaná. Po jeho smrti se vlády ujali mezi sebou vzájemně o moc a zdroje soutěžící politici, kteří používali k mobilizaci obyvatelstva nacionalistickou propagandu.

Na konci 80.let začal tehdejší srbský prezident Slobodan Milošević prosazovat úzce národnostní rétoriku, ve které hovořil o Srbech jako o obětech nespravedlností, která měla vytvářet pocit srbské sounáležitosti. Sliboval, že všichni Srbové budou žít v jednom státě. Během následujících let fakticky zrušil autonomii Kosova a Vojvodiny, a podobil si Černou Horu. Tím narušil rovnováhu osmičlenné jugoslávské federace, ve které rázem disponoval čtyřmi hlasy. Ostatní vůdci rychle pochopili, že boj o moc v Jugoslávii se proměnil v boj o její rozdělení mezi vůdce jejích ponárodnovaných etnik. Nastalou situaci však komplikovalo geografické rozmístění etnik, které zdaleka neodpovídalo hranicím republik. Dalším problémem bylo, že cizím menšinám bylo upíráno právo na sebeurčení, avšak pro vlastní menšinu vně republiky bylo vyžadováno. A tak postupně i ostatní vůdcové začali používat skupinové rétoriky „my“ kontra „oni“.

Docházelo zde k eskalaci triadického konfliktu mezi rodící se národní menšinou (Srbové v Chorvatsku), rodícím se nacionalizujícím státem (Chorvatsko), a rodící se vnější národní vlastí (Srbsko). Podobné triadické mechanismy eskalace fungovaly v jistých chvílích také mezi Bosnou a Srbskem, a Bosnou a Chorvatskem. Ozbrojený konflikt byl také následkem tzv. „bezpečnostního dilematu“: „V atmosféře vzájemné nedůvěry vede strach ze soupeře jednu ze stran k zajištění větší bezpečnosti zvýšením své schopnosti odvetného úderu. Tento reaktivní tah je ovšem druhou stranou pochopen jako příprava na útok a kontrolován zvýšením odvetné kapacity. To je první stranou

interpretováno jako potvrzení počáteční obavy z útočných záměrů rivala, což vede k zintenzivnění jejího ozbrojování.“(Barša 1999 :123) Tak se roztočil bludný kruh nedůvěry, strachu a nenávisti.

Podle Barši většina reportérů, kteří referovali o dění v Jugoslávii nepochopila skutečnost, že se nejedná o výbuch dávných kmenových nenávistí. Neviděli, že válka se stala pro mnohé z jugoslávských vůdců racionálním prostředkem maximalizace moci v nastalé situaci absence silného centrálního státu.

A tak po pádu komunismu zvítězily i v Bosně v prvních svobodných volbách nacionalistické strany. Získaly 71% všech hlasů, a vytvořili ve vládě společnou koalici.(Barša: 1999) Jejich představitelé používali rétoriku která by se dala označit jako „vyberte si, buď my, nebo chaos“. Oživovali vzpomínky na vraždění během druhé světové války, a vyvolávali tak v obyvatelstvu pocity strachu a ohrožení. Podle francouzského politologa Xaviera Bougarela tyto strany volili především obyvatelé málo ekonomicky rozvinutých a převážně etnicky homogenních oblastí, žijících na venkově, nebo ve městech kam se přistěhovali z vesnice. Shodně pak lidé s nižším vzděláním. Tyto společenské vrstvy měly v té době nejmenší prospěch z modernizace, na rozdíl od městského a vzdělanějšího obyvatelstva. Jejich frustrace se stala plodnou půdou pro úspěch nacionalistické mobilizace.

V roce 1991 se odděluje Slovinsko, po něm následuje Chorvatsko. Bosna požaduje také nezávislost, při zachování v původních hranicích, Srbové si však pod nacionalistickou propagandou činí nárok na všechna bosenská území, kde žijí Srbové. Bosensko-srbská SDS hrozila násilným obsazením Bosny, pokud by ta vyhlásila nezávislost.

V referendu o nezávislosti Bosny se 99,4% vyjádřilo pro, bosenští Srbové hlasování bojkotovali.(www.bosna.cz) Dne 3.3.1992 vyhláší prezident Alija Izetbegović nezávislost Bosny, která je následně uznána evropským společenstvím i USA. Dochází k prvním incidentům, na území Bosny se postupně autoproklamuje Republika srbská a chorvatská Herceg- Bosna. Dochází k prvním ozbrojeným incidentům. V den uznání nezávislosti BiH se před budovou parlamentu v Sarajevu sešlo na 40 000 lidí, aby demonstrovali proti válce. Demonstrace však byla rozehnána srbskými snipery, kteří do davu stříleli ze střechy protilehlého hotelu. Zabito bylo 5 lidí a 30 zraněno.(www.bosna.cz). Začíná ostřelování Sarajeva těžkou vojenskou technikou a jeho obléhání, které nakonec trvalo celé 3 roky.

„V létě se již bojovalo na celém území BiH. Tisíce lidí přišly o život, statisíce byly nuceny ze svých domovů. Zahraniční novináři informovali o existenci nejméně 94 internačních táborů, kde bylo tehdy zadržováno v nelidských podmínkách 100 000 obyvatel BiH. Ve světě nejznámějším se stal tábor u severobosenského městečka Omarska, zřízený bosenskými Srby. Na teritoriu

BaH operovaly srbské polovojenské skupiny „Bílí orlové“ a „Arkanovci“ a docházelo k masovému znásilňování muslimských žen. Koncem srpna souhlasil Karadžić s mezinárodním dohledem nad tábory spravovanými Srby, zároveň však upozorňoval i na existenci obdobných táborů, které zřídili bosenští Chorvaté a Muslimové.“(www.bosna.cz)

V průběhu války Srbové obsadili a drželi pod kontrolou až 60% území BiH, a bosenský stát fungoval pouze na 10-15% území.(www.bosna.cz) Zazněly však hlasy ze strany nejradikálnějších muslimských vůdců, kteří v území obývaném pouze muslimy, byť tak malém, viděli výhodu- pomýšleli na projekt vytvořit v Bosně muslimský stát.

Rozpad Bosny tak byl způsoben jak zevnitř- nacionalistickými stranami, tak zvenku- Jugoslávskou armádou která se dostala pod srbské vedení, a dále politikou Srbska a Chorvatska. Roztáčí se spirála násilí při které mobilizace jedné skupiny slouží jako ospravedlnění pro mobilizaci druhé skupiny, provokace a ozbrojené incidenty vedou k mobilizaci milicí. Do té doby fungující sousedství mezi lidmi různých národností se tak politickou nacionalistickou propagací dostává do vzájemného konfliktu, což představuje podmínky pro etnické čištění.

Válka trvala dlouhé tři roky, a zasáhla celou Bosnu. Hlavní město Sarajevo bylo po tři roky obléháno, ostřelováno z okolních kopců a izolováno od okolního světa. Lidé zde žili v neuvěřitelných podmínkách- bez elektřiny, telefonu, vody (pro vodu se chodilo do sklepů nebo ke studnám)- a každý pohyb na ulici představoval nebezpečí. Mnoho obyvatel Sarajeva se muselo uchýlit do sklepů kvůli nebezpečí exploze granátů a ostřelování. Odhady obětí Sarajevského obléhání se pohybují mezi 10- 15 000 lidí, z toho asi 1 500 dětí.¹³

Válka byla po mnoha neúspěšných vyjednáváních mezi nepřátelými stranami a mezinárodní arbitráží zastavena až 21.11. 1995 podpisem Daytonské mírové dohody představiteli všech tří stran – S. Miloševićem, F. Tudjmanem a A. Izetbegovićem. Daytonská dohoda uznává nezávislou Bosnu v jejích hranicích, avšak vnitřně rozdělenou na chorvatsko- muslimskou federaci BiH a Republiku Srbskou. Tím vlastně jen dokončuje proces rozkladu Bosny ve které před válkou žily tři národnosti pospolu, nebo vedle sebe.

Politologové Jacques Rupnik a Xavier Bougarel se shodují na tom, že cílem války bylo etnické čištění s cílem etnické homogenizace území. Hlavním hybatelem událostí, tím co stálo na počátku roztáčení spirály násilí, byla politická nacionalistická propaganda a manipulace.

¹³ Tyto odhady jsou uváděny v médiích, přesné oficiální statistiky nejsou k dispozici.

Etnické čištění a spuštění „etnoparanoie“ (Rupnik) znamenalo ničení sousedství (v Bosně se používá termín „*komšilik*“ označující shodně sousedství a sousedské vztahy založené na vzájemné výpomoci, slovo je původem z turečtiny), a díky promíšenosti etnik vnášelo válku doslova do vlastního domu. (P. Barša: 1999)

Podle těchto dvou francouzských politologů závislí budoucnost a mír v Bosně jednak na politice Srbska a Chorvatska, a také na schopnosti bosenského státu vytvořit fungující politické a ekonomické instituce odpovídající všem etnikům. Důležitá je i demokratizace celého regionu. J. Rupnik vyzdvihuje zajištění bezpečnosti pro návratnost uprchlíků, která byla i několik let po válce velmi nízká. Cílem mírových jednotek působících v zemi bylo znepřátelená etnika oddělovat od sebe. Avšak po válce nabývá na významu cíl občanský- etnika spojovat.

Zajímavý postřeh přináší do problematiky Bougarel, když připomíná tradiční antagonismus mezi venkovem a městem. Také Bosenský sociolog a urbanista R. Rehnicer v úvahách o tolerantním duchu Sarajeva píše, že nositeli onoho kulturního ducha tolerance byli v Sarajevu jednak jeho původní obyvatelé, a také potomci starších přistěhovalců, kteří se podíleli na jeho hospodářském a kulturním rozvoji, a tolerance jim nebyla cizí. Avšak, nejpočetnější skupinu tvořili noví přistěhovalci, kterým se s postupující industrializací nabízela vidina zaměstnání ve městě. Jednalo se především o lidi s nižším vzděláním, kteří poté co se vymanili z tradiční venkovské společnosti, nebyli schopni přijmout městské normy života. Jejich děti byly podle Rehnicera stimulovány ke studiu, a později obsadily významné politické pozice. Po pádu komunismu se podle tohoto sociologa a urbanisty stali právě tyto lidé stoupenci nacionalismu. Dokončíme myšlenku X. Bougarela: postupující modernizace a urbanizace obyvatelstva tak umožnila, aby se tradiční antagonismus mezi městem a venkovem přesunul do měst samotných. To vysvětluje mimo jiné také fakt, že se Sarajevo a Mostar staly v proběhlém konfliktu místy ostrých střetů, ačkoli ve Druhé světové válce zůstaly ušetřeny. Obléhání Sarajeva tak nabývá na ještě větší symboličnosti. Srbské jednotky, které se rekrutovaly nejčastěji z bosenských Srbů žijících v rurálních, často horských oblastech Bosny, obléhají Sarajevo z okolních hor a kopců. A dole pod nimi Sarajevo, doposud vzor multikulturního města a občanského soužití, odjakživa kosmopolitní město a střed bosenské kultury. Město, ve kterém nebylo důležité jaké je člověk národnosti. Tento obrázek vypadá skutečně jako boj barbarství proti kultuře, boj nacionalismu proti toleranci...

O podobě multikulturního soužití pojednává další kapitola.

3) Idylické soužití, nebo válka kmenů?

Když svět sledoval válečné události na počátku 90.let na území rozpadající se Jugoslávie, nevěděl si úplně rady s vysvětlením toho, co se to na Balkáně vlastně děje. Někteří novináři popisovaly boje jako válku etnik ve smyslu Hobbesovy války všech proti všem. Jiní připomínali ekonomickou krizi 80.let , růst srbské dominance a srbského nacionalismu. Vzpomenuta byla i krevní msta jako nějaký kulturní rys Balkánu.

Americký politolog Samuel Huntington ve své knize *Střet civilizací*, která vyšla v roce 1997, tedy dva roky po skončení války v Bosně popisuje proběhlý konflikt jako další z krvavých epizod probíhajícího střetu civilizací. Podle Huntingtona leží Bosna na linii zlomu, na hranici mezi dvěma civilizacemi- muslimské a křesťanské. Válku v Bosně interpretuje podle své teorie střetu civilizací: ve válkách na linii zlomu má každá ze stran snahu zdůrazňovat nejen vlastní civilizační identitu, ale i civilizační identitu protivníka. Ohrožení se tak stává ohrožením celé civilizace, se kterou se daná strana ztotožňuje, a válka se tak z lokálního sporu stává válkou náboženskou a civilizační.

Politologické je i vysvětlení J. Rupnika: všechny balkánské státy kromě Slovinska mají jiné politické hranice než etnické, a většině hranic chybí legitimita, protože byly vytvořeny teprve nedávno. Na Balkáně je navíc rozšířené přesvědčení, že násilí platí více než právo. Pokud se podíváme na dějiny Bosny před válkou, zjistíme, že nikdy neměla demokratický režim. To všechno přispělo k tomu, že politici na konci 80.let uspěli v mobilizování lidí apelováním na jejich etnickou identitu.

Photo by Roger Richards/DVreporter.com

Toto je ilustrační fotka z válečného Sarajeva, jsou na ní dva sousedé, vlevo Srb, vpravo Muslim... Ale, jak to tedy skutečně bylo? Jisté je, že proběhlá válka velmi negativně ovlivnila soužití komunit. Avšak jak vypadal společenský život v této etnicky pestré zemi před válkou?

Podle výzkumů chorvatské etnoložky Ireny Plejičové, která zkoumala vědomí identity obyvatel východní Slavonie v Chorvatsku před a po válce vyplývá, že před válkou převažovaly ve vědomí identity neetnická kritéria (např. příslušnost k rodnému městu, sousedství, příbuzenství, profese, ekonomický zájem), zatímco po válce již byly identity etnicky redefinovány a spjatost s místem se stala druhořadou. (např. místo o Bosňanech se najednou mluvilo jako o bosenských Chorvatech, Srbech, nebo Muslimech).

A právě původní promíšenost etnik přinášela symbolicky válku do vlastního domu. Pomocí manipulací politických elit a médií byla rozvíjená meziskupinová nedůvěra a nevraživost, a byly vytvářeny nové symboly pro tvořící se národní identity. (Barša:1999)

Pokud hovoříme o soužití v Bosně, nejdůležitějším termínem nám bude sousedství. V bosenštině se používá slovo *komšiluk*, původem z turečtiny. I jeho tradice má kořeny v době otomanské nadvlády v Bosně, během které se formoval multietnický charakter Bosny. Znamená dobré sousedské vztahy mezi sousedy - *komšije*, náležejících k odlišným etnikům. Tento systém každodenní koexistence zahrnuje pravidla vzájemnosti a respektu mezi sousedy. Vztahy jsou založeny na každodenní výpomoci v běžném životě, nebo při práci. Sousedé se účastnili také významných životních událostí rodiny, nebo náboženských slavností. Například muslimové tak slavili s křesťany Nový rok, a křesťané se podíleli na oslavách muslimského Bajramu. Slovo *komšiluk* a *komšije* se

v Bosně používá dodnes. Jeho tradice zůstala zachována, přestože postupnou modernizací, industrializací země, a urbanizací obyvatelstva se jeho pozice oslabila. U velké části obyvatelstva došlo k oddělení místa bydliště a místa práce, a na významu tak začaly nabývat i jiné vztahy než pouze ty sousedské. Vytváří se tak i rozdíl mezi městským prostředím a vesnicí, ve které tradičně vládly silnější vazby mezi *komšijemi*.

Asi nejrozsáhlejší zprávu o soužití na bosenském venkově před válkou podává Tone Bringa ve své knize „Being Muslim the Bosnian Way, Identity Community in a central Bosnian Village“. Bringa prováděla na konci 80.let antropologický výzkum v chorvatsko-muslimské vesnici fiktivně nazvané „Dolina“, na bosenském venkově, vzdálené asi 2 hodiny cesty severně od Sarajeva. Zkoumala zde muslimskou komunitu i její vztahy k chorvatským sousedům, a soužití s nimi.

I Bringa se vymezuje oproti zjednodušujícím a idealizujícím interpretacím soužití v Bosně, která se často objevovala v médiích. První z těchto interpretací představuje obrázek odjakživa nepřátelených etnik, (Bringa používá slovo *tribus*- tedy kmeny), jejichž mírové soužití byl schopen zajistit jen tvrdý řád komunismu. Druhá interpretace se opírá o idealizovaný obraz multikulturního Sarajeva. Charakterizuje ho tolerancí vůči etnické příslušnosti, a jeho symbolem je v těsné blízkosti stojící mešity, pravoslavný a katolický kostel a synagoga v jeho centru.

Toto zjednodušování je sice svůdné, ale problematické. Bringa však ukazuje, že vztahy mezi komunitami a postoje lidí závisely jak na věku, tak na socio-kulturním prostředí v němž žili. Existovalo zde soužití i konflikt, tolerance i předsudky, podezřívání i přátelství zároveň. Způsoby soužití a vzájemná blízkost v *komšiluku* se také lišily vesnici od vesnice, sousedství i rodiny.

Na vesnici se lidé navzájem znali, vědělo se tedy o každém, k jakému etniku patří na základě znalostí o jeho rodině. Oproti tomu ve městech měl větší význam socioekonomický status než etnická nebo náboženská příslušnost. Nutno je však říci, že ty se v Bosně slévaly do jednoho, víra byla totiž často jediným znakem, kterým se od sebe etnické skupiny mohly odlišovat. Velká města se vyznačovala vysokým počtem smíšených svateb (v Sarajevu se hovořilo až o třetině ze všech svateb), a vysokým počtem lidí označujících se ve sčítáních lidu jako „Jugoslávci“.

Na venkově však docházelo ke smíšeným sňatkům spíše zřídka. Různost zvyků a tradic mezi komunitami byly považovány za překážky bezproblémového soužití uvnitř rodiny. (Například konzumace alkoholu a vepřového masa, které muslimové považují za nečisté a vyhýbají se mu). Muslimské rodiny v „Dolině“ bránily hlavně smíšeným sňatkům jejich dcer, jelikož ženy hrály hlavní roli pro udržování muslimské identity a jejího předávání. Hlavním polem působnosti žen v Dolině byl domov, dům, bosensky *kuča*, místo první socializace a formování muslimské identity.

Důležitou roli v životě na vesnici hrála dobrá reputace *kuče*, domu. Té bylo dosahováno vzájemnou výpomocí v každodenním životě, a společenskými aktivitami v rámci *komšiluku*. V Dolině připadala hlavní sociálizační aktivita (bosensky *druženje*) ženám, ve formě vzájemných návštěv na kávu a kus řeči o novinkách ve vesnici i o vzdálenějších zprávách z města. Tradiční pohostinnost byla a stále je vázána na snahu o dobrou reputaci *kuče*, domu a domácnosti.

Tyto vzájemné návštěvy probíhaly bez rozdílu mezi Chorvaty i muslimy. (i když někdy muslimové nechtěli u Chorvatů jíst- báli se znečištění od vepřového masa a alkoholu¹⁴). Pro identitu muslimů byla důležitá jak identifikace s vlastní etno-náboženskou skupinou, tak vyjádření této příslušnosti v kontaktu s jejími nečleny. V případě Doliny to byli křesťané- bosensští Chorvati. Bosenská muslimská identita tak byla zasazena do několika sociálních rámců, které se vzájemně překrývaly. Nejvyšším byla vlastní etnonáboženská komunita. Výše stálo prostředí vesnice, ve které se muslimové setkávali s jiným etnonáboženským etnikem a vcházeli s jeho představiteli do každodenního kontaktu v rámci *komšiluku*. Nejvýše stálo prostředí města, definované jako "jugoslávské", nebylo vyhraněno ani etnicky, ani nábožensky. Ve velkých městech podle Briny začala nabývat na významu pro identitu etnická příslušnost až v 80. letech jako výsledek národnostní politiky vedené shora.

Obraz multikulturního města, Sarajeva před válkou, popisuje ve své knize "Loučení se Sarajevem" Dževad Karahasan, bosenský dramatik a vysokoškolský profesor, který během války emigroval do Prahy. Sarajevo dokonce přirovnává k druhému Jeruzalému, protože v jeho centru najdeme na rozloze jednoho čtverečního kilometru chrámy všech čtyřech hlavních světových monotheistických náboženství. Karahasan ukazuje Sarajevo jako místo překračování etnonáboženských identit, a zároveň jejich uchovávání. Jeho popis Sarajeva považuji za literárně velmi zdařilý, a navíc sociologicky relevantní.

Karahasanův Portrét vnitřního města

Sarajevo leží v údolí řeky Miljacky, obklopeném kopci, jakoby ohrazené od vnějšího světa a plně obrácené do sebe sama. Ve středu města, na rovné plošině uprostřed údolí se během jeho vývoje utvořilo obchodní centrum města- Bakčaršija. Od něho se pak jako paprsky rozbíhají po okolních kopcích mahaly- obytné městské čtvrti. A tak je toto město, v němž se mísí mnoho jazyků, náboženství a kultur na malém prostoru, chráněno dvojnásobně před vnějším světem: okolními kopci, a mahalami. Sarajevo tak představuje metaforu světa (vše, co je možné v okolním světě, je ve zmenšeném měřítku obsaženo v Sarajevu), vnitřní město v esoterickém smyslu a zároveň zvláštní

¹⁴ To souvisí s odlišným vnímáním čistoty, které jim přikazuje Islám

mikrokosmos. Uplatňuje se zde pluralismus, nebo také dramatický kulturní systém. (Oproti monistickému, nebo také dialektickému kulturnímu systému, který převládá ve velkých západních městech).

Bakčaršija tedy představuje jak geometrický střed města, tak centrum obchodního a hospodářského života. Je technicky uzavřená- obklopena mahalami a okolními kopci, a zároveň sémanticky otevřená. Obsahuje potenciálně vše, co je možné ve vnějším světě, uplatňují se zde obecně lidské hodnoty, lidé se zde střetávají, komunikují, spolupracují, nebo jen žijí vedle sebe. Na Baščaršiji jsou to jen lidé, nebo Sarajevané.

Oproti tomu mahaly zachovávají uzavřený život kultury a její zvláštnosti. V jednom městě tak v těsném sousedství najdeme muslimskou mahalu (Vratnik), katolickou (Latinluk), pravoslavnou (Tašlihan), židovskou (Bjelave) a další (Bistrik, Mejtaš, Kovači). A právě díky sousedství Jiného se zde rozvíjí uvědomění a rozvíjení zvláštností každé z kultur a upevňování její identity. „Tím, že objevuji Jiného, objevuji sám sebe, tím, že poznávám Druhého, rozpoznávám sám sebe.“ (Karahasan 1995: 16) Každá z mahal je tak technicky otevřená a zároveň sémanticky uzavřená.

„Tak nastává hra střetávání a vzájemné reflexe otevřenosti a uzavřenosti, vnějšku a vnitřku jako nejvýraznější vlastnost Sarajeva, tak vzniká napětí mezi vnějším a vnitřním, na němž je možná založena sama existence Sarajeva. Čaršija je technicky uzavřená a sémanticky otevřená a každá z mahal je technicky otevřená a sémanticky uzavřená, čaršija je univerzalita a mahala zvláštnost a konkrétnost, čaršija je ohrazena od všeho, a proto v sobě potenciálně všechno obsahuje, mahala je otevřená vůči světu, a proto se v rovině smyslu a významu musí uzavřít do svých zvláštností, aby přežila, protože přežívá (v tomto vnějším světě) jen to, co je definováno a uzavřeno do určitého jednotlivého smyslu. A po celou dobu se čaršija i mahala, univerzálnost i jednotlivina, otevřenost i uzavřenost, vnitřek i vnějšek odrážejí jedno v druhém jako předmět a jeho odraz v zrcadle, jako dva členy opačných proporcí.“ (Karahasan 1995: 16-17)

Tento krásný obraz popsal spisovatel v roce 1991 a apeloval na to, že toto všechno představuje velmi křehký celek, který je potřeba chránit.

Válka však zamíchala jak s etnickým rozložením obyvatel ve prospěch homogenních území, tak poznamenala vztahy mezi komunitami. O tom, jak tyto změny pociťují mladí lidé žijící v Sarajevu budu pojednávat v osmé kapitole. Většina z nich, a především ti starší, se shodují na tom, že Sarajevo po válce již není stejným městem jako bylo Sarajevo před válkou. 26ti letá studentka M. říká: „*Nejúžasnější myšlenku, kterou jsem o Sarajevu četla je tato: to nejdůležitější, o co Sarajevo během války přišlo, byli sarajevští Srbové. Protože se většina z nich odstěhovala, a fakt, že se nechtějí vrátit vypovídá něco o tomhle*

*městě. Něco, co toto město už nemá. A důvod proč se nechtějí vracet je... že v tomhle městě je něco špatně.“*¹⁵

Hlavní město BiH skutečně zaznamenalo po válce velké demografické změny. Mezi jeho obyvateli převládli Muslimové, hovoří se o 70-80% jeho obyvatel. Během války i po ní došlo k emigraci velké části inteligence, jejíž centrum Sarajevo tradičně představovalo. Hlavní město se stalo cílovou stanicí přistěhovalců z venkova, válečných uprchlíků, převážně Muslimů, kteří byli vyhnáni ze svých domovů, z území která připadla pod správu RS. Do Sarajeva se po válce začali stěhovat ve velkém počtu také muslimové ze Sandžaku¹⁶ - (Sandžak znamená turecky “okres“, a Sandžak byl jedním z okresů Otomanské říše) rurálního území na pomezí Černé hory a Srbska, kde mají muslimové tradičně většinu. Tito přistěhovalci výrazně proměnili charakter města. Někteří původní obyvatelé Sarajeva říkají, že těmto schází městské normy, a kultura. Na jejich hodnoty pohlížejí jako na příliš tradiční, konzervativní a patriarchální. Důsledkem velkého pohybu obyvatel se Sarajevo stalo anonymnějším než bylo před válkou. Hovoří se také o islamizaci Sarajeva, ve kterém muslimové tvoří více než 70%.¹⁷

Bohužel jsem nebyla v Sarajevu před válkou, ale mohu říci, že i po ní je stále městem, kde vedle sebe žijí lidé různé národnosti a vyznání. Myslím, že se dá stále označit za jedno z míst s největší tolerancí v regionu. Viditelnost náboženství (v Sarajevu hlavně islámu) skutečně vzrostla- hovoří se o tom, že zkušenost beznadějně situace za války přivedla mnoho lidí k víře. Je také nutné si uvědomit, že po pádu komunismu a skončení války se Bosna otevřela jednak vlivům ze Západu, ale také kontaktům s islámskými zeměmi. Ty měly během války i po ní v Bosně své aktéry- jednak islámské bojovníky nazývané jako *Mudžáhidi* a vedle toho zde působily i islámské humanitární organizace, které se vedle primární humanitární pomoci snažili obracet Bosňany na islám, popřípadě korigovat jejich víru a praktiky. V Bosně má však dlouhou tradici umírněný islám, který nemá s radikalismem nic společného.

O tom jaký postoj zastávají k náboženství a jak reflektují společenské změny a soužití mezi komunitami mladí lidé budu psát v dalších kapitolách.

V této a předchozí kapitole jsem nastínila, jak se válka podepsala na vztazích mezi komunitami. Výsledkem etnického čištění se staly jak zástupy uprchlíků, tak lidé, kteří se stávali hrozbou druhým. Proběhlý konflikt vnesl válku do *komšiluku*, mezi sousedy různých etnik, kteří do té doby žili pospolu.

Tone Bringa, zkoumající muslimskou komunitu v chorvatsko-muslimské vesnici sledovala i v následujících letech její osud. Popisuje, že v 80.letech, kdy terénní antropologický výzkum prováděla, byli lidé ve vsi motivováni, tvrdě pracovali a snažili se zlepšit své materiální podmínky navzdory probíhající

¹⁵ Z rozhovoru vedeného na podzim roku 2007 v Sarajevu.

¹⁶ Sandžak znamená turecky “okres“, byl jedním z okresů Otomanské říše. Symbolicky spojuje BiH s Kosovem, ve všech těchto oblastech mají muslimové většinu.

¹⁷ Podle: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Sarajevo>

ekonomické krizi a hyperinflaci. Ještě v roce 1990 byli plni optimismu vzhledem k budoucnosti, politickým a ekonomickým reformám. Již v lednu 1993 však byla Dolina vesnicí ve strachu, obklíčená válkou. V dubnu stejného roku byla vesnice napadena chorvatskými silami. Většina Dolinských Muslimů však věřila, že incidenty by mohly způsobit pouze vnější síly. Avšak někteří Chorvaté z Doliny se přidali k vraždění Muslimů a vypalování jejich domů...Pod nátlakem se pro ně z přátelských sousedů stali depersonalizovaní cizinci...Když se Bringa do Doliny v říjnu roku 1993 vrátila, našla všechny muslimské domy zničené. Z původních 400 muslimských obyvatel vesnice v Dolině nezbyl nikdo. Buď byli zabiti, umístěni do koncentračních a pracovních táborů, nebo se jim podařilo utéct.

Fiktivně pojmenovaná vesnice Dolina je však jen jedním z nesčetných příkladů toho, co se v Bosně během válečných let dělo. Proběhlé události zanechaly hluboké stopy v paměti a myslích lidí, ovlivnily jejich osudy. I 12 let po skončení války jsou její stopy všude patrné.

X. Bougarel upozorňuje na důležitost pro budoucnost soužití *komšiluku*, ukázat, že hrozba není v očích *komšije*, souseda, ale rodí se v hlavě politika. A přestože to zní dosti brutálně, pro soužití v *komšiluku* je po válečných událostech v Bosně nutné dokázat vidět v sousedu-agresorovi, možná vrahovi, opět toho *komšiju* jakým byl před válkou. To samozřejmě není pro mnoho lidí, kteří ztratili své blízké vůbec lehké. Bosnu stále prostupuje zášť, staré nenávisti a pocit hořkosti a ukřivdění. Avšak ne všichni to tak vidí, mluvila jsem i s mladými lidmi, kteří dokázali odpustit, ačkoli byli sami zasaženi, a mohli by nenávidět. Právě v těchto lidech je mírová budoucnost Bosny, a naděje, že snad svítá na lepší časy..

A Bosna, může přežít pouze jako "Fildžan¹⁸ - Bosna", země tak křehká jako malý šálek ze kterého všechny komunity, všechna etnika v ní žijící, spolu pijí kávu. V tom spočívá její křehkost, její krása, hořkost i sladkost...(Bougarel:1996)

4) Společenská realita a situace mladých ve statistických datech kvantitativních výzkumů

V této kapitole bych zmíním výsledky proběhlých relevantních kvantitativních výzkumů týkajících se mladé generace a společenské situace v BiH. Vycházet budu ze tří zdrojů

¹⁸ Fildžan je malý tradiční šálek na kávu bez ouška

1) Výzkum „Nezaměstnanost mladých v BiH“, provedený agenturou Prism Research v roce 1995 na celém území BiH, mezi respondenty od 18 do 30 let.

2) Výzkum „Hlas tiché většiny“, který zahrnoval anketu s 3580 respondenty staršími 18 let z celé BiH, dále diskuse s respondenty kteří byli nuceni změnit bydliště, v rámci 20ti focus groups . Výzkum je z let 2005/06. Dále ho v textu označují jako “HTV“.

3) „Human Development Report Bosnia and Herzegovina 2000, Youth.“, výzkum týkající se mladých od 14 do 30 let a všech klíčových skutečností, které ovlivňují jejich život. V první půlce roku 2000 bylo uskutečněno 1000 rozhovorů s mladými z různých sociálních vrstev po celé BiH. Dále ho v textu označují jako “HDR“

Jak ve výzkumu 3 z roku 2000 a výzkumu 2 z roku 2005/06 se objevuje shodné číslo: dvě třetiny mladých do 30 let by opustili BiH, kdyby k tomu dostali příležitost. Toto vysoké číslo je alarmující, a vypovídá hodně o stavu země a prostředí, které mladým nabízí k životu. V celé populaci (tzn. Mezi všemi věkovými kategoriemi od 18 výše) se k této otázce shodně vyjádřilo 39% respondentů.

39% respondentů považuje mladé za hlavní hodnotu, jíž BiH disponuje. V roce 99 představovali mladí mezi 15 a 30 lety čtvrtinu celé populace. HDR považuje mladou generaci za šanci pro úspěšný přechod BiH, a pro prosperitu a stabilitu země, pokud jí bude dána příležitost. Mladí totiž podle HDR nejsou tolik zatíženi negativními aspekty minulosti jako jejich rodiče.

O tom jak vypadá situace v Bosně si člověk může udělat představu pokud se podívá na statistiky o vysoké nezaměstnanosti, vysokém procentu lidí, kteří by rádi emigrovali, a podobně. Jak se však na situaci dívají obyvatelé Bosny?

Zajímavý je velký rozdíl mezi vnímáním makro- a mikro- sféry. Výsledky HTV ukazují, že jsou lidé víceméně spokojeni se svým osobním životem. Avšak hodnocení je negativní, co se týče makro úrovně, BiH jako země, politiky a institucí. Většina obyvatel považuje situaci v zemi za špatnou (88%), a neprokazují ani mnoho optimismu co se týče budoucího vývoje (pouze 41% věří, že za rok bude situace lepší.) Tento nesoulad mezi spokojeností na makro a mikroúrovni je sice charakteristický pro společnosti v přechodu, avšak ne v takové míře, v jaké je přítomen v BiH.

Ekonomická situace

V roce 1998, tedy 3 roky po skončení války, žilo v BiH 61% obyvatel pod hranicí chudoby. Největšími ekonomickými problémy jsou vysoká nezaměstnanost zasahující všechny věkové kategorie, avšak nejvíce generace mladé, a černý trh. Tato situace vede k tzv. „úniku mozků“- emigrace inteligence a kvalifikovaných pracovních sil, které v BiH nemají perspektivu dobrého pracovního místa.

Nezaměstnanost

Podle výzkumu 1) bylo 70% mladých lidí od 18 do 30 let v roce 2005 nezaměstnaných. Celá polovina z nich ani nebyla přihlášena na úřadu práce. Ti , kteří byli na úřadu práce přihlášení vypovídají, (92% z nich), že jim zatím nebyla nabídnuta žádná práce. Celé dvě třetiny z nezaměstnaných nedokážou odhadnout, jak dlouho bude trvat, než najdou práci.

Téměř polovinu (46%) z těchto mladých nezaměstnaných živí rodiče. V bosenských rodinách tradičně žijí s rodiči i mladí dospělí do pro nás vysokého věku. Je to dáno jednak kulturou, ale také špatnou ekonomickou a bytovou situací.

Dvě třetiny nezaměstnaných vypovídají, že zatím ani jednou neodpověděli na inzerát na pracovní místo. Téměř polovina z těch, kteří na inzerát odpověděli tvrdí, že nabízená práce nebyla v souladu s jejich kvalifikací a vzděláním. 42% tvrdí, že plat je pro ně hlavním kritériem výběru práce.

Na otázku z jakého důvodu si myslí že zatím nenašli práci odpovědělo 37% nezaměstnaných, že nemá konexe a známé, přes které by práci mohl dostat, a dalších 28% odpovědělo, že důvodem je stále větší propouštění pracovníků a snižující se počet pracovních míst.

Čtvrtina dotázaných přiznává že pracovali na černo, 61% z nich udává, že to byl jediný způsob, jakým si mohli něco vydělat. Podle HDR v Bosně černý trh převažuje, a tisíce lidí pracují buď načerno, nebo vykonávají nějakou neregistrovanou pracovní aktivitu.

Ekonomická situace v Bosně je ztížená multitranziční situací, ve které se po pádu komunismu a skončení války nalézá. V zemi, která je zničená válkou se ustanovuje úplně nový ekonomický systém tržního kapitalismu. Pro mladé lidi je frustrující přihlížet tomuto stavu stagnace, nemít naději na pracovní místo kvůli nedostatku pracovních míst a zkorumpovanosti struktur. Číslo vypovídají jasně o pesimistických vyhlídkách mladé generace, i o její částečné rezignovanosti. Není se proto čemu divit, že dvě třetiny mladých by rádi odešli z Bosny. Bylo by třeba investic do lidských zdrojů, přehodnocení vzdělávacího systému tak, aby odpovídal požadavkům pracovního trhu, a snahy o vytváření nových pracovních míst.

Politika, občanská společnost a důvěra ve společnost a instituce

Podle HDR je více než polovinu mladých (55%) , které politika nezajímá, a tento nedostatek zájmu souvisí s pocitem, že člověk nemůže na stavu věcí nic změnit. 50% odpovídá, že není možné v politice něco změnit, 40% si myslí že to možné je, ale jen trochu. I podle GTV se nejméně o politiku zajímají mladí lidé a lidé s nízkým stupněm vzdělání. Ve vztahu mezi občany a světem politiky tak převažuje nízký stupeň zájmu a neangažovanost. Lidé sice tvrdí, že by bylo potřeba nějakých velkých změn, z jejich výpovědí ale není jasné, kdo by měl být jejich nositelem.

Politické strany v BiH mají také své sekce pro mladé. Avšak všechny z nich, vyjma dvou marginálních jsou založeny na etnickém principu, a obrací se na voliče dle jejich etnické příslušnosti. Toto ukazuje, že po válce lidé stále myslí v etnických termínech.

Co se týče důvěry politickým stranám, věří jim pouze 14% dotázaných! Největší důvěru vyslovili dotázaní ve vztahu k policii a dále k televizi jako zdroji informací. Lidé mají nízký stupeň důvěry k dalším institucím, mj. i mezinárodním, mezi kterými nedělají velkých rozdílů. Nejvyšší důvěře se těší Evropská unie- věří jí polovina dotázaných. 70% respondentů si také přeje vstup do EU. Avšak co se týče přítomnosti UN v Bosně, 40 % by si přálo, aby tato mezinárodní organizace odešla ze země. Velmi alarmujícím číslem je procento těch, kteří nemají důvěru ve společnost ve které žijí, vyslovilo se tak 93% dotázaných! Tito zastávají názor, že se druhým a společnosti vůbec nedá věřit, neočekávají od nich korektnost, a spíše jsou opatrní než aby někomu věřili.

Za největší problémy země lidé považují nezaměstnanost, korupci, a politiku a politické aktéry.

Co se týče korupce, 90% dotázaných se domnívá, že je veřejná sféra zkorumpovaná. 80% si myslí, že jsou zkorumpované všechny oblasti v zemi, a více než dvě třetiny věří, že minimálně polovina v BiH působících mezinárodních organizací je taktéž zkorumpována. Avšak, existuje zde nesoulad mezi existencí konkrétní zkušenosti a toho, čemu lidé věří. Jen malá část respondentů byla schopna uvést konkrétní příklad korupce za poslední rok. Podle HTV přesvědčení o zkorumpovanosti vlasti souvisí s nedůvěrou v politiku a zájmy politiků, a s celkovou nedůvěrou ve společnost.

Co se týče budoucí podoby země, polovina dotázaných nehodnotí rozdělení podle Daytonské mírové dohody kladně, a 90% by si přálo „velkou změnu“. 72% by si přálo změnu systému uspořádání země. Nejsířejí přijímanou možností je centralizovaná země se silnými regiony. Tato zjištění jsou možná překvapivá- ukazuje se, že občané BiH jsou mnohem více otevřeni změnám systému, než jejich politici. Z výsledků totiž vyplývá, že občané by si přáli reformu země, která by byla založena na společné identitě občanů BiH.

Náboženství a identita

V předcházejících kapitolách jsme si ukázali, jak moc jsou v Bosně náboženství a identita provázané. Vše začíná už u jména, které o vás prozradí, jste li Muslim, Srb, nebo Chorvat. Komplikovanější situace nastává pro identitu dětí ze smíšených sňatků. Avšak právě tyto děti jsou otevřenější socializaci s dětmi jakékoli etnické skupiny, a ukazují se být tolerantnější k rozdílům. Avšak nacionalistická propaganda, která stála u zrodu války, a která pranýřovala právě smíšené svatby, donutila mnohé z těchto rodin emigrovat.

Tři hlavní náboženství Bosny byly politiky zneužity jako identifikátory etnicity během etnické mobilizace a války. Během tohoto procesu se z náboženství stal znak etnických skupin, které byly navzájem v konfliktu, a náboženství se stalo převážně konzervativním, lpícím na stereotypech, zvycích a hodnotách.

Ve výsledku se po skončení války (nejen) mladí lidé cítí více svázaní se svým náboženstvím než předtím. 67% mladých se prohlásilo za věřící a zároveň dodržující alespoň některé náboženské zvyky. 65% mladých se podle HDR někdy modlí. A zároveň- velmi silně svázan se svojí národností se cítí být 49% mladých, a mírně 40%. 62% mladých udává, že by nevstoupili do manželství s někým z jiné etnonáboženské skupiny.

Důvodů . proč po válce pociťují mladí silnější vazby k náboženství je vícero. Podle HDR se někteří z mladých rozhodli oddat se náboženství poté, co během války tvrdě platili za svoji etnickou a tedy i náboženskou (i když třeba vůbec nebyli praktikující) příslušnost. Jiní našli cestu k víře během války, kdy jim sloužila jako záchytný bod, jako určitá poslední naděje. Dalším může víra pomáhat v řešení psychických a osobních problémů.

Ve výzkumu HTV se objevila také skupina respondentů, procentuálně 14 % z dotázaných, kteří deklarovali, že jsou nositeli pouze jedné, etnonáboženské identity. To znamená že se neidentifikují s BiH jako takovou, ale pouze jako Muslimové, Srbové, nebo Chorvati. Ve vzorku dotázaných představují pouze 504 respondentů, avšak v celé BiH může být takových lidí s „vylučující“ identitou několik stovek tisíc. Z výsledků výzkumu také vyplývají další charakteristiky této skupiny. Tito lidé prokazují separatistické tendence co se týče rozdělení země, a prokazují dvakrát větší pravděpodobnost že by bylo ochotni použít násilí pro politické cíle. A také je mezi nimi méně těch, kteří by si přáli vstup země do EU.

Podle HDR bude trvat ještě po generace, než mezi lidmi poznamenanými válkou a mezietnickou nenávisťou a nedůvěrou zvítězí tolerance a otevřenost. Bude potřeba dokázat zbořit náboženské a etnické předsudky a být schopni se dívat na druhé jako na lidi, kteří mají mnohem více vlastností, než jen etnonáboženskou „nálepku“.

Mezi mými respondenty byli mladí lidé, kteří o tomto tématu kriticky přemýšlejí, a jako možnost, jak by se věci mohly zlepšit, vidí vzájemnou komunikaci a poznání. Jedině tak se mohou zbořit vzájemné předsudky a vytvořit fungující společnost, ve které nebude místo pro staré nenávisti, předsudky a stereotypy.

Zůstat, nebo emigrovat?

Tak zní název jedné kapitoly výzkumu HDR. Migraci mladých „usnadňuje“ i to, že každý pátý z nich, se necítí být svázán s BiH. Nízká životní úroveň, touha po lepším a mezinárodně uznávaném vzdělání, pocit, že člověk nemá v BiH dobré vyhlídky na budoucnost, anebo pocit ohroženosti, to všechno jsou důvody kvůli nimž mladí lidé opouštějí BiH. Zeměmi, kam by směřovali, kdyby mohli jsou: USA¹⁹, Německo²⁰, Kanada, Austrálie a další.

Mnoho mladých lidí v Bosně zažívá pocity frustrace ohledně svých životních příležitostí a možností volby. Cestování nebo studium v zahraničí jsou pro ně stále něčím spíše nedostupným, kvůli finančním důvodům a vízové politice. V televizi, nebo třeba v kině však mohou vidět (samozřejmě mnohdy zkreslené) obrázky ze života na západě, a mohou pociťovat závist a cítit se podvedeni, proč zrovna oni žijí v zemi, jejíž minulostí je 50 let socialismu, následovaného válkou a ničením všeho, a konečně léty stagnace po válce, během kterých může člověk přijít o poslední zbytky naděje.

Dá se předpokládat, že pokud se na stavu země nic nezlepší, a pokud nebude Bosna schopná nabídnout mladým lidem obstojnou perspektivu pro život, pocit nespokojenosti a frustrace bude pokračovat.

V další kapitole se podíváme, jak tato a i další témata reflektuje bosenská „ztracená generace“, nebo, jak ji výzkumný tým nazval, „ztracení v přechodu“. V kapitole číslasedm pak budu analyzovat, jak na otázky tohoto tématu své budoucnosti v BiH odpovídali moji respondenti. A je velmi pozitivní vidět, že mnoho z nich stále neztrácí naději, a jsou ochotni pro tuto budoucnost něco udělat.

5) “Ztraceni v přechodu?” a srovnání s mladší generací

Během svého pobytu v Sarajevu na podzim roku 2007 jsem se účastnila prezentace zprávy v kvalitativního výzkumu s názvem „Ztraceni

¹⁹ Podle Human Development Report je USA dvakrát populárnější v chorvatsko-muslimské federaci, než v Republice Srbské.

²⁰ Bosna má tradičně vazby s Německem, mnoho Bosňanů v Německu pracovalo jako tzv. gastarbeiteri-námezdní pracovníci. Během války v Bosně se Německo stalo útočištěm mnoha z bosenských uprchlíků.

v přechodu?“ Cílovou skupinou výzkumu byli lidé žijící v Bosně a Hercegovině, narození mezi lety 1968 a 1974. Právě této generaci zasáhla do „nejlepších let života“ válka, a následující doba velkých změn po válce. Podobné výzkumy již byly prováděny s lidmi kteří emigrovali z Bosny za války a nyní žijí v zahraničí, avšak nikdo se zatím nepokusil získat skupinový narativ této „ztracené“ generace lidí žijících v Bosně. Průzkum byl prováděn pomocí polostrukturovaného dotazníku, jehož témata se dotýkala:

- vzpomínek na minulost, čímž je myšlena doba před válkou, a specifičnosti případné nostalgie
- války, artikulace dnešních problémů, vztahy mezi generacemi, problémy s apatií, a dále pohledu na politiku
- perspektiv do budoucnosti.

Výzkumný tým na začátku roku 2007 sesbíral 30 rozhovorů, analyzováno bylo nakonec 26 z nich. Mezi respondenty bylo 18 mužů a 8 žen, polovina dotázaných má vysokoškolské vzdělání, druhá polovina středoškolské. Kritériem výběru respondentů byl rok narození mezi 1968 a 1974, a to, že strávili největší část svého života v Bosně. Tři respondenti nebyli ze Sarajeva, a 4 respondenti nebyli v Bosně za války.

Na prezentaci mluvili členové výzkumného týmu, ráda bych citovala část úvodního projevu jednoho z nich, který vlastně do oné „ztracené generace“ patří. (S jednou tazatelkou jsem později udělala rozhovor- spadala do „mojí“ generace.)

„...a šel jsem dále svým životem s těmi otázkami i odpověďmi lidí, se kterými byly vedeny rozhovory. Hledal jsem ve svojí minulosti něco hlavního, důležitého, čím bychom se mezi sebou lišili. Ale zjistil jsem, že neexistuje nic takového. Že já skutečně přemýšlím sám o sobě a o svém okolí stejně jako většina, 90% těch dotázaných, kteří se účastnili tohoto výzkumu. A nějak se mi zdá, že jsme skutečně generace, která je vychována tak, že bude ztracená..My jsme vychováni abychom byli mírní, občané. Pracujeme od devíti do pěti, odpoledně se věnujeme svým rodinám, výdaje platíme přes elektronické bankovníctví, jednu sobotu obětujeme řekněme nějakým demonstracím proti zabíjení velryb, nebo účasti na setkání lokální ekologické strany debatující o její nové ekologické politice...A, jediný problém je, odkud ten naprostý chaos ve kterém se nacházíme. Lehké je na konci celé řeči vyslovit diagnózu, sám sobě , i generaci které připadáš, lidem se kterými se stýkáš. Ale to, co zůstává problémem je problém terapie. Já skutečně nevím, jak bychom se my v našem věku, který sice není tak vysoký, ale není ani nízký, mohli změnit. Nemyslím, že jsou vinni lidé kteří nás vychovávali, naši rodiče,

a systém ve kterém oni pracovali a žili. Vychovali nás tak, že jsme pokorní občané a takoví vytváří opravdu normální společnost, s občany jako jsme my, by to měla být šťastná společnost. Avšak přitom, historický proces, do kterého jsme upadli, nás teď dovedl do stavu, kdy občané, kteří mají největší potenciál, aby vytvořili spořádanou společnost, ta samá společnost odhazuje někam na okraj a ponechává je samé se sebou, nebo s lidmi, kteří si na ně vzpomenu během nějakého takového výzkumu a hovoří s nimi o naprosté kolektivní „ztracenosti“ ... Ten jeden svět, tak jako je jeden respondent řekl- zlomený válkou, už nikdy více nemohl pokračovat v životě, který měl před válkou, a ani si nedokázal vytvořit nový život, ve kterém by se cítil pohodlně. A proto myslím že je tahle studie tak důležitá, protože ukazuje nějaký první pohled na stav skupiny lidí, ohromné skupiny lidí, kteří by měli být jádrem společnosti. Nemůžeme očekávat nějaké velké změny od lidí kterým je 60 let... a od mladých lidí také ne, protože nejsou ještě dost dospělí. Ale přitom, a to je tragické a je to čeho já se bojím, že totiž ani my sami už od sebe nemůžeme nic očekávat. Jak to? Nebo jak? Nemám tušení. A o tom bych právě teď rád mluvil, nevěřím tomu, že najdeme nějakou významnou odpověď, ale je to alespoň trochu osvobozující... a rozhovory s lidmi ti dají pocítit, že celá ta tvoje „ztracenost“ není nějaká výjimka, ale pravidlo, jedno tragické pravidlo, které učiní jednu generaci nejen ztracenou v přechodu, ale bojím se že i ztracenou po přechodu... Tento text jsem přečetl pln zloby kvůli tomu rozčarování okamžiku, kdy pochopíš, že jsi skutečně ztraceným v přechodu, a možnost/šance, že se z toho dostaneš, je minimální...“

Tento proslov z prezentace výsledků výzkumu jsem nahrála na diktafon. I tato výpověď vydává svědectví o tom, jak se cítí jeden z lidí ve středních letech, které zasáhla válka v letech 92-95 v jejich „nejlepších letech“, tedy mezi 18tým a 24tým rokem života. Bude zajímavé moci srovnat tento skupinový narativ a závěry z něho týkající se podobných témat, o kterých jsem nechala hovořit i moje respondenty. Ti totiž prožívají své „nejlepší léta“ právě teď, 12 let po válce, kdy vyvstávají nové otázky a problémy. Zatímco „ztracenou“ generaci válka zasáhla v polovině jejich životů, „moje“ generace již prožila většinu svého života po válce. Tu prožívali jako děti. Na jejich vzpomínky a reflexe jak války tak poválečné situace ve které žijí se podíváme v následující kapitole.

Výzkum „Ztraceni v přechodu?“ ukazuje na některé specifčnosti a charakteristiky „ztracené“ generace. Velmi specifické je, že pokud tito hodnotí **život svojí generace před válkou**, v jejich narativu se nevyskytuje negativní hodnocení. Pokud hovořili o své generaci v době před válkou, užívali adjektiva jako: bezstarostná, jistá, normální, urbánní a naivná generace. Přítomen je také silný narativ o „anaciálnosti“. Nejedná se o „anti-nacionálnost“, dotázaní si byli vědomi rozdílů mezi národnostmi, ale tyto pro

ně nebyly v tomto čase nijak důležité. Místy socializace a „družení“ byly před válkou škola, komšiluk, mahala, čtvrť, nebo jiné místo kam se chodilo za zábavou. Pouze dva respondenti odpověděli, že měli před válkou jasnou vizi o svém životu. Co se týče vzpomínek na tuto dobu, narativy se dosti polarizují. 16 respondentů, tedy o něco více než polovina odpovídají, že na tuto dobu téměř nevzpomínají. Zbylí respondenti naopak udávají, že vzpomínají často, a tyto vzpomínky jsou pro ně svázány s nějakou pozitivní nostalgií. Ačkoli tuto generaci válka zasáhla numericky uprostřed jejich života, pouze jeden z dotázaných uvádí, že to tak skutečně vnímá, tedy že předválečná doba pro něj znamená přesně polovinu života. Pro většinu dotázaných je však válka spíše něčím co se stalo velmi dávno.

„...mě připadá jako první generace která se odklonila od mainstreamu...mojí identitu poznamenalo, že jsem dříve patřil nějaké bývalé Jugoslávii s bratrstvem a jednotou v posledních křečích...my jsme poslední generace...stabilita...měli jsme přátele, ale ne Muslimy, Srby, Chorvaty...žilo se v pravém multikulturním prostředí...“
(Respondent, nar. 1974)

„...vzpomínám na tu svobodu, kterou jsme měli...možná jsi tehdy nemohl otevřeně vyjádřit svůj politický názor...ale my jsme byli uvolnění...více než jsou dnešní mladé generace...cestování...výlety do ciziny...odkrývání nových světů...svoboda výběru...“
(Respondent, nar. 1969)

Na subjektivní **prožívání válečné doby** se tazatelé ptali pomocí následujících otázek: „Kdy podle vás válka začala?“, „Kdy podle vás válka skončila?“ a „Dělí se vám život na „před“ a „po“ válce?“

V odpovědích se objevuje téměř shodný skupinový narativ o tom, že nikdo nevěřil, že by se něco takového vůbec mohlo stát. Když už k válce došlo, věřili, že skončí v krátké době, nikdo nečekal že bude trvat 4 roky. V těchto otázkách se ve skupinovém narativu objevuje také reflexe vlastní generace zasažené válkou: „mnoho nás zemřelo, mnoho lidí odešlo, už nás není tolik...“ Co se týče konce války, většina dotazovaných udává „formální“ moment konce války (tzn. Podepsání Daytonské mírové dohody, konec střelení, demobilizace). Avšak, pro 14 respondentů tvrdí, že pro ně válka vlastně nikdy neskončila, a stále trvá, a pokud se věci nezmění, tak bude trvat i nadále. To je, myslím si, dost alarmující a poukazuje na vnímání společenské reality po válce, která byla sice ukončena, ale v myšlení lidí trvá dále...

Na poslední otázku, zda se život dělí na „před“ a „po“ válce odpovědělo 22 dotazovaných kladně, pro 4 z dotazovaných to tak není.

„...dělí se na před a po válce...jako bychom měli dvě biografie...jako bychom byli dvě rozdílné osoby...dvě biografie...komunistický duch byl vyměněn za nacionální...“ (Respondent nar. 1969)

Více než polovina (14) dotázaných považovala označení svojí generace za „ztracenou“ odpovídajícím.

Ukázalo se, že příslušníci „ztracené“ generace jsou v **mezigeneračních vztazích** více orientováni na starší generaci, než na tu mladší, (mou generaci)“ která přichází po nich, a která je nyní ve věku ve kterém oni zažívali válku. Ti jsou vnímáni jako „jiní“ kvůli podmínkám ve kterých vyrůstají, a i když to není úplně jejich vina, jsou považováni za méně vzdělané, jejich pole zájmů jsou hodnoceny negativně, objevuje se i znepokojení z této generace.

Skupinový narativ na téma **společenských hodnot** poukazuje na existenci anomie ve společnosti. Všichni dotazovaní si myslí, že se společenské hodnoty změnila, a to k horšímu. Problém je tedy v tom, že starý systém hodnot je zrušen, a nový ještě nebyl vytvořen. Většina respondentů tento stav vidí jako přímý následek války. „Ztracenou“ generaci trápí problémy jako nefungující stát, nedostatek perspektivy, nejistota, špatná ekonomická situace, a stav ve kterém jsou morální hodnoty spíše hendikepem.

„...absolutně...totální eroze společenských hodnot...negativní strana je přítomná...“

(Respondentka nar. 1974)

„...naprosto...a to je to, co způsobuje největší rozčarování naší generace...všechny hodnoty jsou zničeny..hodnoty jsou devalvované...“

(Respondent, nar. 1970)

Vnímání **Daytonské dohody** je pozitivní pouze z hlediska, že její podepsání zastavilo válku. Avšak to, co následovalo po něm je vnímáno velmi negativně. Ani o politicích se lidé nevyjadřují příliš pozitivně, naopak považují je za licoměrné a starající se pouze o své zájmy. Pro jejich popis pak používají nejhorších označení. Jedenáct dotazovaných se považuje za politicky aktivní, zbývajících 15 za politicky neaktivní, až apolitické.

(Daytonská dohoda) *„...zakonzerovala jednu neřešitelnou situaci...nejsme ani na nebi, ani na zemi...patová pozice...“*

(Respondent nar. 1970)

„...jen to nejhorší, ne dělám si legraci...dobré je že skončila válka, ale zabetonovala všechny pozitivní procesy...“

(Respondent nar. 1970)

(politika) *„...já vážně nevím kdo se tím může zabývat...asi jsou lidé kteří by to mohli dělat ale zdá se mi že tady může pouze hloupý, bezohledný a špatný člověk jít dělat politiku...“*

(Respondentka, nar. 1972)

(politici) *„...necivilizovaní, nekultivovaní...nevzdělaní...jsou tu z materialistických důvodů...kariéristi...bez odpovědnosti...“*

Respondent, nar. 1969)

Na konci rozhovoru přišly na řadu i otázky týkající se témata, které mě zajímalo u „mojí“ generace. Odpovědi na otázku **“co tě v životě motivuje“** byly velmi subjektivní a lišily se respondent od respondenta. Výzkumníci však vidí v této subjektivní rozrůzněnosti jakousi formu eskapismu, snahy unikát z frustrující a nejisté každodennosti. Téma možné **emigrace** se v rozhovorech dotýkala otázka *„Myslíte že je život někde jinde?“*. 20 dotazovaných myslí, že není, mnozí z nich mají zkušenosti s životem v cizině- buď jako uprchlíci, nebo jako turisté. Pouze několik dotazovaných myslí, že život JE někde jinde.

„...často přemýšlím že by bylo nejlepší odejít kvůli téhle politické situaci, ale na druhou stranu žil jsem v cizině...mám zkušenost...tam jsou podobné problémy, je tam hodně nacionalismu, rasismu...nemyslím že by byl život někde jinde...“

(Respondent, nar. 1973)

„...ano, je někde jinde pro ty nové generace...pro mě není, zůstanu, je pozdě...“

(Respondent, nar. 1970)

Moment, kde se ukazuje dopad 4 let válečné zkušenosti a zažívání každodenní nejistoty představují odpovědi na otázku **„jak vidíte svoji budoucnost?“** Ani jeden z dotazovaných o tom totiž nemá jasnou představu, a dokonce většina z nich o tom ani nepřemýšlí. Důvodem je, že je pro tyto lidi stále těžké myslet a plánovat budoucnost, jedná se zde o přímý následek války, a toto zdůvodnění se objevuje i ve výpovědích!

„...každé zmínění budoucnosti vyvolává strach...asi to je z války...neměli bychom pokoušet osud, protože víme že to je nezodpovědné...ale mám nějakou skicu, ne obrázek...“

(Respondent, nar. 1971)

„...nevím jestli je to generační...potřebuji odpočinek, opravdu...válka...po válce...bojuješ s traumaty, poválečnými syndromy...“

(Respondent, nar. 1970)

„...Nevím, je pro mě těžké plánovat...asi nejsem na plánování kvůli válce...těžké...dokonce je pro mě těžké formulovat i nějaká přání...“

(Respondent, nar. 1973)

Jedna respondentka přesto projevuje optimismus, a to velmi specifickým způsobem: *„...ale přesto jsem optimistka, věci se změni k lepšímu...i když se na tom nepodílím, myslím že bude lépe, doufám...“*

II.část- vlastní výzkum

V následujících kapitolách budu vycházet z dat rozhovorů z mého terénního výzkumu v Sarajevu. Konkrétně budu analyzovat několik signifikantních, v rozhovorech se často vyskytujících kategoriích, které mají vypovídací hodnotu o tom, jak mladí interpretují svou situaci. Těmito kategoriemi jsou identita mladých, osobní cesty v islámu, vize budoucnosti a perspektivy, reflexe války ve výpovědích, a reflexe politické situace a vztah k Západu.

O metodologii

Diplomovou práci jsem koncipovala jako nastínění situace mladých lidí v Bosně a Hercegovině. Terénní výzkum jsem prováděla v jejím hlavním městě-Sarajevu, do kterého přijíždí za studiem mnoho mladých z celé Bosny. Jako cílovou skupinu jsem si zvolila vysokoškolské studenty ve věku od 19 do 36 let,

studující v tomto hlavním městě.²¹ Věkové rozmezí skupiny mnou zkoumaných respondentů mi umožnilo zahrnout do ní jak studenty prvních ročníků vysokých škol, tak několik studentů postdiplomskeho(doktorandskeho) programu. Vysokoškolské studenty jsem zvolila také z důvodu, že právě oni jsou svým způsobem nadějnou částí mladé generace, na které spočívá budoucnost země.

Můj výzkum byl kvalitativní, řídila jsem se metodou zakotvené teorie. Tato metoda je svázána se jmény amerických sociologů B. Glasera a A. Strausse, a předpokládá souběžné sbírání dat a jejich analyzování.

„Při vytváření zakotvené teorie se provádějí následující akce:

- 1) Výzkumník vstupuje do terénu vybaven provotními vágními koncepty a představami o zkoumané oblasti.
- 2) Výzkumník studuje jednotlivé případy nebo skupiny a zaznamenává data získaná pozorováním, rozhovory a shromažďováním dokumentů.
- 3) V procesu zkoumání data simultánně shromažďuje a analyzuje.
- 4) Výzkumník rozšiřuje své zkoumání na další případy procesem teoretického vzorkování, které má přinést novou informaci pro rozvoj teorie. Výběr nových případů závisí na dosavadních poznacích a rozvíjející se teorii.
- 5) Výzkumník provádí porovnávání mezi případy, testuje své poznatky a validizuje zjištěná fakta. Rozvíjí zachycení rozmanitostí jevů pomocí kategorií, identifikuje probíhající procesy, zdokonaluje kategorizační systémy, integruje poznatky, zobecňuje empirická tvrzení a formuluje další hypotézy.“²²

Metodu zakotvené teorie využívají dva rozdílné myšlenkové směry-objektivismus a konstruktivismus.

Objektivismus považuje data nebo poznatky za skutečnosti, které existují samy o sobě, a představují objektivní fakta o poznatelném světě. Tato fakta tedy již existují, a je na výzkumníkovi, aby je odhalil a poznal. Při výzkumu pomocí metody zakotvené teorie se v objektivismu předpokládá, že

- 1) účastníci výzkumu mohou a budou poskytovat signifikantní fakta vypovídající o jejich situacích
- 2) výzkumník si udržuje distanci od zkoumaných a jejich světa
- 3) výzkumník představuje pro zkoumané vnější autoritu
- 4) výzkumná zpráva podává zkoumaným užitečnou zprávu o jejich situaci.

²¹ Výzkumníci „united nations development report BiH 2000 youth“, zameřeného na mladou generaci, zvolili věk své cílové skupiny mezi 14- 30 lety, tato populace v BiH v roce 2000 představovala celou čtvrtinu obyvatelstva.

²² Hendl, Jan, , *Kvalitativní výzkum, Základní metody a aplikace*, Praha: Portál (2005) str. 128

Ve svém článku „Qualitative interviewing and grounded theory analysis“ se jeho autorka Kathy Charmaz vymezuje proti tomuto objektivistickému přístupu. Zastává konstruktivistické hledisko, jež jsem ve svém výzkumu uplatnila i já.

Konstruktivismus vychází z předpokladu symbolického interakcionismu, že chování v procesu komunikace probíhá jako směna významů. Mezi jeho představitele patří i G.H. Blumer, který zkoumal společenskou skutečnost ze způsobu, jímž účastníci vykládají a vymezují situace, v nichž se nacházejí. Podle něj lidé jednají vůči objektům v souladu s tím, jaký jim přiřkládají význam. Ve výsledku se lidé stávají tím, co si o sobě myslí, nebo co o sobě vypovídají. Předmětem zájmu symbolického interakcionismu jsou proto především různé interpretace.

Charmazová, dle jejíhož návodu jsem se řídila i já, vymezuje svůj konstruktivistický přístup následovně:

- 1) Vedle sebe mohou existovat „mnohonásobné“ reality
- 2) Získaná data reflektují vzájemné konstrukce respondenta a výzkumníka
- 3) Výzkumník, jakkoli nekompetentní, vstupuje do respondentova světa a je jím zpětně ovlivňován.

Charmazové interpretativní přístup si všímá především toho, jak jsou konstruovány významy a akce v realitách respondentů. V tomto přístupu se předpokládá, že během rozhovoru jsou významy vyjednávány společně respondentem a výzkumníkem. Zakotvená teorie tak vypovídá příběh o lidech, sociálních procesech a situacích určitého kontextu. Tento příběh je však konstruován výzkumníkem, není tomu tedy tak, že by se mu tento příběh v průběhu výzkumu objevoval před očima jako objektivnímu divákovi. Tento příběh reflektuje pozorované/zkoumané, stejně tak jako pozorovatele/výzkumníka.²³

Mou hlavní technikou sběru dat byly kvalitativní rozhovory se studenty, dále také zúčastněné i nezúčastněné pozorování a v menší míře i studium dokumentů, například studentských časopisů, novin, týdeníků, islámských periodik atp.

²³ Takto popisuje svůj přístup Kathy Charmazová v Denzin, Norman K., Lincoln, Yvonna S., *Strategies of Qualitative Inquiry*, California: Sage Publications (2003) Kapitola: *Grounded Theory, Objectivist and Constructivist Methods*, Charmaz, Kathy, str. 271

Kvalitativní rozhovory jsem prováděla technikou „rozhovor pomocí návodu“²⁴. Používala jsem seznam témat a otázek na které jsem se chtěla ptát. Přitom jsem si byla vědoma citlivosti některých témat (například vzpomínky na válku). Tento způsob mi dovoľoval přizpůsobovat otázky situaci a kontextu, nebo zařazovat i některé doplňující a rozvádějící otázky.

Struktura rozhovoru vypadala zhruba takto:

- 1) otázky týkající se současnosti: obor studia, věk, pracuješ? Přijde ti studium těžké? Setkal jsi se s problémy ve škole jako je například korupce/protekce? Jak jsi spokojen s možnostmi studentského života? Jak trávíš volný čas? Vyznáváš nějaké náboženství?
- 2) Otázky týkající se budoucnosti: Máš představu, co budeš dělat po škole? Máš obavy z budoucnosti? Myslíš že budeš mít problém najít práci? Máš zkušenosti se životem v zahraničí? Uvažuješ o studiu/životě v zahraničí? Jsi spíše optimista, nebo pesimista, co se týče budoucnosti?
- 3) Otázky týkající se minulosti: Když začala válka v Bosně, kolik ti bylo let? Jaké to bylo pro tebe a tvoji rodinu? Jak se změnil tvůj život a život tvé rodiny po válce? Jak válka ovlivnila společnost a život v BiH? Myslíš, že tvoje generace může na poválečné situaci něco změnit?

První část rozhovoru mi dovoľila nejen získat údaje o respondentovi jako věk, obor, místo původu atd., ale také „rozproudit konverzaci“. Pokud jsem dělala rozhovor s někým, kdo tuto iniciační část nepotřeboval, přecházela jsem rovnou k dalším otázkám.

S několika odmítavými nebo emocionálními reakcemi jsem se setkala při otázkách týkajících se války. Později jsem v některých rozhovorech tyto nejcitlivější otázky ani nezařazovala, pokud jsem necítila vhodnou atmosféru k rozhovoru na toto téma. Raději jsem nechala respondenty, aby se k tématu dostali se svým vyprávěním sami.

Do vyprávění respondentů jsem se snažila co nejméně vstupovat, pouze ho usměřňovat.

Rozhovory jsem vedla v angličtině, němčině, bosenštině, a s jednou respondentkou i v češtině. Zpočátku mého výzkumu jsem neovládala bosenštinu na takové úrovni, abych v ní mohla dostatečně komunikovat, avšak později jsem se snažila vést rozhovory v tomto jazyce mých respondentů, který jim poskytuje nejvíce prostoru a možností pro vyjádření.

Na výše uvedená témata jsem dotazovala 21 studentů, z toho 14 rozhovorů jsem použila v analýze. Věkový průměr těchto čtrnácti respondentů je 24,4

²⁴ Tak jak je popisován v Hendl, Jan, , *Kvalitativní výzkum, Základní metody a aplikace*, Praha: Portál (2005), str. 174

let, osmu z nich pochází ze Sarajeva, zbývajících šest pak z jiných bosenských měst (Livno, Donji Vakuf, Banja Luka, Brčko, Jajce, Tuzla)

Během terénního výzkumu a sběru dat jsem se setkala se zajímavým jevem- zjištěním že mnoho ze studentů se stalo praktikujícími muslimy svou vlastní volbou, a ne z tradice nebo výchovou v rodině. Rozhodla jsem se proto na toto téma zaměřit část výzkumu. Vedla jsem proto biografické rozhovory s devíti vysokoškolskými studenty, kteří patřili do mé cílové skupiny, a byli zároveň praktikujícími muslimy. Zvolila jsem metodu biografického narativního interview podle F. Schutze, tak jak ho popisuje ve stati „Narativní interview ve studiích interakčního pole“, která vyšla v časopisu *Biograf* číslo 20.²⁵ Tato metoda předpokládá tři fáze rozhovoru- vyjednávací, ve které je respondentovi objasněn záměr a téma výzkumu, následuje volné vyprávění respondenta na dané téma, a v poslední fázi, poté co respondent dopověděl vše co chtěl, se výzkumník doptává, nebo klade další narativizující otázky.

Všem jsem pokládala stejnou otázku :“Jak jsi našel/našla svojí cestu k Islámu“? a nechala je volně hovořit. Posléze jsem se doptávala na to, jak byli k víře v rodině vedeni, zda jsou jejich rodiče praktikující, a jak jejich rodiče reagovali na tuto “proměnu“- obrácení se k víře, pokud se o tom respondent nezmiňoval již ve volném vyprávění. Umožňovala- li to situace, doptávala jsem se jich také na otázky výše zmíněné, určené všem studentům, nejen této podskupině praktikujících muslimů.

Věkový průměr těchto devíti respondentů byl 23 let, dvě respondentky byly původem ze Sarajeva, ostatní pak z menších měst (Konjic, Donji Vakuf, Stolac, Tešanj, Cazín, Bijelo Polje).

Zúčastněné pozorování

Můj terénní výzkum v Sarajevu trval 3 měsíce. Po celou dobu jsem se snažila trávit se studenty co nejvíce času, účastnit se jejich aktivit co nejvíce to bylo možné. Chodila jsem na přednášky na fakultu politických studií, a filosofickou fakultu, hodně času trávila ve studentském domě²⁶ Nedžariči. S věřícími muslimy jsem pak navštěvovala různé přednášky o islámu, setkání věřících, a chodila do mešity na modlitby. Záměr svého pozorování jsem nijak neskrývala, všem bylo známo, že jsem v Sarajevu kvůli výzkumu o mladých, který použiji ve své diplomovou práci.

Terénní poznámky

Po dobu celého terénního výzkumu jsem si vedla terénní denník, do kterého jsem zaznamenávala dojmy, zkušenosti, události, vynořující se otázky a nápady. Tyto poznámky psané bezprostředně po událostech mi posloužily k lepšímu

²⁵ Schutze, Fritz, *Narativní interview ve studiích interakčního pole*. *Biograf* 20

²⁶ obdoba našich studentských kolejí

vhledu do situace, a také ke zpětné vybavitelnosti zkušenosti nebo událostí z terénu.

Analýza

Všechny nahrané rozhovory jsem přepsala, a poté analyzovala. Pomocí otevřeného, selektivního a axiálního kódování (Strauss, Corbinová, 1999) rozhovorů jsem označila a vybrala několik kategorií, které se v datech objevovaly nejčastěji.

Tyto kategorie jsou: identita mladých, vize budoucnosti, perspektivy z pohledu mladých, reflexe války, a nakonec reflexe politické situace a vztahu k Západu. Tento způsob analýzy mi umožnil vzájemné porovnávání „případů“, nacházení shodných momentů, podmiňujících vlivů a v některých případech tvoření „typů“ a nalézání podmiňujících vlivů různých jevů.

Můj výzkum a jeho závěry by měly posloužit k dokreslení představy o situaci vysokoškolských studentů v Sarajevu, kterou nastiňuji v první části své diplomové práce. Jsem si vědoma toho, že jeho závěry jsou platné především pro mnou zkoumané respondenty, roli zde hraje i časovost- během 3 měsíců v terénu jsem shromáždila data a na jejich základě vytvořila nějaký obraz, který je však nutno chápat jako „časový snímek“- lidé, jejich názory a interpretace se stále vyvíjejí, a z toho důvodu mají výsledky omezenou platnost. Interpretace a definování situací a skutečností jsem ovlivňovala i já jako postava výzkumníka, se kterou jsou tyto významy a interpretace vyjednávány v procesu interakce. Tento výzkum nemá ambice přinášet nějaké obecně platné závěry. Spíše bych v něm ráda ukázala, jak přemýšlí někteří mladí Bosňané a jak interpretují svou situaci.

6) Identita mladých

V této kapitole se budu zabývat národnostní a náboženskou identitou mladých. Nejde mi o to postihnout všechny aspekty identity dotazovaných respondentů, ale spíše o to jak se tito respondenti deklarují v rámci národnostního a náboženského rozdělení, případně jak se vůči tomuto rozdělování vymezují, a jaké argumenty pro to používají.

„V Bosně a Hercegovině jsou etnicita a náboženství téměř synonymy.“(United Nations Development Project, 2000: str 57)

V BiH skutečně politika výrazně zasahuje do života lidí- po letech politické manipulace s náboženskou a národnostní identitou ve prospěch nacionalistických stran, mnoho lidí obrátilo pozornost ke své národnostní, potažmo náboženské příslušnosti, a začalo se s ní identifikovat více, než bylo například za dob komunismu zvykem.

Válka v letech 92-95 drasticky zasáhla do soužití mezi komunitami, a poznamenala i identitu mladých. Ti prožívali válku jako děti, ať už v samotné Bosně, nebo v emigraci. Pro některé z nich jsou válečná traumata stále živá, a je těžké “těm druhým“ odpustit. Někteří se o to ani nesnaží, nevyhledávají kontakt s vrstevníky jiných národností a uzavírají se do vlastní komunity.

Tento jev souvisí i s růstem významu a viditelnosti náboženství v běžném životě mladých, a v jeho rostoucím významu pro jejich sebeidentifikaci. Mnozí z nich v něm nacházejí odpovědi na své otázky, normy a hodnoty pro život nebo dokonce smysl života. V náboženské komunitě nacházejí přátele a náboženské společenské akce (modlitby v mešitě, páteční džumy, iftary, přednášky atp.) zase poskytují prostor pro socializaci a společenský život s podobně smýšlejícími lidmi.²⁷

V Sarajevu panuje přesvědčení, že právě tito mladí nejradiálněji věřící pocházejí z menších měst nebo vesnic, a do Sarajeva se přistěhovali po válce v rámci rozsáhlých demografických změn (v rámci procesů etnické homogenizace), anebo přicházejí do hlavního města za studii.

Já jsem zpovídala devět vysokoškolských studentů, kteří jsou praktikující muslimové, a z nichž sedm přišlo do Sarajeva z jiných, menších měst. Nemohu však generalizovat, pro závěry, které by potvrzovaly výše uvedenou tezi nemám dostatek statistických dat.

V rozhovorech vedených s těmito praktikujícími věřícími mě zajímalo, jak si našli k islámu cestu, a co pro ně v jejich životě znamená. Zajímavými momenty jsou také střety názorů ohledně praktikování islámu se starší generací- jejich rodiči. Ti jsou mnohem více poznamenáni životem za komunismu i s jeho světskou materialistickou ideologií. O tom však až na konci této kapitoly.

6.1. Národnostní a náboženská identita studentů

„Být normální je pouze funkcí času a místa, tak kdo by se staral o to být normální.“ (Being normal is just a function of time and place, so who cares about being normal)

(A., 25 let, student ekonomie, Sarajevo)

Výpovědi těchto 11ti mladých lidí jsou opravdu pestrou směsicí postojů a sebeidentifikací.

Jak již bylo řečeno, mladí lidé v Bosně žijí ve společenském prostředí a klimatu, kde záleží na tom, KDO JSI. Již jméno člověka má vypovídací hodnotu o tom, zda je Muslim, Srb nebo Chorvat, ačkoli s praktikováním víry (u

²⁷ Sousetředím se zde na Islám, Sarajevo je dle různých odhadů ze 70-80% muslimské, a Islám zde působí silně na soudržnost komunity.

Muslimů tradičně islámu, u Chorvatů katolického křesťanství a u Srbů pravoslavného křesťanství) nemusí mít nutně nic společného.

Z celkem čtrnácti respondentů, jejichž výpovědi jsem analyzovala, se na toto téma vyjádřilo jedenáct z nich. Všimla jsem si, jak sami sebe v tomto kontextu definují, jak se vyjadřují k tomuto ve společnosti převládajícímu rozdělování národností, a jak je osobně toto rozdělování zasahuje.

Tato kategorie zahrnuje výpovědi, které se přímo týkají vyjádření respondentovy osobní národnostní identity (nebo vyjádření odmítání tohoto "škatulkování"). Obecnější pohled na vztahy mezi národnostními komunitami zahrnuje kategorie "vztahy mezi národnostními komunitami po válce".

Považuji za důležité, že téměř polovina z dotazovaných (pět respondentů) se při vyjádření své identity vymezuje proti nacionalismu.

*„**Nacionalismus, nacionalismus**... víš já jsem trochu mimo tenhle diskurs. Je to pro mě trochu frustrující, víš, mě je opravdu jedno jestli jsi...jestli jsi **Srb, Chorvat, Muslim**, jsi to, protože jsi tam byl narozen. Ne proto, že bys měl nějaký genetický kód, no myslím máš genetický kód těch lidí, ale není to ono, co tě dělá..kdyby tě adoptoval nějaký Čech, zítra z tebe bude Čech...ale oni jsou tak nestydatí(politici), to mě fascinuje, tak trochu se tomu musím smát. Ten způsob kterým udržují separaci mezi lidmi...“*

(A., 25 let, student ekonomie, Sarajevo)

*„Dříve jsem se nestarala o to, jestli je někdo **Muslim**, nebo co je. Ale kvůli několika vztahům jsem pocítila, jaký to může být problém...rodiče se do toho začnou míchat..takových spousta dalších věcí...to je ten **nacionalismus**.“*

(M. 21 let, studentka sociologie, Sarajevo)

*„Lidé jsou tak zaměstnání tou **separací**..“* (O.,21 let student filosofie, Livno)

Jedna respondentka kritizuje především nacionalismus mezi mladými lidmi, kteří nemají srovnání s předválečnou situací, a ve společnosti vystupují s naučenými frázemi o toleranci:

*„Starší generace je otevřenější, řeknou ti po válce jsem se stal **nacionalistou**, nebo co já vím. Ale u nás(její generace) se v nějaké veřejné debatě snažíme vypadat všichni tolerantní, jací jsme úžasní a krásní, ale když s nimi zajdeš na kávu, někdy něco uletí..i když jsem **Bosňanka** a nejsem tolik nábožná, někdy ty věci pocítím. A řeknu ti, že tenhle **nacionalismus u mladých** mi přijde horší, než ten u starších. Protože mají naučené jak říkat a co říkat, já jsem super tolerantí a bla bla, i když to tak není.*

(M., 21 let, studentka sociologie, Sarajevo)

Dva respondenti kritizují také směšování náboženství a národnosti, a jejich záměrné předvádění jako znaku přináležitosti:

*„Problém je, že v Bosně lidé směšují **náboženství a národnost**“*
(K., 23 let, student filosofie, Zenica)

*„Lidé tady chtějí pouze ukazovat svojí nálepku(etiket), svoje **náboženství**, ale třeba ho vůbec nepraktikují.“* (O., 21 let, student filosofie, Livno)

Politickou rétoriku o “ohroženosti“ všech jednotlivých národností těmi “druhými“ kritizuje 26letý Adi, a prohlašuje, že tato nacionalistická politická rétorika naopak ohrožuje jeho identitu.

*„...všichni ti řeknou: my, Muslimové, my Srbové, my Chorvati, my jsme ohroženi. Tady nejsou dodržována lidská práva, protože já se nemohu deklarovat jak bych chtěl, jako Bosanac i Hercegovac, a to je znásilňování mých lidských práv...například teď když jsem se hlásil na funkci prezidenta studentského parlamentu...to znamená že já jsem **OHROŽEN!** Víc, než jsou oni ohroženi. A to je to, co tady rozděluje lidi.“*
(A., 26 let, doktorand, sportovní fakulta, Sarajevo)

„Bosňané jsou tady, opravdoví Bosňané jsou tady minorita, lidé kteří opravdu mají rádi tuhle zemi.“
(O., 21 let, student filosofie, Livno)

Opět téměř polovina dotázaných se podle svých výpovědí cítí být Bosňany, i když jim to způsobuje v nacionalisticky vyhraněném prostředí určité problémy:

*„...I když jsem **Bosňanka** a nejsem tolik nábožná, někdy ty věci pocítím.“*
(M., 21 let, studentka sociologie, Sarajevo)

Objevuje se i přání, aby byla tato identita více akceptovaná a přijatá lidmi, aby byla tím, co lidi žijící v Bosně spojuje.

*„Podle mého názoru by spíše měli říct: všichni jsme **Bosňané**. Pokud si myslíš, že jsi Chorvat, Srb, nebo nevím, Turek, můžeš. Ale nejdůležitější by mělo být to, že jsi Bosňan. Náboženství by s tím nemělo být spojováno.“*
(K., 23 let, student filosofie, Zenica)

*„Problém je, že já jako **Bosňan- Hercegovan**(Bosanac, Hercegovac) nemůžu, mně je jedno kdo je kdo, věř mi, já si vážím všeho, ale přál bych si, aby si všichni vážili všech. A ať už to závisí nebo nezávisí na víře, aby respektovali, to je nejdůležitější.“*
(A., 26 let, doktorand, sportovní fakulta, Sarajevo)

Odmítnutí identifikovat se s předepsanými vzájemně se vylučujícími národnostními kategoriemi vyjadřuje tato výpověď od mladého muže pocházejícího ze smíšeného manželství:

„...jsou opravdu jiným druhem lidí(jeho rodiče), úplně. ..já jsem směs všech směsí (mixtrure of all that mixtures). Ale to není důvod, proč jsme tolerantní.“
(O., 21 let, student filosofie, Livno)

*Když mám napsat kdo jsem, a to je nejdůležitější otázka tady, **KDO JSI**, tak to buď proškrtnu nebo napíšu nevím.“*
(O., 21 let, student filosofie, Livno)

Příkladem vzájemně se doplňující identity je tato respondentka, náboženství nepřikládá důležitost ve formování své identity, a udává, že se cítí jako Bosňanka- protože je z Bosny, a původem Chorvatka. Záměrně používám spojku “a“- tyto dvě identity se navzájem nevylučují. Vliv zde má i to , že respondentka žila 12 let jako válečná emigrantka v Chorvatsku, kde byla spatřována jako “někdo z Bosny“.

*„Jsem katolička...**Bosňanka**...nevím, myslím že náboženství s tím nemá co dělat. Cítím se jako **Bosňanka**, protože, když jedu do Chorvatska, jsem Chorvatka, **původem jsem Chorvatka**, ale když jedeš do Chorvatska, jsme pro ně Bosňané. Ne Chorvati. Jsem Chorvatka, ale moje identita, to jak si mě všichni pamatují, je fakt, že jsem z Bosny. A je to stejné pro Srby z Bosny, kteří opustili Bosnu a přestěhovali se do Srbska, v Srbsku to jsou Bosňané, jsou z Bosny, ok, Srbové. Ale z Bosny. A to je to hlavní proč se s tímto identifikuji.“*
(M., 26 let, doktorandka, demokracie a lidská práva, Brčko/Osijek)

Pestrou mozaiku dokresluje i respondentka, která žila dlouho mimo Bosnu, a vrátila se do ní právě ve svém osobním hledání identity, toho, kam vlastně patří. A v Bosně přišla na to, co není- není Bosňanka, kvůli hodnotám a světonázoru, který po letech v emigraci odpovídá spíše USA.

„ Jezdila jsem do Bosny jen na prázdniny, v USA byl můj život ok,...ale nevěděla jsem, kdo jsem...tak jsem se rozhodla, že pojedou do Bosny, abych poznala sama sebe...uvědomila jsem si, že sem nepatřím, nemohla bych tady přežít. A protože jsem nevěděla kdo jsem, nebyla jsem ani tolik zklamaná, když jsem přišla na to, kdo nejsem. Uvědomila jsem si, že lépe funguji v americkém systému, kde lidé lépe rozumějí hodnotám..nějaká základní slušnost... Cítím se být více Američankou než Bosňankou...ale neřekla bych že mám identitu chození do McDonalda.. Spíš to je mít otevřenou mysl a další věci potom přijdou.“

(J., 28 let, doktorandka, demokracie a lidská práva, původem z Banja Luky, již 9 let žila v USA v Iowě.)

6.2. Náboženství jako součást identity

Sedm ze čtrnácti dotazovaných studentů se vyjádřilo ke svému osobnímu vztahu k náboženství, nebo ke svému vyznání. K víře podle nějakého konkrétního náboženství se přihlásila pouze jedna respondentka, jeden respondent uvádí, že je „narozen v islámu“.

Respondenti ze smíšených manželství a respondentka s doplňující se identitou odpovídali téměř shodně- nejsou nějak nábožensky vyhranění, spíš mají nějakou svoji osobní „víru v něco“.

„Necítím se, nemám žádnou náboženskou tradici, ale nejsem ateista. Říkám pouze nevím, existuje něco většího než jsem já, ok.“
(O., 21 let, student filosofie, Livno)

„A i přes mojí rodinu, moje rodina je věřící, já jsem taky věřící. Nejsem věřící...nechodím do kostela, ale je mi lépe, mnohem lépe, pokud mohu něčemu věřit. Myslím že to potřebuje každý.Je to druh spirituality..nějaká víra v něco, nemyslím že je to náboženství, možná nejsem nábožná, nevím jak to nazvat, možná jsem spíše věřící.“(maybe I am not religious, maybe I am a believer)
(M., 26 let, doktorantka, demokracie a lidská práva, Brčko/Osijek)

Třetí z nich se nijak nedeklaruje, tyto kategorie pro něj pravděpodobně nemají smysl, protože do nich nezapadá a nesouhlasí s dělením lidí podle nich. Náboženství komentuje jako zajímavý sociologický fenomén, dokáže se na něj podívat kriticky:

„Moje jméno je vlastně starého germánského původu, není muslimské. Rodina mého otce je muslimská, a rodina mojí matky je z Chorvatska, jsou to katolíci. Když mi bylo 15, 16, 17, když jsi zmatený, hledal jsem odpovědi na své otázky, a četl jsem všechno, co mi přišlo pod ruku. Filozofii, náboženské knihy, analýzy náboženských knih, a pak jsem si uvědomil, že to vypadá příliš lidsky, (human made). Vlastně kdybych měl příležitost tak bych nejradši studoval náboženství. To je nejzajímavější, je to něco, co hýbe světem. Je to největší a nejzajímavější sociologický fenomén. Nic není tak mocné. Je evidentní že náboženství je jako firma, společnost. Má hierarchickou organizaci jako každá jiná instituce a bylo vymyšleno někým extrémně inteligentním, aby držel lidi pod kontrolou.“
(A. 25 let, student ekonomie, Sarajevo)

Jak jsem již psala, právě jméno má v Bosně velikou moc prozradit o vás, kam si vás ostatní mají zařadit. I k tomu se vyjádřil jeden s respondentů při nastínění své identity:

*„Mám **muslimské jméno**, ale nejsem věřící. Rodiče bývali věřící, ale teď už nejsou.“*

(Karim, 19 let, student elektrotechniky, Jajce)

Dvě respondentky(jedna věřící, druhá nepraktikující) hovořily o tom, že uznávají všechna jiná náboženství :

*„ Vyznávám svoje náboženství, **katolické**, ale věřím jakémukoli jinému náboženství, buddhismu, islámu, židovskému...no, to jsem já. Nevadí mi lidé kteří věří v něco, pokud jsou dobří. Vyznávám svoje náboženství, ale nemám nic proti jakémukoli jinému náboženství.“*

(T., 21 let, studentka sociologie, Sarajevo)

*„ **Nepraktikuji žádné náboženství**, ale jsem věřící. Věřím, že všechny svaté knihy se vztahují k Bohu. Nezáleží na tom, zda je to buddhismus, nebo taoismus, židovství, křesťanství, je to stejné, protože to všechno vyjadřuje moudrost a něco univerzálního.“*

(S., 22 let, studentka sociologie, Sarajevo)

Pestrost přístupů a osobních cest v náboženství dokresluje i respondent “narozený v islámu“, který však zvolil svou osobní cestu v náboženství, která vyhovuje jeho zvykům a životnímu stylu. Tvoří tak plynulý přechod k další podkapitole ve které se budu zabývat narativy na téma jak si mladí muslimové našli cestu k islámu.

*„ Náboženství?...hmm..to je pro mě těžká otázka, protože jsem **narozen v islámu**. Byl jsem vychován v tomhle náboženství ve škole a jako dítě. Ale také toto náboženství velmi respektuji, ale je příliš těžké pro mě trávit tolik času modlením k Bohu nebo něčím takovým. Vím že to není ok, ale podle mého názoru bych tohle radši dělal až mi bude padesát let a víc... V životě jsem si vybral některé způsoby které jsou v rozporu s náboženstvím, takže bych nemohl*

*být zbožný. Myslím, že to není zas tak špatné, protože jsem dobrý člověk, nelžu, nekradu, myslím že je to ok. To je moje **osobní cesta v náboženství**.“*

„...určitě na to nejsem teď připravený. Nevím jak to říct, je to velmi těžké náboženství. Musíš se odříkat mnoha, mnoha věcí, které máš rád jako normální mladý člověk“

(D., 21 let, student elektrotechniky, Donji Vakuf)

6.3. Osobní cesty v islámu

Během mého terénního výzkumu mě zaujalo téma osobních cest v náboženství, konkrétně islámu. Islám je v Sarajevu nejviditelnějším náboženstvím, a v současné době se hovoří o určité (re)islamizaci bosenské společnosti. Výrazný podíl na tomto fenoménu mají i mladí lidé, kteří se obrátili na víru, často spíše svým vlastním rozhodnutím, než výchovou doma. Zeptala jsem se proto devíti mladých muslimů (a to jak národností- Muslimů, tak vyznáním), „jak jsi našel/a ty svojí cestu k islámu?“ a nechala je volně hovořit. Odpovědi, které jsem obdržela jsou narativy jejich osobního příběhu. Často se objevují argumentace podle víry, z Koránu, Hadisu, nebo z různých přednášek, všimla jsem si i že někteří lidé uvádí shodné argumenty.

Při analýze těchto narativů jsem se soustředila na několik aspektů, shodných momentů, které se objevují téměř u všech respondentů. Popisují důležité události, podmínky a reakce, které ovlivnily respondentovu cestu k islámu.

Označila jsem je heslovitými názvy.

Jsou jimi :

KDY- tedy kdy jsi se obrátil/a na víru

DÍŤE- prakticoval/a jako malý/á?

IMPULS- jaká událost vedla k tomu, že o tom začal/a přemýšlet

OSOBA- měl/a někoho kdo ji vedl, inspiroval, pomohl, učil, objasňoval, byl příkladem?

REAKCE- jak reagoval/a na poznání víry

POCITY- jaké pocity přicházely poté co člověk začal praktikovat nebo se setkal s vírou

CESTA- jaké aktivity začal/a vyvíjet, jaké jednání ovlivněné vírou

DŘÍVE- srovnání s chováním před přijetím víry

DILEMA- u některých respondentů se objevuje zápletka, boj se sebou samým, váhání o správnosti rozhodnutí, končí nějakým osobním **ZÁVĚREM**

CO PŘINÁŠÍ- co člověku víra a život podle ní přinesl a přináší, čeho si váží

A bodem který zasazuje tuto životní cestu do souvislostí je také moment

RODIČE, který zachycuje to, do jaké míry se v rodině Islám praktikuje, jak k němu byl mladý člověk v dětství veden, a hlavně jejich **REAKCE**, ať už negativní nebo pozitivní na “proměnu“respondenta.

Poznámka: některé části výpovědí jsou uvedeny vícekrát, neboť se vztahují k více aspektům.

KDY

Všichni moji respondenti dotazovaní na tuto otázku nebyli původem ze Sarajeva, přistěhovali se do něj za studii na vysoké škole. V jejich narativech jsem vyhledávala, kdy se obrátili na víru, nebo kdy došlo k významným událostem v jejich životě pro tento obrat. Z výpovědí vyplývá, že ne všichni z nich se obrátili na islám až po příchodu do Sarajeva. Je však zřejmé, že právě život v Sarajevu, ve kterém se mladí z menších měst setkají s mnoha dalšími mladými věřícími (například na fakultě, ve studentském domě) představuje dobré podmínky pro společenský život věřících. Mladý člověk zde má také více možností, konají se zde různé přednášky o tématech z náboženství nebo běžného života vysvětlované islámem, setkání, kurzy, atp.

Tři z respondentů se k islámu obrátili již před příchodem do Sarajeva.

„Já jsem byl malý, 4. třída, měli jsme náboženství ve škole, ale já jsem neměl tušení o tom co to je. .. V páté třídě jsem se naučil dvě sůry a modlil se před spaním. Pak jsem se postupně naučil faithu, jak se modlit, ale když se nikoho neptáš tak je to těžké se naučit. Můj první namaz byl ikindija, bylo mi asi 14, tehdy jsem šel poprvé do mešity, s kamarádem...“

(A., 20., student elektrotechniky, Donji Vakuf)

„...byl jsem ve druhém ročníku gymnázia, když jsme se poprvé setkal s nějakými problémy, které jsem nedovedl řešit. V 4. ročníku gymnázia jsem psal maturitní práci, moje téma bylo z náboženství...Korán, nejdokonalejší zázrak.“

(H., 25 let, student na strojní fakultě, Cazín)

I dvacetiletá leté respondentka hovoří o druhém ročníku gymnázia jako zlomovém:

„Na gymnáziu, v druhém ročníku jsem se začala oblékat jako teenager, party, a tak...“

Její profesor angličtiny jim tehdy začal vyprávět o islámu, protože:
„...viděl jak si lidé ničí životy, můžeš to vidět v Sarajevu, hodně pijí, drogy, a lidé je nechají. Učil nás o islámu. Říkal mi o mnoha příkladech...“.
(L., 20 let, studentka medicíny, Konjic)

Pět respondentů udává, že se k islámu skutečně obrátili až po příchodu na vysokou školu do Sarajeva, někdy kolem druhého ročníku. Na důvody, které ve svých výpovědích uvádějí, se zaměřím v dalších bodech.

Jedna respondentka vypráví o opačném vývoji, její KDY se dělí na před a během války (kdy praktikovala), a po válce, kdy téměř všechno zapoměla:

„Ale když jsem byla malá, znala jsem všechno z Koránu. A mě je strašně moc líto, že jsem to zapoměla (rozpláče se)...když byla válka, tak před kavárnou u nás byl muezínský baton a my jsme viděli že to jsou muslimové, šli jsme k nim do mejtebu, a tam jsme se modlili z Koránu, a já jsem byla nejlepší...ale po válce odešli, my jsme se modlili i potom, ale časem...Hrozně mě mrzí že jsem to zapoměla, a říkám že jestli by měli někoho zabít, tak mě, kvůli tomu...Před válkou jsme chodili pravidelně, já, bratr i sestra.“
(J., 23 let, studentka biologie, Konjic)

DÍTĚ/PRAKTIKOVÁNÍ DŘÍVE

Všichni čtyři respondenti u nichž se vzpomínky na praktikování islámu v dětství, nebo před vlastním rozhodnutím o žití víry objevují, shodně hovoří o praktikování pouze během postního měsíce ramadánu. Myslím že tento způsob dobře vystihuje tato výpověď 24- leté respondentky:

„V islámu jsem narozená, ale praktikovala jsem Islám jen během ramadánu. Když je ramadán, tak jsme všichni muslimové. Postíme se, modlíme se (klanjamo), to všechno. Ale když skončí, žijeme normální život“
(D., 24 let, studentka biologie, Tešanj)

Všichni čtyři uvádí, že jako děti chodili do mejtebu- náboženské školičky, kdy se děti učí základy islámu nebo třeba to, jak se správně modlit. Shodně však uvádějí, že až do momentu osobního rozhodnutí o aktivním žití víry, jejich vykonávání islámských zvyků “nebylo ono“. Modlení se a půst během

ramadánu jsou vzpomínány jako vykonávané spíše kvůli nějaké tradici, o které se příliš nepřemýšlí:

„Jako dítě jsem se postil, chodil do mešity, ale nepraktikovala se víra, ale nežilo se úplně tradičně, nevím, během ramadánu se držel půst, ale bylo to spíš jako z tradice... Takže jsem to měl jako tradici, nepřemýšlel jsem o tom jaký smysl má to že se modlím (klanjam), že se postím...“

(H., 25 let, student na strojní fakultě, Cazín)

Praktikování je shledáváno také jako povinnost, jejíž vykonávání nepřichází z vlastní iniciativy. Chybí jí právě to, co většina respondentů uvádí jako pocity při praktikování víry po svém obratu k ní- to že ji žijí a cítí srdcem. Toto praktikování “před obratem“ ani nijak nezasahuje do běžného každodenního života po skončení ramadánského postního měsíce:

„Během ramadánu jsem se snažila modlit, byla to pro mě povinnost, ale víš, pokud to nežiješ srdcem, tak můj život 20 let šel od ramadánu k ramadánu, a pak jsem se chovala úplně normálně, oblíkání, vztahy s klukama, s rodičema...“ (A., 25 let, studentka elektrotechniky, Stolac)

*„A potom **mekteb**, na základní škole jsem se nemodlila, možná jednou denně, ale nic jsem u toho necítila. Nemělo to na mě žádný efekt.“*

(L. 20 let, studentka medicíny, Konjic)

IMPULS- jaká událost vedla k tomu, že o tom začal/a přemýšlet

„To byla jen poslední kapka vody, která přelila skleničku“

(A. 25 let, studentka elektrotechniky, Stolac)

Šest z respondentů zmiňuje nějakou významnou událost, která pro ně byla impulsem k zamyšlení a přispěla významně k jejich rozhodnutí o obrácení se k víře. Jedná se o nejrůznější události z osobního života, avšak i tady lze nalézt několik shodných momentů.

U dvou respondentů byl tento impuls v souvislosti s hledáním sama sebe a hledáním odpovědí na otázky, které mladí lidé mají o světě:

„Když jsme se poprvé setkal s nějakými problémy, které jsem nedovedl řešit. A v těch momentech jsem se jen modlil dovy, nemohl jsem ani nic jiného. A děly se takové věci, že jsem viděl že existuje nějaká vyšší síla. A tehdy jsem pocítil nějakou jistotu, že je dobré být na té straně, že se to vyplatí

Potom jsem začal číst nějaké Misterije Klarka, a já nemám rád když mám otázky, na které neznám odpověď. Já jsem dynamický, to mě zajímá. A zajímaly mě ty některé věci, které se dějí, a jak se dějí. Paralelně jsem začal číst o nějakých záhadách, ale nenašel jsem odpovědi na nějaké věci. A pak jsme začal číst nějakou islámskou literaturu, a začal jsem nacházet logickou odpověď, četl jsem víc a víc, stávalo se mi to logičtějším, a pak se mi stalo že jsem prožíval to, co jsem prožíval... “

(H., 25 let, student na strojní fakultě, Cazín)

Respondentka , která má srovnání s životem v Čechách a s křesťanstvím popisuje moment kdy přišlo “hledání“:

„Teď ale najednou co si vybrat, přišla jsem na střední a učíš se o islámu, křesťanství a buddhismu, o všem, a najednou nevíš, co jseš... Já jsem si vybrala islám protože jsem si řekla že si přečtu ještě něco navíc(mimoTóru, Starý a Nový zákon).“

(S., 25 let, studentka práv, Praha/Sarajevo)

Téměř shodnou situaci nezávisle na sobě popisují dvě respondentky. Ve studentském domě²⁸ se setkali s dívkou v jejich věku, která studuje stejně jako ony, a aktivně praktikuje- modlí se, v tomto případě “vstává na sabah“. Toto setkání je vede k zamyšlení nad sebou a k otázkám typu: „když může ona, mohla bych i já“. Praktikující dívka pro ně představuje jakýsi pozitivní příklad, a výzvu ke které je třeba se nějak postavit.

*„V druhém ročníku na fakultě jsem byla na pokoji s **Dijanou** a měli jsme ještě jednu **spolubydlící**, a ta byla zahalená (pokrivena). Byl ramadán a ony se domluvily, že se budou jedno ráno modlit sabah. Že vstanou, a já budu jako spát. Co mi je po tom. A pak jsem si uvědomila, když jsem šla spát, drahý Bože, vždyť je to i moje povinnost, a já ne, já bych spala. Tak jim říkám, tak mě probudte taky. A začala jsme se modlit s nimi, nejen na sabah, ale na všech pět denních modliteb. Ale tím jak to byla jakoby moje povinnost, pokračovala jsem nějakým tím životem“.*

(A., 25 let, studentka elektrotechniky, Stolac)

„Šla jsem ke kamarádce do studenstkého domu, měla spolubydlící Validu, studovala architerkturu. A ta vstává v půl páté na sabah a potom vstane v 8 a jde do školy. Já spím do 11ti, 12ti, na sabah nevstávám, sednu, přemýšlím... Pak si říkám, že chci taky vstát na sabah... šla jsem do národní knihovny, hledala jsem abych věděla, jak se modlit... “

(A., 23 let, studentka sociální práce, Bijelo Polje)

²⁸ Jednou to byl studentský dům Nedžariči, podruhé Bjelave, více jich v Sarajevu není

Dalším impulsem který jsem zaznamenala jsou přednášky o víře. Několika těchto přednášek jsem se účastnila, konají se jak v objektech patřících Islámské společnosti, tak i ve Studentském domě. Účastnili se jich výhradně mladí lidé a byly zaměřeny na témata která jsou mladým blízká, na příklad “mládí- radost, nebo starost?“, “O manželství a lásce“ a tak podobně. Všechny přednášky kterých jsem se účastnila měly vysokou účast. Je tedy zřejmé, že dokáží mladé lidi oslovit. Ti je berou jako příležitost k setkání s věřícími lidmi a zároveň jako inspiraci pro vlastní život, hodnoty a normy které jsou v souladu s vírou.

*„Tady byly vždy v pondělí v televizním sále **přednášky** na téma víry, přijel jeden úžasný hafíz, a říkal něco o tom jak se ukazujeme druhým jako nějací, a ve skutečnosti jsme jiní. A že se musíme zevnitř očistit, a ta krása přijde potom. A já jsem se v tom našla. To byla jen poslední kapka vody, která přelila skleničku, a já jsem začala moc plakat. Tolik jsem se našla v téhle myšlence, šla jsem do pokoje, vletěla do koupelny, a jako ve filmu, slzy ode mě jen lítaly, moc jsem plakala a bylo mi lépe, a Bože drahý odpusť mi, a tak dobře jsem se cítila, takový moment bych zase chtěla zažít, obrovská úleva... a potom jsem se opravdu začala intenzivně modlit...“*

(A., 25 let, studentka elektrotechniky, Stolac)

*„Nic konkrétního jsem nedělala, ale vzpomínám si vždycky v sobotu byly **přednášky**... a mě to přišlo tak pravdivé, jako nějaké světlo. Já jsem z toho pocitu **plakala**...“*

(D., 22 let, studentka žurnalistiky, Sarajevo)

Tyto dvě dívky vypovídají opět nezávisle na sobě o emocionální reakci, kterou v nich přednáška o víře a zamyšlení o ní vyvolaly. O těchto reakcích a pocitech pojednává další z bodů analýzy- POCITY.

Podobný scénář má i událost popisovaná D., opět zde jde o setkání s nějakým výkladem podle víry a emocionální reakci.

*„Během léta jsem se v Sarajevu připravovala na zkoušky, a na návštěvě u mých kamarádek mi přítel jedné z nich mi vyprávěl něco velmi zajímavého, o bermudském trojúhelníku a jak to islám vysvětluje... když jsem se vracela domů, začala jsem v tramvaji **plakat**. Něco jsem cítila, nevím, něco jsem cítila. Jenom jsem plakala. Došla jsem domů a měla nějaké zvláštní **sny**, byly to pravdivé sny, něco se mi zdálo a na zítřka se to všechno stalo, divila jsem se tomu.“*

(D., 24 let, studentka biologie, Tešanj)

Zmiňuje zde také sen, který následoval, jemuž přikládá nějaký neobyčejný význam, jako nějaké znamení. A opět není sama:

„Zdál se mi zvláštní sen...a když jsem udělala zkoušky, uvědomila jsem si, že bych měla poděkovat bohu, vzpomněla jsem si na namaz...“

(A., 23 let, studentka sociální práce, Bijelo Polje)

„...nebo různé sny, že jsem si říkala jako by to byly úplně znamení...“

(S., 25 let, studentka práv, Praha/Sarajevo)

Konkrétní událost setkání se se smrtí někoho blízkého a svůj slib Bohu popisuje i D.:

*„Vzpomínám si na první zvláštní **událost**, na svůj slib Bohu...Někdo blízký mi umřel...pro mě to bylo strašné, a bála jsem se, věděla jsem že je peklo a ráj, přála jsem si aby šel do ráje...prosila jsem Boha, věděla jsem že by se mělo modlit pět namazů..byla jsem opravdu malá, a slíbila jsem si , že jednou se budu modlit 5krát denně, když on nepůjde do pekla.“*

(D., 22 let, studentka žurnalistiky, Sarajevo)

OSOBA

Tato subkategorie se snaží zachytit vlivnou osobu při hledání osobní cesty v Islámu. Do jisté míry se shoduje s tím co bychom mohli považovat jako IMPULS, protože ani ten není bez aktérů. Vystupují zde různé postavy- učitel angličtiny na střední škole, pro S. která má polovinu rodiny z Bosny a druhou z Čech to byla “nána“(babička) z Bosny. V dalších výpovědích jde většinou o setkání s věřícími praktikujícími vrstevníky po příchodu do Sarajeva na vysokou školu. Zde jsou citovány výpovědi:

*„A můj **profesor angličtiny** viděl jak si lidé ničí životy, můžeš to vidět v Sarajevu, hodně pijí, drogy, a lidé je nechají. Učil nás o islámu. Říkal mi o mnoha příkladech...“*

(L., 20 let, studentka medicíny, Konjic)

*„Já jsem měla **babičku** a **nánu** z Bosny, mě to přitahovalo, já jsme měla pocit že ty věřící lidi jsou hodný, že nikomu neublížou, tak mi to přišlo hezký, taky jsem to tak cejtla“*

(S., 25 let, studentka práv, Praha/Sarajevo)

*„ A na fakultě byly nějaké **věřící dívky**, které se mezi sebou zajímavě bavily, a to mě zaujalo...během léta jsem se v Sarajevu připravovala na zkoušky, a na návštěvě u mých kamarádek mi **přítel jedné z nich** vyprávěl něco velmi zajímavého, o bermudském trojúhelníku a jak to islám vysvětluje...“*

(D., 24 let, studentka biologie, Tešanj)

„V druhém ročníku na fakultě jsem byla na pokoji s Dianou a měli jsme ještě jednu spolubydlící, a ta byla zahalená (pokrivena). Byl ramadán a ony se domluvily, že se budou jedno ráno modlit sabah“

(A., 25 let, studentka elektrotechniky, Tešanj)

„Tady byly vždy v pondělí v televizním sále přednášky na téma víry, přijel jeden úžasný hafíz, a říkal něco o tom jak se ukazujeme druhým jako nějací, a ve skutečnosti jsme jiní. A že se musíme zevnitř očistit, a ta krása přijde potom. A já jsem se v tom našla. To byla jen poslední kapka vody, která přelila skleničku, a já jsem začala moc plakat“

(A., 25 let, studentka elektrotechniky, Stolac)

„Na fakultě moje příbuzné studovaly sociální práci, a byly v nějaké společnosti a já se do ní přes ně dostala. Byli to věřící. A mě ti lidé moc vyhovovali, a přijali mě. Všichni se modlili, já ne, ale přijali mě. Cítila jsem, že k nim patřím... a tam jsem pocítila něco co je vázané se srdcem i s rozumem, ne dokonalost, ale pozitivní energii... obdivovala jsem ty, kteří se modlili pětkrát denně... věděla jsem že to tak má být ale já jsem na to neměla sílu“

(D., 22 let, studentka žurnalistiky, Sarajevo)

„Šla jsem ke kamarádce do studenstkého domu, měla spolubydlící Validu, studovala architerkturu. A ta vstává v půl páté na sabah a potom vstane v 8 a jde do školy. Já spím do 11ti, 12ti, na sabah nevstávám, sednu, přemýšlím... Pak si říkám, že chci taky vstát na sabah... šla jsem do národní knihovny, hledala jsem abych věděla, jak se modlit... tam jsem poznala Dženitu... a sní jsem začala chodit do mešity...“

(A., 23 let, studentka sociální práce, Bijelo Polje)

REAKCE na setkání s vírou

Všechny popisované reakce na setkání s vírou byly hodnocené respondenty jako pozitivní. Vztahují se k hodnotám, nebo vlastnostem Islámu, které respondenti oceňují: logičnost, jistota, zázrak, dokonalost, pravdivost.

Právě S. která má srovnání i s křesťanstvím ze stany své české babičky uvádí že věřící jako takoví jsou pro ní dobří lidé, nikomu neubližují.

„Mě to přitahovalo, já jsme měla pocit že ty věřící lidi jsou hodný, že nikomu neubližují, tak mi to přišlo hezký, taky jsem to tak cejtla...“

(S., 25 let, studentka práv, Praha/Sarajevo)

Zde jsou další výpovědi, které popisují respondentovu reakci na první hlubší proniknutí do této víry:

„A tehdy jsem pocítil nějakou jistotu, že je dobré být na té straně, že se to vyplatí... a začal jsem nacházet logickou odpověď, četl jsem víc a víc, stávalo se mi to logičtějším, a pak se mi stalo že jsem prožíval to, co jsem prožíval... A já jsem uvěřil, že je to zázrak, že Korán nemohl napsat člověk. Je na to milion důkazů...“

(H., 25 let, student strojí fakulty, Cazín)

„... a pak jsem četla Hadis, a bylo to úžasné, nenašla jsem jedinou chybu. Bylo to tak perfektní, všechno, souhlasila jsem se vším. Od té doby jsem se modlila, a začala jsem se cítit více bezpečně, a vědět co od toho chci. Od té doby, když jsem četla Korán, vždy jsem plakala, cítila jsem to protože jsme v tom nenašla jedinou chybu.. všechno to do sebe perfektně zapadalo. Četla jsem a četla, každým dnem jsem toho poznávala více...“

(L., 20 let, studentka medicíny, Konjic)

„A můj první dojem z toho byl, ano, to je pravda. Bylo to jako nové poznání, bohatství, které jsem objevila...“

(D., 22 let, studentka žurnalistiky, Sarajevo)

POCITY

Téměř všichni respondenti hovořili o emocionálních reakcích na své setkání s vírou.

Nejčastěji hovořili o pláči (celkem 5 z nich), o pocitu bezpečí (3), o pocitu úlevy (2), štěstí (2) a dále byly zmíněny: dobro, hezký pocit, něco co je svázáno jak se srdcem, tak i s rozumem, pozitivní energie, láska, bolest, naplněnost, krása, a úsměv na tváři.

„Pocítil jsme ulehčení, smír. A pak už nebyl stres, strach, a pak člověk začne hledat nějaké dobro...“

(H., 25 let, student na strojí fakultě, Cazín)

„Od té doby jsem se modlila, a začala jsem se cítit více bezpečně, a vědět co od toho chci. Od té doby, když jsem četla Korán, vždy jsem plakala, cítila jsem to protože jsme v tom nenašla jedinou chybu...“

(L., 20 let, studentka medicíny, Konjic)

„... různé pocity, když jseš někdy sám, já jsem třeba mívala strach někdy navečer. A takhle mi to pomohlo v tom, když třeba něco jsem se modlila, nebo různé sny, že jsem si říkala jako by to byly úplně znamení... já jsem se spíš modlila sama doma, že jsem se to takhle naučila sama, mi to přišlo, že je to

takovej můj kontakt, taková moje osobní věc..když jsem šla poprvé do mešity, neměla jsem jiný pocit než když jdu teď kon. Možná i stejný pocit jako když jsem byla s babičkou v kostele... “

(S., 25 let, studentka práv, Praha/Sarajevo)

*„...když jsem se vracela domů, začala jsem v tramvaji **plakat**. Něco jsem cítila, nevím, něco jsem cítila. Jenom jsem plakala. Došla jsem domů a měla nějaké zvláštní **sny**, byly to pravdivé sny, něco se mi zdálo a další den se to všechno stalo, divila jsem se tomu... “*

(D., 24 let, studentka biologie, Tešanj)

„... a já jsem začala moc plakat. Tolik jsem se našla v téhle myšlence, šla jsem do pokoje, vletěla do koupelny, a jako ve filmu, slzy ode mě jen lítaly, moc jsem plakala a bylo mi lépe, a Bože drahý odpusť mi, a tak dobře jsem se cítila, takový moment bych zase chtěla zažít, obrovská úleva... “

(A., 25 let, studentka elektrotechniky, Stolac)

*„...a tam jsem pocítila něco co je vázané se srdcem i s rozumem, ne dokonalost, ale pozitivní energii...obdivovala jsem ty, kteří se modlili pětkrát denně...věděla jsem že to tak má být ale já jsem na to neměla sílu...nějaký **strach**, **byl to pro mě problém**...ale Alláh věděl, že jsem si to moc přála...A když jsme se začala modlit, začalo se něco dít. Nazvala bych to boží milost...něco, co mi dalo sílu...s velikým štěstím, láskou, bolestí, ohromnou bolestí...bylo potřeba abych byla odvážná...cítila jsem Jeho přítomnost...nikdy jsem nic takového dříve nezažila...bolest, slzy při modlitbě, cítím Alláha, vím že to je od něj. **To bylo před dvěmi, třemi lety**..a když ta bolest přešla, byla jsem tak šťastná, nikdy v životě jsem nebyla tak šťastná.. Jako bych pocítila Alláhovu spokojenost se mnou, že jsem se kála... “*

(D., 22 let, studentka žurnalistiky, Sarajevo)

„...nemůžu ti popsat ten pocit, já jsem byla přešťastná...nějaká naplněnost, krása. Měla jsem úsměv na tváři. “

(A., 23 let, studentka sociální práce, Bijelo Polje)

DŘÍVE- srovnání chování

Ve 4 narativech se vyskytuje také srovnání s chováním “dříve“, tj.před aktivním přijmutím víry. Respondenti zmiňují “normální“zábavu, společnost, pití alkoholu, dívky pak “normální“ styl oblékání, zábavu s chlapci. Jedna respondentka uvádí, že dokonce uvažovala o sebevraždě, protože dokud pro sebe neobjevila “krásu víry“, byl pro ní život prázdný a bez smyslu:

„Dokud jsem se nemodlila, a nepoznala krásu víry, islámu, bylo mi v životě všechno prázdné. Vždyť jsem uvažovala i o sebevraždě, upřímně. Jaký mi byl život bez smyslu. Každé léto monotónní, nenašla jsem v životě něco co by mě zajímalo, čemu bych se zasvětila, abych viděla nějakou krásu v životě. Když přišly nějaké problémy v životě, to se nemůže řešit, já se zabiju, to není život pro mě, tak povrchně jsem přemýšlela, během puberty, to je kritická doba, kdy buduješ svojí osobnost, a takové problémy ti přijdou že uvažuješ o radikálním kroku vzít si život. Hodně jsem se zabývala, materiálníma věcmi, fyzickým vzhledem, neměla jsem vnitřní krásu...“
(D., 24 let, studentka biologie, Tešanj)

„Byl jsem alkoholik, pil jsem. Opíjel jsem se, nebyl jsem závislý. Dokud jsem se nezačal více zajímat o islám, nepraktikoval jsem...“
(H., 25 let, student na strojná fakultě, Cazín)

„To co jsem neměla doma, to jsem si tady dopřávala. Chození ven, zábava, kluci“
(D., 24 let, studentka biologie, Tešanj)

„Bylo mi 19, 20, šla jsem na vysokou. Během ramadánu jsem se snažila modlit, byla to pro mě povinnost, ale víš, pokud to nežiješ srdcem, tak můj život 20 let šel od ramadánu k ramadánu, a pak jsem se chovala úplně normálně, oblíkání, vztahy s klukama, s rodičema...“
(A., 25 let, studentka elektrotechniky, Stolac)

„Když jsem přišla do Sarajeva..první rok...společnost a tak, ale člověku se to přejí...už tě to neuspokojuje...“
(A., 23 let, studentka sociální práce, Bjelo Polje)

CESTA

Tento moment si všímá toho, jak mladý člověk který se s vírou setkal (a toto setkání v něm vyvolalo určité reakce a on došel k rozhodnutí sám aktivně přijmout islám), nastoupil na cestu praktikování víry. Konkrétně toho, jak vědomě změnil své jednání. Analyzovala jsem vědomě vykonávané aktivity, objevující se v narativech. Často mladí muslimové zdůrazňovali, že na islámu je dobré, že jde všechno postupně. I ve vyprávěních se objevuje postupnost v čase. Mezi mými respondenty nebyl ani jeden, o kterém by se dalo říci že konvertoval nebo se obrátil k islámu ze dne na den. Tito mladí byli ovlivněni spíše sledem událostí a postupným poznáváním islámu a jeho pravidel si uvědomovali, jak by měli své jednání přizpůsobit nebo změnit.

„Četla jsem a četla každým dnem jsem toho poznávala více...Našla jsem si svou cestu sama.“

(L., 20 let, studentka medicíny, Konjic)

„Já jsem si vybrala islám protože jsem si řekla že si přečtu ještě něco navíc(mimo Tóru, Starý a Nový zákon). Šla jsem na to tak, že jsem nechtěla říct že jsme muslim, dokud nebudu pořádně vědět co to je, protože jsem cítila nějakou zodpovědnost za to...bydlela jsem sama, ani jsem neměla televizi, jako četla jsem i jiný knížky, ale prostě mě to zaujalo...já jsem se spíš modlila sama doma, že jsem se to takhle naučila sama, mi to přišlo, že je to takovej můj kontakt, taková moje osobní věc..“

(S., 25 let, studentka práv, Praha/Sarajevo)

„A potom jsem se začala modlit (klanjati), a teď už se intenzivně modlím pátým rokem, i když byly nějaké pauzy, když jsem byla silná modlila jsem se, když jsem tomu nevěnovala dostatečnou pozornost přestala jsem, ale hlavně všechno šlo postupně od namazu (modlitby), potom oblékání, pochopíš že to není vhodné, modlíš se, v pokoji se chováš tak a tak a když jdeš ven tak si vezmeš krátký rukáv, že to je licoměrné, není to ono. A pak jsem pochopila, že bych měla změnit chování, co se týče vztahů, uvědomím si že se stavím k Bohu a támhle se líbám s klukama, a pochopím, že to není správné. A tak z roku na rok mi některé věci došly, co je správné. A důležité je že si to člověk vyjasní sám se sebou...A tak teď chvála Bohu pokračuji, doufám že budu i nadále, že nesejdu z pravé cesty, že mě Alláh posílí když Bůh dá, a tak. Amen, amen, amen.“

(D., 24 let, studentka biologie, Tešanj)

„...a potom jsem se opravdu začala intenzivně modlit.....A potom přišla ta upřímnost, moje srdce bylo tolik žíznivé víry, a každé pondělní přednášky jsem žíznivě očekávala...a tak postupně to přišlo během těch dvou let...Ale ještě jedna situace mi bylo třeba. Když nastoupíš do tramvaje, a tam sedí všichni ty typové, a ty když máš na sobě něco úzkého, on se na tebe tak dívá, on by tě sebral a všechno možné by s tebou udělal..mě to bylo tak nechutné, Bože drahý...a tak jsem začala nosit sukni přes kalhoty, bylo mi v tom tak dobře...a tak jsem pomalu začala s oblečením a potom jsem změnila i nějaké věci s přítelem...a pak ta láska, naučíš se milovat a když někoho učiníš šťastným, jsi šťastná i ty.“

(A., 25 let, studentka elektrotechniky, Stolac)

Dvě respondentky přiznávají, že se stává, že modlitbu nestihnou, i když se snaží modlit 5 krát denně, jak víra předepisuje, a „dá- li Bůh“, budou v tom pokračovat.

„...od tehdy se modlím, nepřestanu dá-li Bůh, poslední dobou někdy modlitbu nestihnu, jako dnes, ale nikdy se mi nestalo že bych to nedohnala, možná jednou...“

(D., 22 let, studentka žurnalistiky, Sarajevo)

„A tak díky Bohu, snažím se inshallah pětkrát denně, ale víš jaký je člověk...Snažím se, ale někdy zapomenu...“

(A., 23 let, studentka žurnalistiky, Bjelo Polje)

DILEMA

V několika narativech se na životní cestě k víře objevují komplikace, zápletky, dilema, které si člověk řeší se sebou samým.

„Byly nějaké pauzy, když jsem byla silná modlila jsem se, když jsem tomu nevěnovala dostatečnou pozornost přestala jsem.“

(D., 24 let, studentka biologie, Tešanj)

*„Obdivovala jsem ty, kteří se modlili pětkrát denně...věděla jsem že to tak má být ale já jsem na to neměla sílu...nějaký **strach**, **byl to pro mě problém...ale Alláh věděl, že jsem si to moc přála...“***

(D., 22 let, studentka žurnalistiky, Sarajevo)

O tom, že cesta k nalezení víry a života podle ní není jen přímočará a bez pochybností, dobře vypovídá vyprávění A. Na jeho konci však dochází k uvědomění, že takhle dál nemůže, stojí na rozcestí. Je třeba si vybrat. A ona si vybrala:

*„Pak přišlo léto, celý ten školní rok já jsme se modlila. Přišlo léto, já jsem jela domů, přišla jedna moje příbuzná, a víš když se modlíme tak máme i jiné oblečení. Přišla příbuzná a ptá se jestli se půjdeme koupat?Půjdeme. Ani vteřinu jsem nezaváhala. Jdu se koupat v 11, domů se vrátím v 5. Polední modlitba je okolo 12 ti. Já jsem se vrátila z koupání, osprchovala se a jako že se jdu modlit. A pak jsem se pozastavila a říkala si, no tak z koho já dělám blbce? Abych se teď zakryla, když před chvílí jsem byla skoro nahá před svým klukem, přáteli, ..vůbec jsem se nestyděla, a teď se zavřu a stanu před drahého Boha, který mě viděl i tam, a ten namaz jsem vynechala zbytečně, koupala se, a pak jsem si řekla- **Armano, to nemůžeš, ty jsi opravdu licoměrná**. A pochopíš že chceš to i to. A já jsem tam měla to svoje koupání, společnost, a neměla jsem tam nikoho,*

kdo by se modlil se mnou. A tak jsem zapoměla na namaz, dál se chodila koupat, a pak se v říjnu vrátila do Sarajeva, a začal ramadán. Hned jak jsem přijela sem, začala jsem se zase modlit, ale nebylo to ono. Cítila jsem neuvěřitelnou tíhu, neuvěřitelně se mi měnila nálada, jako když víš že jsi zhřešil a nechceš to přiznat. Postila jsem se a necítila víru. Během ramadánského postu se člověk opravdu cítí zvláště. Ale já jsem tu slast necítila...Mezi lidmi kteří praktikují jsem tuhle svojí stranu života skrývala, věděla jsem jen já, že existuje. Cítila jsem se licoměrná, potřebovala jsem se kát, ale já jsme nemohla říct že jsem zhřešila. Tady byly vždy v pondělí v televizním sále přednášky na téma víry, přijel jeden úžasný hafíz, a říkal něco o tom jak se ukazujeme druhým jako nějací, a ve skutečnosti jsme jiní. A že se musíme zevnitř očistit, a ta krása přijde potom. A já jsem se v tom našla.“

(A., 25 let, studentka elektrotechniky, Stolac)

CO PŘINÁŠÍ

Ve vyprávěních jsem vyhledávala také výpovědi o tom, co věřícím po jejich obratu k víře Islám přináší. Objevují se explicitně u čtyřech respondentek. Tři z nich se shodují na tom, že jim Islám poskytuje především nějaký návod, hodnoty a normy, jak se zachovat v každé situaci, zároveň jim dává jistotu o správnosti jejich jednání. S tímto názorem jsem se setkávala častěji i během neformálních rozhovorů s věřícími muslimy.

„Islám není náboženství, je to víra, je to způsob života, aby sis věděla rady v každé situaci. Postupuješ podle Islámu“.

(D., 24 let, studentka biologie, Tešanj)

„Každý okamžik a v každé situaci mám pocit, že vím jak postupovat, jak je to správně a jsem s tím spokojená“

(A., 25 let, studentka elektrotechniky, Stolac)

„...mě se líbí islám protože v něm máš všechno, život, pravidla a normy“

(A., 23 let, studentka sociální práce, Bjelo Polje)

Dvě respondentky zmiňují, že je pro ně islám tím, co jim přináší optimismus, je pro ně “vírou v lepší zítřa“.

„Díváš se na všechno pozitivně. Nemám ráda pesimistické lidi, řeknou neudělám zkoušku a ani na ní nejdou. Tak to nepůjde. Jak víš že jí neuděláš? Bude dobře, dá li Bůh, a ty musíš být silný. Dá- li Bůh“

(D., 24 let, studentka biologie, Tešanj)

„Naše víra, v těžkých chvílích, třeba když někoho ztratíš, tehdy se člověk naučí být trpělivý... Víra v lepší zítřa...“

(A., 25 let, studentka elektrotechniky, Stolac)

Dále byly jako přínos zmiňovány:objevení nějaké krásy, lepší vztah k rodičům a větší respekt k nim (víra to předepisuje), pocit štěstí, láska, pocit bezpečí, a společnost věřících ve které se člověk našel. Tyto argumentace uvádím zde:

„...ale prostě mě to zaujalo, v různých situacích, některý věci co se ti stanou, různý pocity, když jseš někdy sám, já jsem třeba mívala strach někdy navečer. A takhle mi to pomohlo v tom, když třeba něco jsem se modlila...“

(S., 25 let, studentka práv, Praha/Sarajevo)

„Ale když jsem se zasvětila víře, najdeš nějakou krásu, jen to že jsi živá a zdravá, že máš rodiče, děkuješ za to Bohu a jsi šťastný...Alláh nás stvořil takové jací jsme, v nejlepší podobě. Můžu být kráska ale pokud jsem hloupá, nejsem milá..a někdo třeba není krásný fyzicky, ale má nějakou pozitivní energii, a pro mě je krásný. Duší. Duchovní krása se na něm vidí a ty hned opomineš to fyzické. Fyzické je přechodné, ty umřeš, ale duše je stejně jako víra důležitá. Islám není náboženství, je to víra, je to způsob života, aby sis věděla rady v každé situaci. Postupuješ podle islámu. Díváš se na všechno pozitivně. Nemám ráda pesimistické lidi, říknou neudělám zkoušku a ani na ní nejdou. Tak to nepůjde. Jak víš že jí neuděláš? Bude dobře, dá li Bůh, a ty musíš být silný. Dá-li Bůh“.

(D., 24 let, studentka biologie, Tešanj)

„...a pak ta láska, naučíš se milovat a když někoho učiníš šťastným, jsi šťastná i ty.“

(A., 25 let, studentka elektrotechniky, Stolac)

„...začala jsem si víc vážit svých rodičů...každý okamžik a v každé situaci mám pocit, že ví 4 m jak postupovat, jak je to správně a jsem s tím spokojená. Naše víra, v těžkých chvílích, třeba když někoho ztratíš, tehdy se člověk naučí být trpělivý... Víra v lepší zítřa..A potom přišla ta upřímnost, moje srdce bylo tolik žíznivé víry, a každé pondělní přednášky jsem žíznivě očekávala...“

(A., 25 let, studentka elektrotechniky, Stolac)

„...mě se líbí Islám protože v něm máš všechno, život, pravidla a normy. ...a mě bylo každý den lépe, když jsem se octla v té společnosti...poznala jsem lidi kteří přešli na islám....islám je život, způsob života...“

(A., 23 let, studentka sociální práce, Bjelo Polje)

RODIČE

Zajímavým momentem jsou i reakce rodičů mladých věřících na jejich obrácení se k víře. Respondenti se také vyjadřovali k tomu, do jaké míry jejich rodiče praktikují. Analýza těchto výpovědí do jisté míry umožňuje mezigenerační srovnání. Generace rodičů respondentů totiž vyrůstala za odlišných podmínek než moji zástupci mladé generace. Komunistický režim pro praktikování víry příliš prostoru neposkytoval. Byla shledávána spíše jako nějaký přežitek, se kterým ještě dožijí starší generace. Termín "komunismus" se také objevuje u čtyřech ze šesti výpovědí. Vyjadřuje zde kontext, nebo důvod, proč jsou rodiče nepraktikující, nebo i neznalí víry.

*„...když byli moji rodiče malí, byl **komunismus**, víra v Boha nebyla“*
(A., 20 let, student elektrotechniky, Donji Vakuf)

„ Naši když byli mladí, byli v tom systému. Moje mamka se naučila od té své sůry, ale ve věku kdy to měla uvádět v praxi přišel jiný systém...a tak oni žili 25 let v nějakém jiném pohledu“
(A., 25 let, studentka elektrotechniky, Stolac)

„...a když jsem byla malá, byl komunismus... jsou tradiční muslimové, komunismus udělal své...“
(D., 22 let, studentka žurnalistiky, Sarajevo)

„Táta, komunismus ho uchvátil...“
(A., 23 let, studentka žurnalistiky, Bjelo Polje)

Jedna respondentka však udává, že část její rodiny praktikovala i za komunismu.

„Mámina rodina praktikovala i za komunismu, a i když byl komunismus máma nás vodila do mejtebu“
(J., 23 let, studentka biologie, Konjic)

Tato respondentka také jako jediná udává, že je její matka skutečně praktikující, zahalená, a že by si také přála, aby se i ona zahalila.

S opačným jevem, kdy se mladý člověk snaží působit na své rodiče a obrátit je k víře se setkáváme ve vyprávění Dijany:

„Já jsem teď spokojená, jen kdyby oni věnovali víc pozornosti víře. Já bych byla přešťastná, kdyby se mamka modlila, bratr by se modlil, a aby otec měl všech

pět namazů. Na mě je abych se za ně modlila dovy, aby je Alláh uvedl na dobrou cestu...“

(D., 24 let, studentka biologie, Tešanj)

O pocitech nepochopení a odmítavých reakcích ze strany rodičů hovoří čtyři ze šesti respondentů.

Svůj „osobní boj“ popisuje Dženita:

„...oni se bojí že tě společnost nepřijme, když žiješ podle pravidel islámu. Protože tahle země není šeriatská. Bojí se, že tě společnost odmítne...Nevysvětlíš jim, že přemýšlíš jinak. Nepochopí, že jsi jiná než oni. Takoví jsou rodiče, a je to s nimi boj, boj se sebou samým, boj s okolím, celý život boj.“

(D., 22 let, studentka žurnalistiky, Sarajevo)

Mladí hovořili také o obavách rodičů z jejich „jinakosti“, kterou rodiče upozorovali v proměnách jejich každodenního chování:

„...a proč ty musíš jinak, široké oblečení a tam se nosí úzké, proč se nejdeš koupat když všichni se jdou koupat, můžeš se modlit, věřit v Boha, ale musíš se chovat jako druzí aby ses neizoloval. Myslím že mají strach aby na mě někdo nekoukal jako na nějakého podivína. Naši mi říkali..nedělej to, teď tě všichni mají rádi, zítra uděláš něco, oblečeš si šátek, začneš se chovat nebo změníš oblečení, a všichni od tebe poběží pryč protože budeš jiná. Co si myslíš, že jsou všichni ti lidé a že ty jsi nejchytřejší? Trochu se o mě bojí, ale vidí že mě to dělá šťastnou, oni mají takovou vizi, já je opravdu nemohu odsuzovat...oni jsou rádi že se modlím, ale jen to, jen se modli a neměň nic dalšího v životě.“

(A., 25 let, studentka elektrotechniky, Stolac)

„A co ty, divně se chováš, nejsi normální... odešla jsem se vyplakat. Byla jsem hodně v tom, opravdu jsem se chtěla zakrýt, když jsem se začala modlit. Oni viděli, že jsem se hodně změnila, zvažněla, a jim to bylo divné. Říkali ty nejsi normální, s tebou se děje něco divného. Nechtěla jsem ani chodit ven. To byly změny, které není potřeba dělat tak rychle, proto se oni tak chovali“

(D., 24 let, studentka biologie, Tešanj)

D. a A. také zmiňují, že se jejich rodiče obávají, že se dali k wehhabovcům²⁹.

„Ale naši se taky bojí wehhabovců, já jsem jednou oblékla černý hábit a černý šátek a mamka se lekla, a táta říkal hlavně se nevdej za nějakého wehábiju. Bojí se toho myslíc že je to něco špatného. Ale není.“

(D., 24 let, studentka biologie, Tešanj)

²⁹ Wehhabismus, nebo wahhabismus je fundamentální forma sunnitského islámu. V Bosně nemá tradici, byl sem importován až s islámskými bojovníky během války a jejich usazováním v Bosně po válce.

O vztahu s rodiči, ve kterém se cítí být nepochopen, hovoří A. Ani on se nesetkává s porozuměním rodičů v ohledu víry, naopak- je nucen před nimi praktikování skrývat. Přesto však doufá, že se to změní, když bude dobrý věřící a úspěšný ve škole:

*„Pro mě je hlavní že se modlím v pokoji, aby mě nikdo neviděl... Myslím že rodiče to vědí, i když mi to nikdy neřekli...jednou mi řekli že se bojím že jsem se dal k **wehábbvcům**. Říkám co to mámi říkáš, jakékoli máš pochybnosti tak mi to můžeš říct, a rozplakal jsem se, nikdy předtím jsem před mamkou neplakal, nemáme takový vztah. Vyplakal jsem se ze svých 18ti, 19ti let... Vědí že chodím na páteční džumu, i když jim vždycky říkám, že jdu ven na kávu s kamarádem...Jediné co mohu, je ukázat jim jako jejich syn, že budu pravý věřící..a doufám že Alláh dá , že budu úspěšný ve škole, a oni pochopí díky čemu to je. Ale je to těžké když nemáte ty vztahy v rodině. Trochu lehčí je to s mamkou, má v sobě nějakou víru...Třeba vám nic nechybělo celý život, ale když vaši rodiče neví jak se cítíte, jak přemýšlíte, to mě tak zabíjí, přestože jsem si vždycky myslel, že to nepotřebuji...“*

(A., 20 let, student elektrotechniky, Donji Vakuf)

7) Vize budoucnosti, perspektivy

7.1. Emigrovat, nebo zůstat?

V těchto výpovědích deseti mladých lidí se u většiny z nich objevují dva shodné prvky- patriotismus, a vztah k zemi který by se dal popsat jako „mám to tady, rád“, nebo „tady je mi dobře“. Polovina z nich má srovnání se životem jinde, a přestože si jsou vědomi problémů, které v Bosně existují, volí život v této zemi. Patriotismus explicitně vyjádřený u čtyřech z nich je pak spojen s přáním moci pro svou zemi něco udělat, pomoci v jejím rozvoji, a je spojen i s osobními hodnotami. Z těchto výpovědí by se mohlo zdát, že situace mezi mladými není až tak kritická, tito mladí si jsou vědomi ztížené situace, kterou mají, avšak věří svojí budoucnosti ve své zemi. Tento vzorek však nemůže a ani nemá ambici hovořit za všechny mladé, je zřejmé, že studenti vysokých škol v hlavním městě budou ambicióznější než například lidé v menších městech s nižším vzděláním.

V každém případě vyznívají výsledky mého průzkumu v tomto bodě pro Bosnu optimističtěji než v průzkumu Human Development Report 2000, Youth, jehož výsledky jsme zmiňovala v kapitole 4.

Tato otázka je úzce svázaná i s tím, jak vnímá člověk svojí budoucnost a budoucnost své země, zjednodušeně jsem ji nazvala „Naděje, nebo beznaděj?“

Těchto deset výpovědí jsem se pokusila roztrždit do několika subkategorií, které vyjadřují různé postoje.

Svou volbu žít v Bosně, do které zahrnují porovnání se zkušeností života v jiné zemi vyjadřují dva respondenti:

„Byl jsem v zahraničí, ale vrátil jsem se, chci žít tady.“

„Byl jsem v zahraničí, a vrátil jsem se, takže... Mám zkušenost se životem v mnoha cizích zemích, a nemyslím že bych chtěl někam jet a být tam cizincem... můžeš mít dobrý život kdekoliv... ale vždycky začínáš od nuly... a navíc to tady mám rád, kromě toho že doufám že se zlepší politická situace...“
(A., 25 let student, ekonomie, Sarajevo)

„Já jsem patriot. Byl jsem v Rakousku... mohl jsem tam zůstat... ale já jsme se zase vrátil sem... To neznamená že bych někdy nemohl odejít žít někam jinam... ale teď, když se Bosna rozvíjí... jsem rád že jsem tady, a že tomu mohu trochu pomoci...“

(D., 35 let, student hudební akademie, Tuzla)

Pro O., který srovnání s životem v zahraničí nemá, by si na jednu stranu přál cestovat a poznávat svět, avšak proti tomuto přání u něj stojí patriotismus jako hodnota:

„Mám dilema“ (rád bych odjel ale jsem patriot)

„Nevím, mám dilema. Na jednu stranu bych chtěl cestovat, vidět svět, chtěl bych jet do Kanady, mám tam strejdu, naučit se jazyky. Ale na druhou stranu, problém je patriotismus. Tak nevím. Protože tahle země je zničená... Nemám rád pesimisty, kamarád mi říkal, že by jel do Vídně, ale že už by tam zůstal. Odpověděl jsem mu, ok, ale kdo tady potom zůstane? Pokud tady lidi nezůstanou, bude to ještě horší. Takže jsem pro to zůstat, ale rád bych odešel.“
(O., 21let, student filosofie, Livno)

O studiu v zahraničí uvažují dva z respondentů, **„Rád bych studoval v cizině“:**

„Hodně o tom přemýšlím (o studiu v zahraničí), ale potřebuješ k tomu hodně peněz... Kdybych měl stipendium, rád bych jel někam studovat, protože tady na tom nejsem závislý, a rád poznávám nové lidi a kulturu. Pro mojí zkušenost... Jel bych do Německa, to je dobrá země... část lidí tam jsou neonacisté... je těžké žít

v cizí zemi, protože někteří se na tebe dívají jako na sračku. To nemám rád, je to hloupé. Ve vlastní zemi jsi MUŽ, ne?“

(D., 21 let, student elektrotechniky, Donji Vakuf)

„Plánuji se ucházet o stipendium od British council, a tak doufám, že můj postgraduál bude někde v Anglii, nejsem si úplně jistá, ale snažím se plánovat.“

(T., 21 let, studentka sociologie, Sarajevo)

Další názor by se dal vyjádřit:“ jsem si vědom problémů, které v mojí zemi jsou, ale přál bych si zůstat.“

„Pro mě je naše společnost nemocná, nejen mladí, ale i starší...ale pokud bych dokázala najít svojí cestu, to je něco co mě tu drží...chtěla bych najít nějakou práci, pak bych tu ráda žila. Pokud bych byla přinucená odejít, nebylo by mi lehké. Odešla bych kvůli škole, nebo práci...Ale věřím že najdu tady...“

(M., 21 let, studentka sociologie, Sarajevo)

„Z budoucnosti mám trochu obavy, ale myslím že chci žít v téhle zemi, myslím že to bude ok, věřím lidem které znám, a ještě jsem nebyla zklamaná. Vím že tu jsou problémy...“

(M., 26 let, doktorandka demokracie a lidská práva, Brčko/Osijek)

Další kategorií je **“Určitě chci zůstat“** a zahrnula jsem do něj dvě respondentky které srovnání se životem v zahraničí nemají, a ani po něm netouží.

„Určitě. (Vidíš svojí budoucnost v Bosně?). Proč by měli inteligentní lidé odcházet do ciziny, a my tam prodáváme inteligenci cizím zemím. Ale pokud zůstaneme tady, a vláda by nám pomohla stipednii, slíbila nám práci..a ne abychom utíkali do Ameriky, Německa...“

(D., 24 let, studentka biologie, Tešanj)

„I já vidím svojí budoucnost určitě tady. Myslím že pokud jde člověk do ciziny, musí si říct zda je materialista, a pak se bude jen honit za penězi...myslím že člověk není kompletní pokud nemá svojí rodinu...je důležité dosáhnout nějaké rovnováhy, abych měla normální život, moci pomoci své rodině, přátelům, svému městu, své zemi...“

(A., 25 let, studentka elektrotechniky, Stolac)

A nějaká zbytková kategorie“ **Nejasná vize“**.

„Ráda bych někam jela studovat ale nemám žádné konkrétní plány.“

(S., 22 let, studentka sociologie, Sarajevo)

7.2. Naděje, nebo beznaděj?

Situaci ve které se dlouhodobě nachází mladí v Bosně dobře vystihuje reflexe jednoho studenta postdiplomskeho programu:

„Je těžké přijmout, že musíš čekat až přejde čas jedné generace, jedna generace zemře, a uvolní scénu..protože to je tvůj život! Nemůžeš říct ok, budu čekat 20 let, ale co sakra mám dělat těch 20 let, musím žít a něco vytvářet! A to je ta frustrace. Uvědomíš si že 20 let se o něco snažíš, ale nemůžeš nic. Je to realistické, a pesimistické.“

(S., doktorand demokracie a lidská práva, Bělehrad)

Avšak přestože se v Bosně stále hovoří o poválečném pocitu beznaděje mezi mladými lidmi, reflexe mých respondentů měly vesměs optimistický charakter. Všichni z nich si jsou vědomi problémům, kterým musí čelit, avšak mnoho z nich neztrácí optimismus, další se o něj alespoň pokoušejí. Tři z nich uvádějí odhad jak dlouho ještě bude trvat, než se situace v zemi zlepší, nebo se alespoň dostane na předválečnou úroveň. Jejich odhady se pohybují v rozmezí mezi 10 až 20 lety. Ve srovnání s citovanými výzkumy v kapitole 6 a 7 byli „moji“ respondenti celkově optimističtější. Může to být dáno jednak úrovní jejich vzdělání, a tím, že ve svém věku ještě tolik nejsou konfrontováni s problémy nezaměstnanosti a korupce.

1) jsem optimista

„Jsem optimista. I když to vidím reálně..pomalu..za 10, 20 let budeme mít skvělou situaci...jsem optimista, ale reálně myslím, že to ještě bude trvat...“
(J., 19 let, studentka politologie, Sarajevo)

„Já jsem optimista, a budu optimista, protože po dešti musí zasvítit slunce...Tady bude potřeba ještě tak 20 let, abychom se vrátili na předválečnou úroveň.“

(D., 36 let, student politologie, Sarajevo)

„Válka skončila, ale v Bosně stále není situace normální. Vše se lepší, v Bosně bude lépe, už teď je lépe, ale ještě je potřeba čas....Bude potřeba tak 15- 20 let aby se vrátilo to, co bylo v 92-hém. Jedna generace...Válka skončila, ale teď přichází další problémy.“

(D., 35 let, student hudební akademie, Tuzla)

2) doufám

„Je to proces. Jako nemoc. Zemřeš, nebo se uzdravíš. A já doufám, že bude lépe.“(O společenské situaci mezi komunitami a situací v zemi)

(O., 21 let, student filosofie, Livno)

3) jsem optimista, i když...

„Všechno ve svém životě vidím optimisticky. Jsem člověk, který dokáže za sebe bojovat, nemyslím si, že budu mít problémy... Jsem optimista pro sebe. Ale nemohu změnit myšlení lidí...myslím že během dalších sto let zde bude opět válka...“

(D., 21 let, student elektrotechniky, Donji Vakuf)

„Snažím se myslet pozitivně, protože v životě jsem měla tolik negativních věcí, že už toho bylo dost. Snažím se myslet pozitivně, alespoň co se týče mojí budoucnosti. Moje přítomnost není tak pozitivní, ale vidím se jako šťastného člověka.“

(T., 21 let, studentka sociologie, Sarajevo)

4) nejsem optimista

„Nejsem tolik optimistická.“

(S., 22 let, studentka sociologie, Sarajevo)

8) Válka ve vyprávění mladých

8.1. Reflexe války ve výpovědích

„Tahle válka byla zbytečná, naprosto nesmyslná. Jen nás zbrzdila. Protože každé dítě, které se rodí, každý člověk má právo na život. Je potřeba mu ho umožnit a ne ho ničit. Neměli bychom se dívat na to co nás rozděluje, ale co nás spojuje. A vytvářet budoucnost v lepším světě...“

(D., 36 let, student politologie, Sarajevo)

Toto téma je velice citlivé, proto jsem se na něj ptala opatrně, a pouze tehdy pokud jsem cítila, že je to vhodné. I tak připomenutí tohoto tématu vyvolalo u některých respondentů emocionální reakce (slzy, vztek, nechut' se o tématu dále bavit). Na druhou stranu jsem se setkala i s lidmi, kteří byli ochotni o tématu diskutovat, a dokonce se v jejich výpovědích objevuje i něco, co by se dalo nazvat jako "ponaučení z války", jsou schopní ve své zkušenosti najít i něco pozitivního.

„Ale pokud se zeptáš mě, mě to je jedno, protože se o materiální věci tolik nestarám. Je to i zajímavější, pokud je nemáš ve svém mládí, a chceš si na to vydělat svými vlastníma rukama...A nikdo z naší rodiny ve válce nezemřel, takže to je dobré pokud se na to podíváš z téhle strany.“

(D., 21 let, student elektrotechniky, Donji Vakuf)

„ Ale co se nám dělo ve válce, jedna dobrá věc. Protože ve válce víš, že každou chvíli můžeš umřít..A potom žiješ jinak, užíváš života. Každá chvíle s přáteli je pro tebe cenná, protože teď tady sedíme a možná že za pět minut už se nikdy nevidíme...Lidi se více sblíží...Může se stát cokoliv a ty závisíš na mě a já na tobě. Takže byla důvěra.“

(D., 35 let, student hudební akademie, Tuzla)

Všichni tři respondenti -praktikující muslimové, se dívají na válku z perspektivy víry. která jim poskytuje vysvětlení k tomu co se stalo, byla to Boží vůle. U A. z důvodu připomenutí víry “tradičním“ bosenským muslimům, kteří nijak ortodoxně nepraktikovali, a pro L. byl ve všech událostech Alláh na jejich straně- na straně Muslimů.

„Válka byla možná jen způsob, jak připomenout lidem Boha“

(A., 20 let, student elektrotechniky, Donji Vakuf)

„Když jsem byla malá, víš, četníci a ustašovci nás dvakrát chytili, my jsem se pokoušeli utéct, můj táta zůstal, ale moje mamka se pokoušela utéct s mojí sestrou, chytili nás a chtěli nás zabít. Díky Bohu, Bůh to tak chtěl, že nás nezabili. Zabili asi 50 lidí. A podruhé to byli ustašovci, neříkám že to jsou lidé z Chorvatska, jsou to bosenští Chorvati, jak si říkají...Když válka začala, hodně muslimů uteklo...moje mamka nechtěla odejít, protože táta zůstal, nemohla ho opustit. On bojoval. Jinak by Konjic opustila...Můj táta se během války a po válce obrátil k Islámu, byl zraněn, ruku a nohu, od granátu. Jako jediný přežil dopad granátu, všichni kolem zemřeli. A taková situace tě přesvědčí, abys věřil, nebyla to náhoda, bylo by moc náhod ...My jsme byli dole a oni nahoře. Ale to by Alláh nedovolil, aby všechno zničili.“

(L., 20 let, studentka medicíny, Konjic)

Interpretaci z pozice islámu má i D., a přestože nemluví o proběhlé válce, ale o situaci“co by bylo, kdyby opět byla válka“. Rozhodla jsem se uvést i její výpověď, protože ukazuje její interpretaci událostí z islámské perspektivy:

„Kdyby teď došlo k válce, nikam bych odsud nešla, zůstala bych tu, nevím, umřela tady, protože vím co následuje potom. Tak teď přemýšlím. Islám ti vysvětlí některé věci tak, že se nebojíš. Já bych se teď nebála...protože vím že co následuje není konec, ale nový začátek.“

(D., 22 let, studentka žurnalistiky, Sarajevo)

Téměř všichni respondenti vyprávěli o svých vzpomínkách na to, co se dělo, a co si z toho jako děti zapamatovaly:

„Zenica je multikulturní...neměli jsme tolik problémů. Během války, když bylo Sarajevo v obléhání, v Zenici to nebylo tolik...byly tam nějaké granáty, ale ne tak moc.“

(K.,23 let, student filosofie, Zenica)

„Bylo to hodně zlé, protože většina livenských Srbů a Muslimů byla vyhozena(kicked out) Padaly nějaké granáty, ale byl to spíš psychický tlak.“

(O., 21 let, student sociologie, Livno)

„Když začala válka, já, jako dítě, jsem si to neuvědomoval, jako válku. Ani jsem nevěděl, že lidé umírali...Byl jsem tady uprostřed války šest měsíců. Jen jsem slyšel granáty a pfpfpf(střelbu). Potom jsme uprchli do Chorvatska. Tam jsme žili na pláži rok, v hotelu , starali se o nás. Ale pak se i Chorvatsko dostalo do války s námi, protože nám chtěli ukrást naši zemi, a nás poslali do tábora...život tam byl pro normální lidi nepřijatelný. Měli jsme štěstí že jsme mohli kontaktovat naši tetu v Německu, poslala nám peníze a tak jsme se dostali do Německa. Z války jsem toho moc neviděl...“

(D., 21 let, student elektrotechniky, Donji Vakuf)

„Když začala válka, bylo mi 10 let, byl jsem dítě. Vzpomínám si když padaly první granáty na moje město, a pak se šlo na linii do války. Chodili jsme do školy, padaly granáty, a tak potom nebyla několik dnů škola...“

(H., 25 let, student na strojní fakultě, Cazín)

„Když začala válka, byli mi tři roky, nevzpomínám si na nic. U nás doma to je tabu téma, nemluvíme o tom...Ale od přátel jsem o válce slyšel hodně, takže představu mám

(K., 19 let, student elektrotechniky, Jajce)

„Já jsem na základní škole, bylo mi 6 let, viděla lidi umírat, a pro mě to bylo normální. ...Ty když jsi obklopen smrtí, a to se děje, to bylo strašné. Protože jednoduše smrt je něco strašného“

(M., 21 let, studentka sociologie, Sarajevo)

„Jedním slovem- těžké...bylo to hrozné, možná to nebylo tak hrozné tehdy, alespoň si to myslím, protože jsem byla malá..ted' když se dívám na mojí minulost a některé události, vážně si myslím, že to bylo strašné. Protože když jsi dítě, nemyslíš stejně jako když ti je 22...Takže ted' ty události vidím z úplně jiné

perspektivy a nemůžu uvěřit tomu, čím jsme si prošli. Moje generace... Byla jsem v Sarajevu do roku 1993, potom bylo město uzavřené ale nám se nějak podařilo dostat se ven, protože můj táta měl přítele Srba..pomohl nám se dostat ven...do Chorvatska jsme se dostali v roce 1994. A tam jsme žili jako uprchlíci 12 let... “

(T., 21 let, studentka sociologie, Sarajevo)

„Nechci o tom nic říkat.“

(S., 23 let, studentka sociologie, Sarajevo)

„Když začala válka, byl jsem ve škole...jel jsem domů, když jsem byl v Tuzle najednou začala válka, v Sarajevu už byla válka 4. dubna, v Tuzle 15. května...a my jsme si nebyli vědomi toho že to je vážně válka, ve které se umírá. Pro nás to nebylo moc zajímavé, to víš, děti. A my jsme mysleli, to léto, že určitě do zimy to skončí. A pak jeden rok, druhý, třetí, čtvrtý. Dost mých přátel utrpělo, umřelo, a tak, dost jich i odešlo z Bosny...Ale dost nás i zůstalo...Lidé v Bosně mají trauma...Ale žije se dál, musí se žít dál... Víš my jsme byli děti když začala válka, když jsme pochopili, že začala válka, že můžeš umřít, že si jen tak tady sedíš a najednou spadne granát, a takové věci, tehdy začneš přemýšlet jako dospělý... nebyl proud, voda, jídlo, nic, nic, všechno bylo blokováno. A ten strach z toho co bude po čtyři roky... “

(D., 35 let, student hudební akademie, Sarajevo)

D. hovořil o tom, jak se život jejich rodiny po válce změnil:

„Před válkou byl můj táta ředitel asi největší kosmetické firmy, a mamka pracovala v nemocnici. Měli jsme hromady peněz....extra život.A když jsme se vrátili,táta byl nezaměstnaný, mamka taky, museli jsme opravovat dům, koupit všechno nové, takže náš život potom byl naprd.(shitty) Někteří lidé na válce vydělali, ale my byli zmasakrováni. Ne na životech, ale na životní úrovni... “

(D., 21 let, student elektrotechniky, Donji Vakuf)

Dva respondenti se také pokouší o určité srovnání, avšak s vědomím, že se nemohou opřít o své vzpomínky z dětství:

„Nevím jestli ti můžu říct co se změnilo, protože nevím jaké to bylo předtím. Byla jsem malá, ale něco vím...místo multikulturalismu, který jsme měli předtím...lidé se začali dívat na to kdo jsi, což je špatné... “

(T., 21 let, studentka sociologie, Sarajevo)

„Nevzpomínám si na nic. U nás doma to je tabu téma, nemluvíme o tom...Ale od přátel jsem o válce slyšel hodně, takže představu mám. Válka změnila vztahy

mezi lidmi, předtím byli Srbové, Chorvati i Bošňáci spolu, teď se nenávidí, nevím proč...já sám s tím problémem nemám, nesnáším tohle myšlení... “
(K., 19 let, student elektrotechniky, Jajce)

A právě nemožnost srovnání s tím, jak bylo před válkou, zmiňuje M., jako problém, proto, že její generace mladých nemá žádnou relevantní životní zkušenost z předválečné Bosny, z Bosny, kde ještě byly věci “normální“ a lidé žili více méně pospolu.

„Těm starším vzala válka ideály o tom, jak by měl stát vypadat. Já jsem na základní škole, bylo mi 6 let, viděla lidi umírat, a pro mě to bylo normální. To je ten rozdíl. Oni vědí, že lidé by neměli umírat... Ty, když jsi obklopen smrtí, a to se děje, to bylo strašné. Protože jednoduše smrt je něco strašného. Ale tahle starší generace je introspektivní, je potřeba aby oni zvedli hlavy jako první... protože já nemám s čím srovnávat. Já nemůžu říct aha, tohle je lepší, tohle je normální. Stejně tak jako moje dětství je pro mě něco nejnormálnějšího. Jsi obklopená smrtí a nemáš co jíst. A jediné s čím já mohu teď porovnávat, je moje dětství. A pak, válka, nemáš co jíst, a teď tahle situace, máš co jíst, tak super... V Německu jsem viděla jak jsou lidé bezstarostní... já si nemůžu vzpomenout na dobu ve svém životě, kdy jsem byla bezstarostná. Bohužel nemůžu. A v rozhovorech se starší generací jsme viděla, že oni mají dobu na kterou mohou vzpomínat, kdy byli bezstarostní. A to mladší generace nemají.“
(M., 21 let, studentka sociologie, Sarajevo)

O traumatech z války hovořili dva respondenti:

„Já jsem měla traumata po válce, přestaly tak před dvěma lety. Zdálo se mi o válce. Ještě si vzpomínám, že když jsem šla do školy, v roce 94, bála jsem se, aby mě netrefil granát, schovávala jsem se pod postel, byla jsem dítě, na to si vzpomínám... “
(L., 20 let, studentka medicíny, Konjic)

„Teď je problém že v Bosně umírá mnoho mladých lidí, třicetiletých, třicetipětiletých. Na následky traumatu.“
(D., 35 let, student hudební akademie, Tuzla)

8.2. vztahy mezi národnostními komunitami po válce

Všech šest respondentů, kteří se k tématu vyjadřují má v podstatě stejný pohled: vztahy jsou po válce výrazně změněné, oni sami mají zkušenost s životem

v prostředí rozděleném podle národnostních hranic, s psychologickým tlakem, který to na ně vytváří. Vědí o nenávisti, která stále mezi komunitami panuje, i dvanáct let po skončení války. Tyto reflexe přinášejí novou perspektivu pohledu mladých na bosenskou společnost a jejich místo v ní. Všechny výpovědi mají spíše skeptický, než optimistický charakter.

Zde jsou tyto neradostné výpovědi o stavu společnosti, tak jak ho moji mladí respondenti reflektovali:

„Válka změnila vztahy mezi lidmi, předtím byli Srbové, Chorvati i Bošňáci spolu, teď se nenávidí, nevím proč...já sám s tím problémem nemám, nesnáším tohle myšlení...“

(K., 19 let, student elektrotechniky, Jajce)

„Jestli bude někdy v Bosně tak, jako bylo před válkou?Nebude. Děly se takové věci, že...budeme žít spolu, ekonomie, budeme pracovat dohromady, ale jestli se bude žít zase pospolu, myslím že to už ne.“

(D., 35 let, student hudební akademie, Tuzla)

„...jsou po válce plný emocí...ani mezinárodní soud jim nedal podporu..tak prostě musej nějakým způsobem...a to třeba mezi sebou vyvolává ty konflikty Muslim, Srb, Chorvat...ale třeba ještě ty lidi, který studujou, maj vzdělání, tak ještě ne tolik, s téma se můžeš bavit. Ale třeba lidi který jsou starší, který třeba nic nestudovali a tak, pro ně je Srb Srb, kterej napadl, zabil její dítě...“

(S., 25 let, studentka práv, Praha/Sarajevo)

„Dříve bylo vidět více smíšených svateb, Chorvati chodili do mešity na Bajram a Muslimové do kostela na Vánoce, ale teď je Brčko rozděleným městem. Lidé spolu pracují, mají stejné instituce, možná i chodí na stejná místa, ale aby se tvoje dcera vdala za Srba nebo naopak, to je nemožné. To už se nestává. Přátelství stále jsou, hlavně mezi starší generací, protože mají více předválečné zkušenosti o životě pospolu...ale mladší generace, neznají nic. Žijí odděleně...chodí do oddělených škol...to není dobré pro budoucnost země...konflikt se prohlubuje roky separace, bez kontaktu, protože člověk se nejvíce bojí toho, o čem nic neví. Mě děsí, když vidím mladé s nacionalistickými znaky.“

(M., 26 let, doktorantka demokracie a lidská práva, Brčko/Osijek)

„Sarajevo je multikulturní, ale můžeš cítit extremismus na všech stranách...V Livnu je nenávist dost viditelná, je to vážně dost zasraný(fucked up). Třeba já jsem nemohl vzít svojí holku za ruku a projít se městem. Její táta je ok, jsou Chorvati, ale nejsou nábožní. Ale když přišel na to, že ona je se mnou, zbláznil

se a nemluvili s ní...byl jsem s ní 4 roky, ale ten psychický tlak pro ní byl tak velký, že se se mnou rozešla...je to fakt velký problém... “

(O., 21 let, student filosofie, Livno)

„Mnoho lidí, kteří ztratili část svých rodin, nenávidí všechny ostatní, kteří nejsou jako oni. Stejného náboženství. Je to jako sémě zaseté v jejich mozku, nezapomenou na to...mnoho lidí má v sobě nenávist a zlobu a ty to nezměníš. Nezměníš to ani pokud o tom budeš mluvit. Oni vědí že ne všichni lidé jsou špatní, ale neprominou jim kvůli jejich národnosti. Nikdy neprominou a budou nenávidět po celý svůj život...u těchto lidí se to nezmění časem, ale vyprchá to s generacemi... “

(D., 21 let, student elektrotechniky, Donji Vakuf)

A také nijak optimistickou prognózu o budoucím možném soužití komunit v Bosně nastiňují dvě následující výpovědi. Nabízí se zde otázka, jak je možné, že mladí lidé, vědomí si společenské situace ve své zemi, dokážou a vůbec mohou být optimisty?(viz kategorie “Naděje nebo beznaděj?“) Avšak i v této kategorii se v několika výpovědích objevoval postoj, ve kterém se mladý člověk snaží být optimistou (ať již to je jakkoli nelehké), alespoň co se týče jeho vlastního života, protože ten může alespoň trochu ovlivnit. Většina z respondentů však nemá pocit, že by dokázala něco změnit na společnosti a současném klimatu v ní. Jsou tedy proto optimisty co se týče vlastního života, avšak na společenské klima a jeho možný vývoj k lepšímu se dívají spíše skepticky.

„-A co tvoje generace?

-Nemyslím. To jsou lidé, kteří ztratili své rodiny. My jsme ti. Naše generace. My jsme viděli válku. Já ne, protože jsem měl štěstí být někde jinde, kde válka nebyla. Stejně bych tady jako dítě nemohl pomoci. Ale sto, devadesát procent lidí nenávidí ostatní, a nikdy jim neprominou. “

(D., 21 let, student elektrotechniky, Donji Vakuf)

„Jestli bude někdy v Bosně tak, jako bylo před válkou?Nebude. Děly se takové věci, že...budeme žít spolu, ekonomie, budeme pracovat dohromady, ale jestli se bude žít zase pospolu, myslím že to už ne. “

(D., 35 let, student hudební akademie, Tuzla)

9. Politická situace

9.1. Vnímání politické a společenské situace mladými

Analyzovala jsem, jak je politická situace vnímána mladými. Jak jsem již psala, v BiH zasahuje politika výrazně do života lidí, a mezi mladými se o ní poměrně často diskutuje. Měla jsem výhodu i v tom, že mě, jako cizince, bylo třeba objasnit, jak se to s politickou situací v zemi má, a tak jsem se bez větších problémů dostávala k reflexím politického dění a jejich interpretacím.

Moji respondenti nejčastěji s nechtí, ale i jistou dávkou rezignace, zmiňovali nacionalismus v politice, který stále přetrvává. Ze sedmi respondentů kteří se k tomuto tématu vyjadřovali o něm hovořilo šest z nich. Kritizovali tento způsob vládnutí a získávání hlasů pomocí udržování nacionalistických tenzí mezi po válce ještě více rozdělenými národy.

„Myslím že politici jen udržují nacionalistické tenze...“
(A., 25 let, student ekonomie, Sarajevo)

„Před válkou tady nebylo tolik islámských sraček, říkám tomu sračky, protože používají náboženství aby zaseli své vlastní sémě do mozků lidí. Pořád jako musíme být lepší než druzí, druzí jsou nepřátelé. Nemám je rád. A už je to dvanáct let co jsou u vlády, a pokud z ní neodejdou, nic se nezmění. Stejně strany, které tady začaly válku, jsou stále ve vládě! ONI začali válku, nacionalistické strany SDA, HDZ, SDS. Poslední dobou se to trochu změnilo, ale...“

-Ale měly by být demokratické, ne?

-MĚLY BY být demokratické, ale mají jenom takové jméno. Nejsou demokratické. Všichni to víme.“

(D., 21 let, student elektrotechniky, Donji Vakuf)

„A teď je u nás trochu politická krize, radikalizovala se situace, někteří opět říkali, že zase bude válka...ale moje teorie je, že je tohle záměrné, aby se to zase vrátilo do toho..Srbi jsou špatní...protože takovýmhle způsobem mohou vládnout ještě dlouho...lidé u nás hned vzpomínají na válku...a další volby mohou vyhrát tímhle způsobem. Ne na ekonomii,ale tímhle způsobem“

(A., 26 let, doktorand na sportovní fakultě, Sarajevo)

„Je to komplikované, jsou tady 3 národy, které spolu pořád zápasí, někdo je vždy poškozen, což samozřejmě není pravda...“

(T., 21 let, studentka sociologie, Sarajevo)

„U nás jsou stále politici, kteří tu byli za války. Způsob jakým dostávají hlasy je rétorika náš národ je ohrožen, my, Chorvati, Srbové... lidé hlasují bez rozumu..a za to mohou politici a vzdělávání které nás neučí kritickému myšlení...“

(M., 26 let, studentka sociologie, Sarajevo)

„Protože je tady stále ještě mytologie, která vychovává lidi. Mýty...a pořád to svádění na druhé, že ti druzí mohou za to, že se jedni mají špatně.“

(D., 36 let, student politologie, Sarajevo)

Ve dvou výpovědích se kritika obrací také proti lidem (kteří jsou stále ve většině), kteří tyto strany stále volí, podle mých respondentů jim chybí kritické myšlení, a nechají se sebou stále manipulovat.

„Lidé hlasují bez rozumu..a za to mohou politici a vzdělávání které nás neučí kritickému myšlení...“

(M., 21 let, studentka sociologie, Sarajevo)

„A proto se docela zlobím na lidi tady, a říkám, že jsme ovce. Protože co nám oni říkají, to mi děláme. A jdeme za tím.“

(A., 26 let, doktorand na sportovní fakultě, Sarajevo)

Nefungující podoba státu (rozdělení Bosny a Hercegoviny na Republiku Srbskou- srbská část a Federaci Bosny a Hercegoviny- chorvatsko- muslimská část) je kritizována třemi respondenty:

„Tahle země je paralyzovaná tím, že nemůžeš udělat nic, pokud to není dělitelné třemi.“ (O politice.)

(M., 26 let, doktorandka, demokracie a lidská práva, Brčko/Osijek)

„Stát nefunguje tak jak by měl...utrácí se peníze za nic...“

(D., 36 let, student politologie, Sarajevo)

„Problém je, že jsme ještě nevytvořili stát, který by obstál. Nemáme jednotný stát, abychom mohli vytvářet liberální demokracii. Já mám 100% tohle myšlení, ale věř mi že teď je to nemožné“

(D., 36 let, student politologie, Sarajevo)

Dva z respondentů vyjádřili pocit, že je o Bosně rozhodováno z nějakých vyšších postů, a za účelem nějakých zájmů, a Bosňané samotní nemají příležitost ani právo na tom něco ovlivňovat:

„Jsme jako v protektorátu. Rozhoduje se z různých stran, protože je to strategické, Amerika má zájmy, Rusko má zájmy...“

(K., 23 let, student filosofie, Zenica)

„Mají kontrolu nade vším...Náš prezident je Miroslav Lajčak...naši politici nerozhodují o ničem (don't decide about any fucking thing) v téhle zemi...Nemáme autoritu ve své vlastní zemi...fakt mě to sere(pissing me off), protože si myslím, že tady jsou mladí schopní lidé, kteří by mohli vládnout téhle zemi bez nějakého vyššího představitele, bez rozdělování, bojování a tak, ale struktury z války stále fungují a tohle nedovolí.“
(T., 21 let, studentka sociologie, Sarajevo)

9.2. Vztah mladých k Západu

V rozhovorech jsem se respondentů explicitně neptala na například postoje k Západu, jeho politice, hodnotám a životnímu stylu. Avšak ve většině narativů se nějaké vymezování vůči Západu nebo Evropě objevuje. Toto téma mi přišlo zajímavé, proto jsem metodou obsahové analýzy vybrala ze všech narativů všechny výpovědi, které obsahovaly slova „Západ“, „Evropa“, „mezinárodní společenství“, „USA/Amerika“. A i zde, v jedenácti výpovědích, se dají nalézt určité shodné prvky.

Evropa a mezinárodní společenství jsou kritizovány za to, že ve válce nebyly schopné účinně zasáhnout, a konflikt zastavit.

„Upřímně, každý Bosňan je naštvaný na Evropu, protože je to absurdní, válka trvala čtyři roky, Rakousko, Slovinsko, Itálie jsou odsud nějakých pět set kilometrů. Lidé tam normálně žili...a nikoho nic nezajímalo, všichni doufali, že Evropa zastaví válku, ale ne.“
(D., 35 let, student hudební akademie, Tuzla)

„Mezinárodní společenství vědělo o všem, co se tady stane, a neudělali nic aby zabránili masakru ve Srebrenici, nebo jakémukoli jinému. Prostě nechali lidi se mezi sebou zabíjet...A z Mostaru udělali evropský Bejrút. A víš že Bejrút je město, které je ve válce už 20 let...z Bosny je druhý Kypr, a to je pravda, protože Kypr je rozdělený, a to je přesně to, co se stalo tady.“
(T., 21 let, studentka sociologie, Sarajevo)

Dva z mladých praktikujících muslimů interpretují pasivitu Evropy jako výsledek jejich předsudků vůči islámu v Bosně.

„Když tady byla válka, vypadá to že nás Evropa nechala aby očistili Evropu od Muslimů...problém je, že my nemáme podporu od Evropy...Evropa má předsudky proti Islámu...Evropa má z muslimů strach...léta církve, která to vše koordinovala, ukazovala nějaký zkreslený obrázek islámu... V Evropě je demokracie, ale to co jim nevyhovuje pro ně demokracie není“

(H., 25 let, student na strojní fakultě, Cazín)

„To nebyla jen politika Srbska(o válce), ale i politika západu. Jim nevyhovuje, že by byla v Evropě islámská země.

-Ale vy nejste islámská země.

-Ale měli jsme být....Západu to nevyhovovalo.“

(L., 20 let, studentka medicíny, Konjic)

Pocit nepochopení a diskriminace uvádí i jedenadvacetiletý respondent D.- podle něj Západ po událostech 11.zář 2001 “hází bosenské muslimy do jednoho pytle“ s islámskými extremisty. Připomíná, že bosenská muslimská komunita má “normální aspekty života“. Pravděpodobně tím myslí životní styl a hodnoty blízké těm “západním“. D. je jedním ze příkladů těchto “normálních aspektů života“, na své náboženské tradici nijak konzervativně nelpí, jeho životní styl je srovnatelný s životním stylem někoho mladého v jeho věku “z Evropy“. Přestože není konzervativní a nevyznává tradiční konzervativní hodnoty (jako například většina z mnou dotazovaných „praktikujících mladých muslimů“), fakt, že je Muslim podle tradice, představuje část jeho identity.

„Nelíbí se mi, že západní část světa se dívá na islám jako na teroristy. Opravdoví muslimové by nikdy nikoho nezabili. To je zakázáno...A je to moc smutné, když ty, jako Muslim z Bosny, my jsme, myslím že muslimové tady jsou nejnórmálnější z Evropy, protože mají normální aspekty života. Ale berou tě jako teroristu po tom co se stalo 11. září.“

(D., 21 let, student elektrotechniky, Donji Vakuf)

Pět respondentů se vymezuje proti životnímu stylu na Západě, proti jeho hodnotám, které staví do kontrastu se svými vlastními, tradičními. Čtyři z pěti respondentů, kteří se vyjadřovali v tomto smyslu představují “mladí praktikující muslimové“.

„Nemám rád životní styl na západě. Všechno vypadá glamurně, ale uvnitř...pro mě Západ ztratil morálku, totálně...více se společnost zajímá o ochranu zvířat než o lidský život...a ta posedlost materialismem, která z tolika lidí udělala roboty, kteří se dívají na všechno jen přes peníze....“

(D., 36 let, student politologie, Sarajevo, žil v Německu)

„...aby nás nepřitáhl západ a peníze, což se momentálně nabízí...“

(A., 25 let, studentka elektrotechniky, Stolac)

„Byla jsem ve Slovinsku, přijdou mi příliš uvolnění. My jsme zvyklí na jinou mentalitu v BiH. Jsou moc svobodní, myslím to pití večer...oblékání, nemají vůbec žádný stud. My jsme tak vychovaní, nějaká míra studu, a respektu vůči

druhým...ale tam nemáš intimitu...Ale každý má svůj styl života. Můj styl života by neodpovídal tamnímu.“

(D., 24 let, studentka biologie, Tešanj)

„Evropský svět, celá Evropa celá, západní, to je těžký život, honění se stále za něčím...možná i ty uznáš, že v Bosně je nějaký větší klid...prostituce a to všechno působí na zdraví rodiny. A společnost, která nemá zdravou rodinu, nemůže být zdravá. A pak přichází narkomanie..opuštěné děti, které neví co se sebou...“

(H., 25 let, student na strojní fakultě, Cazín, nikdy nebyl v zahraničí)

„Západáci běží pouze za materialismem... a to je zabíjí...“

(A., 23 let, studentka sociální práce, Bjelo Polje)

Hodnoty připisované Západu, oproti kterým se zde mladí vymezují jsou materialismus, jiná morálka a životní styl a mentalita. Zkušenost se životem na Západě má však jen jeden z nich, respondent D.

Americkou kulturu kritizují dva respondenti:

„Myslím že je špatné kopírovat Ameriku. Ten typ západní kultury, to je nemoc. Oni jsou mentálně líní. Neznají nic. Třeba moje sestřenice. Neví kdo byl Dostojevskij.“

(O., 21 let, student filosofie, Livno)

„Amerika je skvělá země, je tam místo pro každého...ale nemám rád v co se přetvořili . Masmédia a tak, zastrašují lidi terorismem...zneužívají toho.“

(A., 25 let, student ekonomie, Sarajevo, žil v USA)

Současnou politiku EU, která je respondenty považována za diskriminující komentují tři respondenti. Všichni tři z nich mají zkušenost se životem v zahraničí.

„A i teď po válce, zase jsme to odnesli, protože máme problém s vízy. My teď tady vlastně žijeme v ghettu.“

(D., 35 let, student hudební akademie, Tuzla)

„Já jen proklínám víza. To je věc kterou vážně nemám rád.“

(A. 25 let, student ekonomie, Sarajevo)

„My jsme takový ventil..kriminální věci které se nemohou udělat v Evropě, se dělají u nás...jeden můj příbuzný, policajt, přišel o práci, když odkryli že...“

nejvíce lidí , kteří pracují pro United Nations, za Evropské společenství, jsou největší mafiáši...Evropa je licoměrná co se politiky týče. A komunismus a fašismus se zrodily v Evropě. I my jsme díl toho, ale říkám ti, jak je Evropa nebezpečná.“

(D., 36 let, student politologie, Sarajevo)

A konečně, důležitost nejprve uvést věci do pořádku ve vlastní zemi a poté se starat o integraci do EU, zdůrazňuje jedna respondentka:

„Hlavní je změnit něco tady, my můžeme vstoupit do EU, ale pokud na to nebudeme připravení, budeme jenom její protektorát...musíme změnit sebe a své světonázory...a my jsme všichni tak koncentrovaní na EU, více než na vlastní zemi. Ale takhle nemůžeme do EU vstoupit. To je chyba kterou dělá tahle společnost...ale musíme nejdříve vybudovat BiH, než vstoupíme do EU...jinak by se mohlo stát, že z Bosny bude izolovaná zóna. Chorvati v Bosně mají chorvatské pasy, Srbové srbské. Když Chorvatsko a Srbsko vstoupí do EU, izolovaná zóna budou pouze Bošňáci a zbylí v BiH. Muslimové. Ti, kteří nemají druhé pasy...“

(M., 21 let, studentka sociologie, Sarajevo)

Design: Peter Sarajevic. With Permission of "United Nations"

Na závěr dva ilustrační obrázky, které mají výpovědní hodnotu o vztahu Bosňáků k Západu...

Závěr

Cílem mé diplomové práce bylo nastínit situaci mladých vysokoškolských studentů studujících v Sarajevu, a pokusit se odpovědět na otázku, zda právě jejich generace má šanci být nositelem pozitivních změn ve válkou zničené Bosně.

V první části jsem stručně shrnula dějiny Bosny a Hercegoviny, o něco podrobněji se zaměřila na proběhlý válečný konflikt v letech 1992-1995, a v kapitole nazvané "Idylické soužití, nebo válka kmenů?" zmínila různé interpretace, pohledy a teorie, které se pokouší o vysvětlení těchto událostí.

Vycházela jsem jak z dat a závěrů z již proběhlých kvantitativních výzkumů mapujících ekonomickou, společenskou a politickou situaci v Bosně, tak materiál z kvalitativního výzkumu nazvaného "Ztraceni v přechodu?". Z těchto dat jsem čerpala informace o následujících tématech: ekonomická situace, nezaměstnanost, politika, občanská společnost a důvěra ve společnost a instituce, náboženství a identity, a konečně zůstat, nebo emigrovat?

Některé z výsledků těchto výzkumů mi sloužily nejen pro orientaci v problematice, ale také pro srovnání s mými výsledky.

V druhé části diplomové práce jsem vycházela z výsledků analýzy rozhovorů které jsem vedla se sarajevskými studenty podle metody zakotvené teorie. Tyto závěry nemohou a nemají za cíl být zobecnovány na celou populaci, spíše by měly sloužit k dokreslení představy o tom, jak mladí vysokoškoláci v BiH vidí svou situaci. Co se týče národnostní a náboženské identity, téměř všichni dotázaní se vymezují proti rozdělování lidí podle národnosti, a kritizují přetrvávající nacionalismus. Polovina z nich se cítí být především Bosňany. Samostatnou skupinou, kterou jsem dotazovala na to, jak si našli svou cestu k Islámu, byli praktikující muslimové- vysokoškoláci. Pro ně představuje toto náboženství zdroj sebeidentifikace, norem a hodnot. Zajímavé je srovnání s generací jejich rodičů- ti jsou v převážné většině nepraktikující Muslimové, ovlivnění životem v komunistickém režimu, který praktikování víry nepodporoval. Pokusila jsem se vytvořit jednoduché schéma které by zachycovalo důležité momenty na cestě mladého člověka směrem k přijetí islámu svým vlastním rozhodnutím.

Ve výpovědích se objevuje rozpor mezi optimistickým vnímáním vlastního života a budoucnosti, tedy věcí, které člověk může do jisté míry ovlivňovat, a skeptickým pohledem na stav společnosti a na její možný budoucí vývoj.

Především se zde jedná o negativní hodnocení stavu společnosti rozdělené podél národnostních hranic, stále dožívající vzpomínky na staré křivdy a nenávisti. Respondenti uváděli dobu, o které si myslí, že bude potřeba k tomu, aby se stav země zlepšil co se týče soužití národnostních komunit. Jejich odhady se shodovaly na rozmezí od 10 do 20 let, než se věcilepší, nebo alespoň dosáhnou předválečné úrovně. Je pochopitelné, že pro mladé lidi je tato situace frustrující. Zmíněný rozpor mezi pozitivním vnímáním mikrosféry a negativním hodnocením makrosféry se objevuje i ve výsledcích výzkumu “Hlas tiché většiny“.

Dotazovaní mladí nebyli spokojeni s politickou situací, kritizovali nacionalismus v politice jako prostředek k ovládnutí lidí, a setrvávající přítomnost nacionalistických stran, politiků a struktur ve vládě.

Co se týče Západu, i jeho politiku podrobují mladí kritice, především proto, že se Bosňanům z jeho strany v proběhlé válce nedostalo efektivní pomoci, a také kvůli tomu, že někteří mladí lidé mají pocit, že jsou současným uspořádáním státu a politikou ostatních zemí vůči němu spíše diskriminováni. Konkrétně to platí například pro vízovou politiku. Někteří mají pocit, že je o Bosně rozhodováno z vyšších pozic, a oni jako Bosňané nemohou do záležitostí ve vlastním státě zasahovat. Proti Západu se vymezují také mnozí dotazovaní praktikující muslimové. Ti jej ztotožňují s protikladnými hodnotami k těm jejich- tradičnější, kritizují materialismus, odlišnou západní morálku, a někteří i životní styl.

Ve své práci jsem se pokusila nastínit situaci mladých v Bosně, a s pomocí analýzy a citací rozhovorů ilustrovat myšlení a pohled některých z nich. Na začátku mého výzkumu stála otázka, zda právě tato generace bude moci na stavu země něco změnit. Podle výpovědí zástupců této generace, však tento proces bude trvat déle, deset, dvacet let- tedy celou jednu generaci. Změny, ke kterým je potřeba dospět, aby Bosna mohla opět fungovat jako stát ve kterém se všichni její obyvatelé cítí jako doma, jsou dlouhodobějšího charakteru. Mladí lidé si jsou současných problémů vědomi, odtud pramení jejich optimismus co se týče jejich vlastního života a budoucnosti, a zároveň ne tolik optimistické hodnocení současné situace a jejího nejbližšího vývoje.

Ve srovnání s výše citovanými disponibilními výzkumy dopadl můj výzkum poněkud optimističtěji, což je zřejmě dáno jinou generací, sociálním složením vzorku a doufejme, že i tím, že bylo v mezidobě v Bosně dosaženo určitého pokroku.

Na závěr snad jen přání, aby se to nakonec povedlo, a Bosna se opět stala tou multikulturní zemí, ve které se komšije různých národností scházejí a druží u bosanské kávy³⁰.

³⁰ Tradiční bosenská káva.

Použitá literatura a zdroje:

Abazovič, Dino, *Izgubljeni u tranziciji? Generacije 1968-1974. Studija na osnovu intervjua.*, Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta, Fondacija Heinrich Boll (2007)

Amnesty International, *Bosnie-Herzégovine, une nouvelle barbarie*, Dunkerque: Amnesty International Publications (1993)

Balič, Smail, *Das unbekannte Bosnien, Europas Brücke zur islamischen Welt*, Wien: Bohlan Verlag (1992)

Barša, Pavel- Strmiska, M., *Národní stát a etnický konflikt*, Brno :CDK Politologická řada (1999)

Barša, Pavel, *Politická teorie multikulturalismu*, Brno :CDK Politologická řada(2003)

Bougarel, Xavier *Bosnie, anatomie d'un conflit*, Paris: La Découverte (1996)

X. Bougarel- N. Clayer, *Le Nouvel Islam balkanique. Les musulmans, acteurs du post- communisme*, Paris: Maisonneuve et Larose(2001)

Bougarel, Xavier, *Islam et la guerre en Bosnie- Herzégovine: l'impossible débat?*, L'autre Europe, religion, politique et société en Europe centrale et orientale, num. 36-37 Paris: L'Age d'Homme (1998)

Bougarel, Xavier, *La "revanche des campagnes" : entre réalité sociologique et mythe nationaliste*, Balkanologie vol. 2 num.1, Juliet 1998, Paris: Homo Balcanicus (1998)

<http://www.chez.com/balkanologie>

Bougarel, Xavier, *Les risques du métier: engagements problématiques en sciences sociales. Travailler sur l'islam dans la Bosnie en guerre.*

<http://www.conflits.org/document821.html> Cultures & Conflits num. 47 3/2002 pp.49-80

Bougarel, Xavier, *La diversité de l'Islam bosniaque: enjeux réels et faux-semblants. Trois définitions de l'Islam en Bosnie- Herzégovine*,

<http://www.ehess.fr/centres/ceifr/assr/N115/009.htm>

Boulangier, Claire- Jacquemart, Bernard- Cranjon, Philippe, *L'enfer Yougoslave.*

- Les victimes de la guerre témoignent*, Paris: Belfond (1994)
- Bringa, Tone, *Being Muslim the Bosnian Way, Identity and Community in a Central Bosnian Village*, New Jersey: Princeton University Press (1995)
- Dančák, Břetislav-Fiala, Petr, *Národnostní politika v postkomunistických zemích*, Brno: Masarykova univerzita v Brně (2000)
- Denzin, Norman K., Lincoln, Yvonna S., *Strategies of Qualitative Inquiry*, California: Sage Publications (2003) Kapitola: *Grounded Theory, Objectivist and Constructivist Methods*, Charmaz, Kathy
- Filipovičová, Zlata, *Deník Zlaty Filipovičové*, Praha: Magnet-press (1994)
- Hendl, Jan, *Kvalitativní výzkum, Základní metody a aplikace*, Praha: Portál (2005)
- Holstein, James A., Gubrium, Jaber F., *Inside Interviewing, New Lenses, New Concerns*, California: Sage Publications (2003). Kapitola: *Qualitative interviewing and grounded theory analysis*, Charmaz, Kathy
- Honig, Jan Willem- Both, Norbert, *Srebrenica- Zpráva o válečném zločinu*, Praha: Mladá fronta (2001)
- Huntington, Samuel P., *The Clash of The Civilisations and the Remaking of World Order*, London: Simon and Schuster UK Ltd (1997)
- Karahasan, Dževad, *Loučení se Sarajevem*, Praha: Mladá fronta (1995)
- Kotvová, Petra, *Islam en Bosnie- Herzegovine, dissertation, Institut des Sciences Politiques*, Paris (2007)
- Mahmutčehajic, Rusmir, *Bosnia the good, Tolerance and Tradition*, Budapest, Hungary, New York, USA: Centre 1 European University Press (2000)
- Prizma Istraživanja, *Nezaposlenost mladih u BiH, Rezultati javnog mišljenja*, Sarajevo (2005)
www.mladi.info/attachment/attach_dogadjaji_aktivnosti_536_1.pdf
- Rehnicer, Raymond, *Nesnesitelná jednoduchost modernosti*, Praha: Mladá fronta (1999)
- Rehnicer, Raymond, *Tráva a sloni: poznámky o životním prostředí za občanské*

války v Bosně, Praha: Prostor (1992)

Rupnik, Jacques, *Les Balkans Paysage apres la bataille*, Bruxelles: Éditions Complexe (1996)

Rupnik, Jacques, *De sarajevo a Sarajevo. L'échec yougoslave*
Bruxelles: Éditions Complexe (1992)

Strauss, Anselm, Corbinova, Juliet, *Základy kvalitativního výzkumu*, Boskovice: Albert (1999)

Tesař, Filip, *Etnické konflikty*, Praha: Portál (2007)

United nations development project, *Glas tihe večine, slike sadašnjosti i vizije budućnosti Bosne i Hercegovine*, Sarajevo(2006), www.undp.ba

United nations development project, *Human development report, Bosnia and Herzegovina 2000, Youth*, Sarajevo: Independent bureau for humanitarian issues (2000)

Velký sociologický slovník, Praha: Karolinum (1996)

Vzkázání ze dna noci- literatura Bosny a Hercegoviny v obklíčení a vyhnanství, Praha: Mladá fronta (1995)

Články:

časopis Navýchod, *Speciál Srbsko a Černá hora, Bosna a Hercegovina*, Praha: občanské sdružení Na východ od Aše (2005)

časopis Navýchod, *(Z)vijesti z Bosny a Hercegoviny*, Praha: občanské sdružení Na východ od Aše, (4-2007)

Clayer, Nathalie, *L'islam et les musulmans des Balkans depuis la chute de mur de Berlin*, http://eduscol.education.fr/D0126/islam_clayer.htm

Mladá fronta DNES, *Jak daleko je Bosna od další krvavé války?* 21.11.2007

Tibi, Bassam, *Die islamische Dimension des Balkan- Krieges*, Europa Archiv 1993, Bonn: Verlag fur internationale politik GMBH (1993)

Schwartz, Stephen, *The -arab Betrayan of Balkan Islam*, Middle East Quarterly,

spring, vol 19, num. 2, 2002

Dérens, Jean- Arnault, *Bosnie- Herzégovine: présence et influence des réseaux islamistes transnationaux* http://religion.info/articles/printer_194.shtml

Heimerl, Daniela, *Bosnie- Herzégovine: la question des retours.* <http://regard-est.com/home/breves.php?idp=29>

Dérens, Jean- Arnault, *Muhamed Efendi Lugavic: "le Coran est source de vie, pas regle de vie"* http://balkans.courriers.info/imprime.php3?id_article=532

Advic, A., *Bosnie: une école wahhabite qui fonctionne selon les programmes jordaniens,* http://balkans.courriers.info/imprime.php3id_article=7433

Daoulas, Jean- Francois, *Repenser la ville de Sarajevo: réflexions d'un urbaniste,* http://balkans.courriers.info/imprime.php3id_article=6967

Dérens, Jean- Arnault, *Bosnie. Un sanctuaire de l'islam radical en Europe?* http://rti.fr/actufr/articles/022/article_11497.asp

Chambaud, Roger, *Attentats dans les Balkans, l'instabilité et les souffrances persistentes créent des conditions favorables a la diffusion du poison intégriste.* http://humanite.presse.fr/popup_print.php?id_article=251319

Islam: les wahhabites a la conquete de la Bosnie?
http://www.infobih.com/clanak.asp?clanak_id=3213&locale=fr

Peuchamiel, Bruno, *Sarajevo restera-t-elle ville de tolérance?*
http://www.humanite.presse.fr/popup_print.php3?id_article=722464

Sanguin, André- Louis, *Sarajevo: capitale double et divisé* http://www.regard-est.com/home/breve_contenu_imprim.php?id=449

Sanguin, André- Luis, *Sarajevo: jadis une "petite Yougoslavie"*
http://www.regard-est.com/home/breve_contenu_imprim.php?id=645

Schutze, Fritz, *Narativní interview ve studiích interakčního pole,* Biograf 20
<http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=2003>

Chaudange, Antoine, *Novi- Pazar, Sandjak, ultime zone des tensions en ex-Yougoslavie,*
http://www.regard-est.com/home/breve_contenu_imprim.php?id=418

Kochkan, Eva, *L'islam balkanique, un parcours historique. Interview de Nathalie Clayer, chercheur au CNRS, Laboratoire d'Etude turques et ottomanes, Paris.* http://www.regard-est.com/home/breve_contenu_imprim.php?id=412

Tzamali, Katérina, *Les communautés musulmanes des Balkans, un tour d'horizon*, http://www.regard-est.com/home/breve_contenu_imprim.php?id=419

Internet:

<http://www.bosna.unas.cz>

<http://www.bosna.unas.cz/srebrenica.html>

<http://www.navychod.cz>

<http://www.islamskenoviny.cz>

<http://www.bosnaprkosnaodsna.mine.nu>

<http://www.esj-lille.fr>

<http://dosta.ba/>

<http://www.mm.co.ba/index.html> - Mladi muslimani(Mladí muslimové)

http://www.axelibre.org/open_yur_mind/20ans_1guerre_et_apres.php
20 ans, une guerre, et apres? Quelles perspectives pour la jeunesse bosnienne?

<http://www.courrierinternational.fr/>

<http://www.slobodna-bosna.ba/>

<http://www.avaz.ba/>

<http://www.oslobodjenje.ba/>

<http://www.mladi.info/>

Přílohy

Definice některých pojmů pro vysvětlení etnického konfliktu³¹

Vypracováno podle Sociologického slovníku a knihy "Etnické konflikty" Filipa Tesaře.

Etnikum- je skupina disponující společnou kulturou a představami o svém původu, na základě čehož se u jejích členů vytváří pocit vzájemné solidarity. Od jiných skupin se odlišuje jménem, spojuje se s nějakým územím.

Etnicita- je kolektivní identita skupiny založená na pocitu podobnosti mezi jejími členy. Lidé si všímají kulturních podobností a rozdílů a na základě toho mají sklon hodnotit jiné skupiny jako „odlišný druh“. Národní identita pak staví jak na etnicitě, tak na kolektivním uvědomění a politické organizaci.

Etnocentrismus. Lidé mají sklon hodnotit skupinu, jíž jsou členy (in- group) pozitivněji než skupiny, jejichž členy nejsou (out- group). Etnocentrismus je představa o nadřazenosti naší vlastní skupiny nad ostatními.

S etnocentrismem se pojí *xenofobie*- negativní postoj vůči jiným skupinám. Při ohrožení posiluje spolupráci mezi členy in-group.

Kulturní paměť- je součástí kolektivní paměti, která potvrzuje naši identitu. Kulturní paměť selektivně vytváří národní mýty. Vytvořením národního mýtu lze dokonce vytvořit novou identitu. "Snaha zničit, potlačit kulturní paměť nebo manipulovat s ní bývá průvodním jevem etnických konfliktů a může být předzvěst násilí."³²

Prostředí pro vypuknutí etnického konfliktu představuje společnost navyklá autoritativnímu režimu. I konflikt, který začne na politické úrovni může zasáhnout původně neutrální občany- důsledkem polarizace společnosti která neakceptuje neutralitu jsou nuceni se přidat na některou ze stran.

Genocida

Etnické konflikty jsou často provázeny násilím. Jeho častou cílem je vyvolat strach, a polarizovat společnost. Genocida je pak extrémní forma násilí- snaha o fyzické zničení určité skupiny. Na jejím vykonání se podílejí tyto faktory:

³¹ Vypracováno podle Sociologického slovníku a knihy "Etnické konflikty" Filipa Tesaře.

³² Filip Tesař, Etnické konflikty, Praha:Portál (2007), str. 162

konflikt mezi skupinami, nerovnováha sil v neprospěch budoucí oběti a vhodná příležitost.

Přepis rozhovoru s D., z 21.10.2007 v Sarajevu, studentský dům Nedžariči

- What do you study?
- I am studying electrical engineering, the part telecommunication.
- And you are in the second year, drugi put.
- Yes, second time, yes.
- And how many years it is to study normally?
- Three plus two.
- And three is like..
- ..Bachelor studium, two- master studium and plus three on the five years is p.h.d
- Like doctorat?
- Yeah, like doctorat.
- How old are you?
- I am twenty-one years .
- Do you work?
- Work?Here?No. I am studying.
- Work, here? No! (smích)
- I am studying, I am searching now for a job in the fourth semester, because I have only one subject left, so I will have plenty of time. But now I have four subject left and I want to study.
- And did you work any time before? Did you have any jobs before?
- Yeah, but only part time jobs. By cousins and so one. Like (smích) I was pommes frites seller (smích) A stupid, not really responsible jobs.
- Ok, so you are getting the money from your parents.
- Yeah.
- Do you think the school is difficult?
- In comparasion to other countrys I think it is, it is difficult, but for me it's normal, because I like this. Maybe others schools would be difficult, but this study is normal for me. If you work, you can. You get good note.
- How many hours many hours by day or week you prepare yourself?
- I am not the guy who is always..When the exam, exam date neares, then I can study till 20 hours a day, but sometimes I am not seeing any book for two months.
- So it is depending.
- Yeah, it's depending.

- But now you are working. Exam is coming, or what happened?
- Yeah, they are coming (smích) in one or two weeks. But to get good notes on this faculty you must study at least six hours a day. At least.
- Ok, and how you will make it that you study just one week before, very intensive, and you get good notes, or..?
- Yeah, I get good notes, because..
- Hm, you already explained me how you are with the professors (smích)
- I can put (learn?) the material faster than my other colleagues because I, because I love it, and when you love something, it goes fast.
- Yes. And what about the exams, you think it's difficult?
- It depends on the professor, but in most cases it's pretty difficult.
- And how many chances you have, if you don't pass the exam, you will have another chance?
- Only one and another. It is because of the Bologna process. There are one normal exam and then one two to get one..another chance and then it's finished.
- But you can take the subject in another year?
- Yeah, you must take it. You can take it in a new year before, now you can't. You must do the subject in the same year.

Přichází Mohammed. Dino na něj „...snímámo se“ ☺(nahráváme se)

- And you find that the professors they are equal to everybody, or ..
- ..Not. They are not equal to everybody.
- Corruption, protection, something like this is working?
- Mohammed: Prostitution ☺
- It doesn't must be like that, it's sometimes how you're dressed or how you're smiling, it always depends, and what are you speaking with them. Somebody is very sympathetic and he gets a better note, because he is sympathetic, you like it more. I would do the same if I were the professor, but also corruption, so, pfff...
- Yes?Corruption also? You think the exams they paid for it and they get it?
- Yeah, but not on my faculty too much, it's very hidden. On some faculties in Bosnia, you know the process of the exam. You know exactly if you pay 3000, how much you'll get.
- For example?
- For example, you don't go to the professor to pay. There are people who will do this, it's all, it's not directly, it's indirectly always, but you know, and it's, it's normal here. But the most people are studying, because no one has so much money. But mother's and father's children have money so they can pass exams throw like that and don't study for it.
- My friend she is in Jura(=právnícká fakulta), and maybe there it is like this, she is telling, that it is really corrupted.

- Yeah.
- Mohamed: „She must to know what corruption is“ (smích)
- Yeah, this faculty is very corrupted.
- Where are you from? Donji Vakuf, ili Bugojno?
- Ne, Donji Vakuf, I finished my highschool il Bugojno.
- This studenstski dom, is it ok for you?
- Pfff, if you compare this building to the whole country, to the picture of the whole country, it's ok then. It's not european fifth class standard, but it's ok. If we didn't have this, many people wouldn't come to study, because without this the life here would be too expensive.
- And there are enough places for all the people that go to study?
- Yeah, it's a priviledge to be here, but..there are enough. If you take straight ..
- What do you do in your free time?
- What do I do in my free time? I play gitarre, I am working on my PC, sometimes something professional to educate myself, sometimes playing. I like to just lay on my bed and listen to music, or to walk, or I don't know, to be with friends. Like normal.
- Yeah. And for the most of the time if you have your free time, you stay in studentski dom, or you go..
- Yeah, it depends on my mood, but I am too lazy to go to the center, its 10 kilometers away, if I were nearer, I would go there, but I loose one hour from travel, so..
- And you think there are enough possibilities in Sarajevo for spending free time?
- I think in Sarajevo there are much possibilities, but if you look on another cities, that's the most problem in this whole country. Because there are not places where the young can be, the young are in, are the whole day in, how do you say it in english, in places..
- Kafič?
- No, I don't mean kafič, yeah in kafič also, but also in places where you bet(sázet) or something. Many, many people. No sport or something. But in Sarajevo, we have this.
- Yes, it's the capital.
- Yeah, the capital.
- What kind of music you listen?
- Oldest things. Old classic rock. Yeah, it depends also on my mood. If I am studying or something, I will like to listen to classic music. If I am a bit angry, then I listen to trash metal. If I am relaxing, I am listening to rock ballads. It depends on my mood.
- Ja sam slušala da imaš takodže ilahije.
- |Yeah, something. Sometimes I also listen to this, but not wery much.
- Do you have any religion?

- Religion? Chmm..it's a hard question for me, because I am born in the Islam, so. And I got main education in this religion through my school, and through my life as a kid. But I also respect this religion very much, but it's too hard for me to spend so much time with praying to God or something. I know it's not ok, but in my opinion, I would rather do this with fifty and plus years. But I think it's, you can have plenty much time if you are dedicated to this, but there are some ways I have chosen in my life that are contradictory to the religion, so I can't be a very religious man with those ways, and I don't want to change them. I think, it's not very bad, because I am a good guy, I am not lying, I am not stealing and I'll, I think it will be ok with this. It's my own path in religion like this.
- And you told that you was educated in the Islam in your family and in the school?
- Yes, in my family also, because my parents were also educated in their families, but my mother and father are also no special islamic..only in tradition. So we are, we are doing the party for the bajram and so one and the cookies, and all the traditional things, but no one prays there. Only my sister is very very deep in Islam.
- Yeah, Adel he told me. And maybe your sister is going to teach me, how to pray.
- Yeah? It will be interesting.
- Yeah, for sure. And how old is she?
- Twenty four, five, twenty four.
- So she decided herself to..
- Yeah, she decided herself, very, very..it's not, it was not in one step: ok, I will be a muslim, a good muslim. It's a very path of ten years, ok, I know something about this, I want to know something more, a bit more, ok, then I will do this, do, very, very easy. So, she is a very dedicated to that. And no one can stop her from this because it's in her heart. It's not because she must do that, or someone forces her, it's in her heart, she feels like this. And it's, it's good for her. But I am not in that, and she is always trying to influence me by this, because she knows, that she would do good, that she would do something good for me if she..because she means, that's very good. And because she wants to share the good with me, she's trying to, but I am, I am definitely not for it by now. I am not ready for it. I don't know how to express myself, because it's a very hard religion. We must keep herself from many, many things you like as a young, normal child. Child..
- Yes, young people, I understand.
- Do you have any experiences with the life abroad?

- Abroad? I think my life here is a life abroad, because I am not here with my parents, I am here alone, and the first time it was a bit hard because you know your mother she will give you something to eat, she will wash your dresses, she will look after you, say you you must do this, but here you're on your own. So you get the experience, so. I am here for my fourth year. But if you mean really abroad, I was in Germany.
- Yes?
- Yeah, for six years, but also with my parents it was not abroad, that was my homeland then, I think this life here is abroad because I go home every four months for two or three days only to see my parents. My experience here, I don't know how to say it, it's good because I am in this building, because there are so many people and at least 10% of them will help you, so, it's good.
- And you was living six years in Germany?
- Yeah. During the war. Not during the war the whole time, em, not six years, around five. From 93 in August, till juni 98.
- And all the family?
- Not all the family, my father stayed here to protect the land. (smích). Only with my mother and my sister.
- Did you have some contacts there? Did you have somebody to stay?
- In Germany? I have aunt in Germany, but... we have contact, but you can't go in Germany any more. We are, we can get the visum for three months or six months, but you can't go there and live there. I had plenty of friends there, and we were in contacts until the numbers in Bosnia have changed, and I lost contact then, and I never tried to...this contact. But, I don't know what will happen in the future, I don't depend any more, I've forgot them almost. It is ten, eleven years ago.
- And did you ever think about study abroad?
- Yeah, I thought very much of that, but you need a lot of money for this. You need to pay for, for, if you got one year for your insurance in the abroad country, and then millions, millions of expenses and I don't have. If I would have a stipendium, I would gladly go somewhere to study, because I love to, I don't, I am not how do you say it, nísam odvisan, kako se kaže, how do you say that ?
- You are not so much based here?
- Not based, I am not..I can go, I can let all things here, with all my friends and all my parents and go somewhere. I am not, I don't ..aaa..depend on it here. So I can, and I love to, to know, to get to know another people and other cultures, I love it, I would do this. Only for my experience.
- And did you think in which country would you go?
- If I could choose?I, I would go to Germany. It's a good country. Yeah, they have some economic problems the last three years, but..also there are some part of the people who are neonazis and so one, and you don't got

over them. Yeah, it's hard to live in another countries because they, some look as shit on you. And I don't love this. It's a bit stupid. Here in your country, you are the men, no? ☺ And other countries, but here in our country, the people are very, I don't know how to say it. All other people from all other countries are very welcomed here, and they treat them the same, equally. Not: yeah, you are shit or something. You are equal. You are very welcomed here. And shen you go in some lands like, not all the people in Germany, but you have this fashistic thoughts there and then people are influenced by it, yeah, it's a bit hard if you hear such stupid things. Yeah, you won't hear frim philosophic people, who are smart, you will hear from stupdi people, who dont know anything, who are influenced by TV or radio, of some extremic people or so. But if you don't care about it, it would be good for you.

- Yes, I undersnatd, I was living in Paris and it was the same. But here, I feel really like at home.
- Yeah. So i am right.
- Are there some possibilities for students like Erasmus, does it work here?
- Like what?
- Erasmus.
- Aha, student exchange. You have such projects(zamítavě), I am not familliar with them.
- Ok. Why?
- Because only people(smích) with much influence would go there, so I dont want to put my nerves(?) on there, it's for that.
- And you think that there is a big interrest for this programs?
- Emm..
- ..Is there a lot of people who wants to go abroad?
- Yeah, there would be a lot of people, but only people who have influence goes there, when their mummy will go there and then it's not worthy to try(nevim jetsli jsem rozumela)
- Do you have idea, which work you will have after your school?
- No. Noone has the idea. Even not you. Because you don't know what you.. It depends on my sutba. My, kako se kaže ..
- Mohammed: destiny.
- It depends on my destiny, But if I would stay in my profession, I will be somewhere installing telecommunication (smích) devices or something like that. Or working in a cancel(asi kancelář). Because with this faculty I have the most money in this country, and there are the most respected, because it's the hardest. If you, you can't compare it to the medicine, it's also very hard, but it's another part of study, with people, and there are emotions, and there are ...if I fail, only people they wouldn't can send an sms, but if a doctor fails, people would die or something like this. There are many responsibilities. But this study is very good, and you are well

- respected and you (...) to have big money, I think, if you compare it to another people. The highest standart, so I like it even more (smích).
- For sure. And in Bosnia, there was in year 1999 nezaposlenost(nezaměstnatnost) of 60%...
 - ..Yeah, I don't know how many people are not zaposleny, don't have jobs now, but this country works on the blackworker, how do you say it, not registered. They don't persuade it, because they know that if they would persuade it, hundreds of people wouldn't have something to eat. So, this percent of 60% doesn't say anything. It's not 60. How would they live (smích). 60% , that's more than a half (smích).
 - And you think that you also will have problems to find a job?
 - Yeah. Everyone of us has a problems to find...so, it's normal. In every country.
 - And with this, your future, you see it like optimistic, or ..
 - ..Yeah. I see all the things in my life optimistic. Because I am a guy who can fight for himself, and I don't think I will have problems. I can fail one time, two times, three times, but I will try the fourth time, so one day it will be..

 - Ok, and last part, it's about the past, so I ask you, when the war started in Bosnia, how old were you?
 - I was four years old.
 - And how it was for your family?
 - Ahh, look this. When the war started, I as a four year child didn't realize it like this, like a war. I didn't even know, that people died. Because I didn't saw anything with my own eyes. I was in the war here, in the middle of the war for, pff, six months. I only heard the granats and the pfpfpfpf (střelba). And then we, then we escaped to, to Republika Hrvatska (Chorvatsko). And we were living on the beach for one year, three in a hotel, with, with, they cared for us. And then when also hrvatska get in the war with us, because they want to steal our land, then they sent us to, to a camp, like, not like Guantanamo because they are torturing the people, we were not tortured, but the life there was unacceptable by normal people. We were living on a place 1 quadrat kilometer 4 people (?) something like this, the restaurant was 5 kilometers away, the menza was 10 kilometers, it was retarded. And then, our aunt in Germany, we had the chance to contact her and then she sent us the money and we get to Germany with this. O I didn't saw the war too much.
 - And how you think the life changed and influenced the life of your family, or even your own life.
 - How did it change?Ffff...Before the war, my father was a director of the maybe biggest, biggest firma, kako..firma, how do you say, for kosmetika and so one, and my mother was working in a hospital. We had, pf, tonnes

of money. We wanted to start to build a new house, all new in there, and we were every year we were for two months on all beaches from the whole Jadransko more, so we had an extra life. And then we as we came back, my father was unemployed, my mother was unemployed, we had tonnes of, of money loosed because we needed to reparaire the house, to buy new things inside, so our life was very shitty after it. But some people profitted in the war, but we were masacrated. Not the life times, but the life standard.

- But I..I would, if you ask me, it's the same for me because I don't care about materialistic things. It is even more interresting if you don't have it in your youth, and then you want to earn it with your own hands. People who have money their whole life, they don't care about anything. But I was scared about this, because if I don't finish this, I am not good in this, I am, I am in death, because I don't have anything to live from. Because my parents can't give me anything any more.They are, they have money for them own.
- Just enough..
- ..Yeah, just, not enough, but they live with it, they are hoping that I will do something with it. They are investing now money. And I don't like it, when someone invests money, I would like to have my own money but I can't ..(till the end get money?), so..I don't know. I don't care so much about ..(..) so, but we didn't profited at all. But the good thing, from my near parents, not count, like near parents we have around 40 only your aunts, yeah, we are around fourty, fifty. No one died in the war, so, no one. So it's very good if you look from this side. But we all were, only my parents was abroad, and the aunt that was in Germany for 20 years before. All others stayed here, and they had a very much luck to survive, so it's good if you look it from this.
- And now if you look it like general, how you thing the war changed and influenced the life and the society in Bosnia?
- Pfff.. many people who lost parts of their families, hate all people, all people, who are not like them. Not in the same religion. So it's like a seed they seeded in their brain, and they can't forget it. But very, very few people look global on it. Look on it like not all people are bad from them, not all would kill you or something like that. And it's the politics. People couldn't change it because the politics are, and if you are mobilized in the war, you are treated like a treater and they will hang you or something like that, I don't know the rights, but you MUST fight. And, yeah, not all people killed woman and children, there are some retarded...ah, I don't know how to expres myself. Very, very, very much people have the hate and anger in their harts and you can't change it. You can't even change it if you speak about. They know that, that all people arent very bad, but

they won't forgive them because of their nation. And they will never forgive them and they will hate them for their whole lives.

- You think with the time, it's not going to be better?
- With the time..Those people not with the time, but with the generations, it will fade out.
- And you think, that your generation, the people which are old like us, it is going to be better?
- Yeah I don't think so. Those are the people who lost their families. Who are those. Our generation. We saw the war. Not me, because I had the luck to somewhere else where the war wasn't. As a child, I couldn't help here anyway. But there are hundred..pf, ninety percent of the population, which hate the others, they will never forgive them.
- And you have told that that they don't accept the people of another religion. You think maybe after the war the religion became maybe more important?
- Yeah, definitely, definitely. Before the war, there wasn't so much islamic SHIT, I would call it shit, because they are using the religion to, to seed their own seeds in the brain. They are always like: we must be better than the others, the others are enemies. No, I don't like those. And they are for now twelve years on the, on the highest part of our gouvernement, so, if they don't go away from the gouvernement, nothing will change. The same partys, (strany), or how do you say it in english, who started the war, are still now in the same positions! THEY started the war, the nationalist partys, SDA, HDZ, SDS. Yeah, it a bit changed in the last, but they are always...
- But they should be democratic, no?
- They SHOULD be democratic, it's only the name (smích). They aren't democratic. We all know it.
- But Bosnia is a democratic country, or it should be it rather?
- The Bosna is, in the state, his law, but (smích) not in their mind. I think, if you look on the next hundred years, it will be here war.
- You think? Again?!
- Yeah, definitely. Because can't live like this. If something don't change here, it will be war...I think so. Many people think so. Many people would like to be war again because they(..)
- But you, who are optimist, you say this?
- I am optimist for myself. I can't change the thought of other people, they are feeling like it. Yeah before the, how you say it when they are choosing the gouvernement, there are SUCH rhetoric here, I, I think the war started again. All with hate, I don't know. But we don't have an army for a war(ironicky se směje)so, nobody has an army here, and I don't think the European Nation would ever accept the war again. I don't know what will be, but the hate will stay. Yeah, it's tragic, but... I don't look at it like

this, for me, all the people are the same, even those killers, I, I only look at them with, I am sorry for them, because they are retarded for me.

- Mohamed- smích
- And I think God will pass judgement of them. They will, if they can sleep every night very well and know that they killed so many children innocent and innocent woman were raped or something like that, then...pche, it's not human for me so, I don't, I can't treat them like human. They are, pff, shit, I don't know how to say it. And I don't know such people, yeah I spoke with my father about that, because he was here, and he said he can't, he could never kill anyone. He had a weapon, but he never shoot any bullet from it. And only if he were in the position to look at his life or someone else, then he would shoot. But for certain you can shoot of somebody you can't see, because he's kilometers from you, you must when you get the order. But if they were like twenty meters and you see in their eyes, he will never do it. Only if he must. And I am glad for him...
- Wau.
- No more questions?
- No, it's everything.
- No more questions?!
- No, but if you want to tell me something more about anything we were speaking about?
- About what?
- If you have something more to say..
- ..About what did Adel speak, I would like...
- ...Adel he just spoke about Islam.
- Only about this?
- Yeah.
- Yeah, it's, it's normal for him.
- But this, you know it's interesting for me also.
- Yeah, I, if you look on this Islam, I don't like it that the western part of, of our earth, are looking on Islam like terrorists, because they aren't terrorists. True islamic people, who know all parts of Islam, will never kill anybody. It's forbidden. It's forbidden, it's forbidden to say to someone, that he is not a good guy. If you say it, that, it's a very big mistake there. If you only say: hey, I think you are not good because only God knows, who is good, that's forbidden. And kill people(smích), that's..smješný(směšný). And, I don't know, there are some extreme, extremist people, they are, they have their organisations, so one, but that's not Islam. That's their own way they choose, so. I don't like to unify all the people because of them, they are maybe 5% of them or maybe I don't know how much. And it's very, very sad, because when you, like muslim here from Bosnia, we are, I think the muslims here are the most normal in

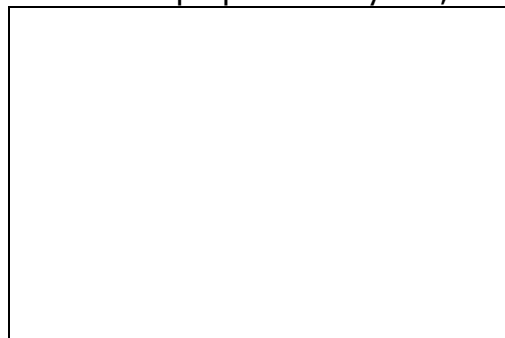
Europe, because they have normal aspects of life. But they treat you also like a terrorist after the 11th September.

- Ok, wau.
- You have finished?
- If you have something more to say, then you say it.
- Yeah I would like to that you question me something, not only from the, from the..
- What I noticed?
- Do you have any questions? Something that interests you?
- You know what? For sure. I will listen this, at my home, rewrite it, and then I will have one hundred of questions.
- When you deduce it.
- What?
- Deduce it, when you look at it all. Yeah, ok.
- Super. Hvala ti puno.

Článek o Sarajevu, který vyšel 28.2. 2008, Reflex 09/2008

V SARAJEVU

Studentka sociologie PETRA KOTVOVÁ (24) v hlavním městě Bosny a Hercegoviny prováděla terénní výzkum tamější mladé generace. "V Bosně jsou lidé přátelší a umějí se radovat ze života," říká. "Na druhé straně - na Balkáně má k sobě radost a smutek, štěstí i tragédie až moc blízko. Jako by byly téměř jedno a totéž. Lidé mezi nimi dokáží přepínat tak rychle, že člověk ten přechod někdy ani nestihne."

Skrze Sarajevo dnes vede administrativní hranice mezi dvěma téměř samostatnými celky. Jednu část spravuje Srbská republika a druhou Federace Bosny a Hercegoviny. Foto: PETRA KOTVOVÁ

V Bosně jsem byla nejprve dvakrát jako turistka. Země a její osud mě zaujaly a rozhodla jsem se udělat tam diplomovou práci. Na Internetu jsem našla Středoevropský výměnný program pro univerzitní studia (CEEPUS), jenž podporuje spolupráci zemí v daném regionu, a navrhla tříměsíční terénní výzkum zaměřený na identitu a perspektivy mladé generace.

Kupodivu, největším problémem bylo získat zvací dopis ze Sarajevské univerzity politických věd. Byla to čirá formalita, než jsem se ale zkontaktovala s kompetentní osobou, musela jsem se dostat přes nefungující internetové stránky, telefonní hovory v bosenštině, kterou jsem v té době moc neovládala, a podobně.

JÍZDENKA? NEZÁJEM!

Bosenskou měnou je konvertibilní marka, ve spoustě obchodů však přijímají také eura (vzájemný kurs je dvě KM za euro). Já dostávala jako stipendium osm tisíc korun měsíčně, v tamější měně tedy necelých šest set KM a z nich jsem platila dvě stě padesát za ubytování. Teoreticky jsem obývala celé patro rodinného domu (tři pokoje, velký obývací s kuchyní a koupelnu), ale to jsem ani nevyužila. Byl tam jen jeden přímotop, takže mě zima brzy zahrnala do nejmenšího pokoje, který šel jakž takž vytopit.

Zbytek stipendia padl na skromné živobytí. Ceny v Bosně se podobají našim, výrazně levněji pořídíte jen oblečení nebo šperky, hlavně bižuterii. Jejich kvalita ale často odpovídá ceně. Jídlo v restauraci vyjde nastejno, kávu, jež se pije vždy a všude, pořídíte za marku nebo taky za tři, podle podniku. Levné a oblíbené jsou burekdžinice, jídelny podávající specialitu původem z Turecka - listové těsto s různou náplní podávané s keфіrem nebo jogurtem.

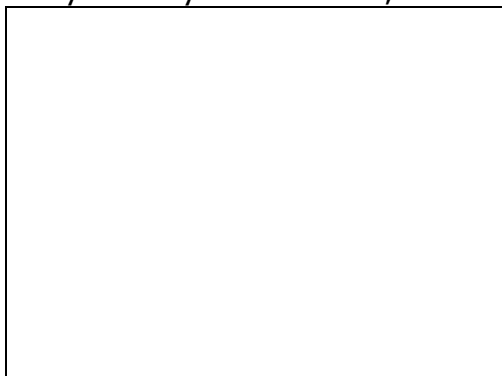
Na rozdíl od cen se příjmy lidí v Bosně těm našim nijak nepodobají. Průměrná mzda je asi poloviční a nezaměstnanost se pohybuje kolem čtyřiceti procent. Proto i někteří lidé v hlavním městě chovají domácí zvířata a přilepšují si úrodou ze zahrad či políček.

Jízdenky na tramvaj či autobus (dvě KM, ať jedete kamkoli) si v Sarajevu kupuje málokdo. Většina pasažérů na ně prostě nemá a revizory posílá do háje. Ti ustoupí a pokuty vymáhají jen od cizinců, jež prozradí přízvuk. Pokud narazí na turisty, často si pak vše vynahradí mnohem vyšší sumou, než určují předpisy. Já nakonec začala jezdit načerno také. Když se mi podařilo poprvé odbýt revizora, bylo to pro mě znamení, že jsem mezi místní skutečně zapadla.

ČEŠTINA POMŮŽE

Před válkou žilo v Sarajevu asi čtyři sta třicet tisíc lidí. Z nich byla polovina Muslimů, třetina Srbů a desetina Chorvatů. Dnes je obyvatel jen tři sta tisíc a změnilo se i jejich etnické složení. Většina Srbů i část Chorvatů odešli a převažují Muslimové, jichž jsou téměř čtyři pětiny.

Anglicky se v Sarajevu moc nedomluvíte. Ideální nejsou ani znalosti načerpané z učebnice srbochorvatštiny pro samouky. Po rozdělení se řeč modifikovala a každé etnikum mluví trochu jinak. Srbština zůstala skoro beze změny, ale bosensština přebírá hodně z turečtiny a chorvatština se snaží odlišit vynalézáním různých novotvarů. Základ je naštěstí pořád srozumitelný a během pár týdnů se člověk chytne. Když něco nevíte, řeknete to česky a taky to jde.

'Bosna a Hercegovina je země, kterou stojí za to objevit!' tvrdí Petra Kotvová
Foto: ARCHÍV PETRY KOTVOVÉ

Stopy války v podobě rozstřílených fasád, neopravených budov a chodníků poničených granáty jsou v Sarajevu vidět téměř na každém kroku. Také infrastruktura pokulhává, výpadky vody a elektřiny přicházejí minimálně dvakrát do týdne. Původně římská osada byla zničena v době stěhování národů, od roku 1244 tu stál hrad bosenských bánů a v roce 1435 se místa zmocnili osmanští Turci, kteří zde vybudovali pevnost a město nazvané Sarajevo (z tureckého seraj = dvorec). Neopakovatelnou atmosféru má zejména jeho historické jádro. Na Baščaršiji vedle sebe stojí mešity, katolický a pravoslavný kostel i synagóga. Když se při západu slunce rozezní z mešit ezan a orientální melodie svolávající k modlitbě se vracejí z blízkých hor mnohonásobnou ozvěnou, je to nepopsatelný zážitek.

ŽIVOT PŘI ZEMI

Do Sarajeva jsem jela pracovat a o nějaké módě jsem moc neuvažovala. Ve svetrů, džínách a teniskách jsem ale vedle svých vrstevnic vypadala jako sociální případ. Sarajevané, obzvláště mladí, se oblékají vždy perfektně. Na náš vkus to

až přehánějí. Také ideál krásy je tam jiný, dívka musí vypadat co nejvíc žensky, to jest mít na sobě hodně make-upu a oblečení zdůrazňující ženské křivky.

Nějaká kila navíc nevádí. Naopak, hubené dívky nejsou v kursu.

Dokonalé oblečení spolu s nejnovějšími mobilními telefony jsou jediné, čím se většina mladých může přiblížit Západu. V diplomce jsem vyšla z hypotézy, že jde o lidi, kteří by svou aktivitou mohli změnit budoucnost země. Jenže při současném stavu roztržitěné politické scény a složité nefunkční samosprávy je to utopie, v lepším případě úkol pro další generaci. Dnešní mladí to dobře vědí a drtivá většina (včetně vysokoškolských studentů) má jen základní životní cíle: dodělat školu, najít jakž takž placenou práci a založit rodinu. O dalším rozvoji a nějaké seberealizaci ani moc nepřemýšlejí.

V Sarajevu běží čas pomaleji než v Praze a má to své výhody. Lidé netráví život v poklusu, důležité je mít čas na rodinu a blízké a "družit se". Kavárny jsou stále plné, lidé nemají peněz nazbyt, ale společné posezení si neodpustí. Zaplatit i za přátele přitom patří k bontónu, jen žena za muže nikdy neplatí.

Víc než polovinu všech obyvatel Sarajeva dnes představují přistěhovalci odjinud. Nejvíc je Muslimů z venkova. Občas potkáte totálně zahalené ženy, zpravidla manželky wahhábovců, kteří jsou tam na misi, nebo mudžáhidů, co přišli bojovat už za války a pak zůstali. Víra většiny je ale umírněná.

Bohužel - před válkou žili obyvatelé města víc pospolu bez ohledu na víru či etnickou příslušnost (každá třetí svatba byla smíšená!), zatímco teď je každá z komunit uzavřena do sebe. "Nechci se definovat jako Muslim, Chorvat nebo Srb," řekl mi jeden známý, "ale je s tím problém. Když řeknu, že jsem prostě Bosňák, jako bych nebyl nikdo."

RÁJ BEZ TURISTŮ

V Bosně se člověk naučí trpělivosti a uvědomí si, jak skvělé podmínky máme doma: možnost studovat ve světě, cestovat, rozvíjet své zájmy, plánovat budoucnost. Pobyt v Sarajevu mě naučil i respektu k lidem, již prošli peklem války. Svůj osud nesou statečně a přitom si uchovali spontánní radost ze života i vřelou pohostinnost a zájem o druhé.

V Sarajevu jsem našla spoustu přátel, se kterými jsem stále v kontaktu. Je pro mě místem, kde se budu vždy cítit jako doma. Už jen jeho jméno ve mně vyvolává úsměv a hřejivý pocit u srdce. Návštěvu rozhodně doporučuji. Při troše opatrnosti vám nehrozí o moc větší nebezpečí než jinde. Mimo město je ale nutné dávat pozor na miny, nejlepší je vyptat se místních a nescházet z vyšlapaných cest.

Bosna a Hercegovina je země s poutavou historií a nádhernou přírodou. Navíc zatím není zahlcena turisty a lidé si stále váží návštěvníků odjinud. Vedle Sarajeva byste neměli zapomenout navštívit i Mostar. Most odstřelený chorvatskými vojáky, jenž dal městu jméno, už zase stojí a okolí vypadá doslova pohádkově.

Cesta ze Sarajeva do Mostaru vede horami, podél řeky Neretvy. Sportovce možná zaujme, že se po ní dá v létě raftovat. V zimě pak nabízejí své služby za výhodné ceny lyžařské areály, kolem Sarajeva jsou to Bjelašnica, Jagorina a Trebević.

<http://reflex.cz/Clanek31230.html>

je u Banjoj Luci uspostavljena
dijagnoza. Kod naše Nazife us-

preživljavaju od posljedice
poneke dnevnicе. M. Č.

Studentica iz Češke Petra Kutvova

Priprema diplomski rad o mladoj generaciji u BiH

Kaže da ova zemlja ima nešto magično

Petra Kutvova, studentica četvrte godine sociologije na Praškom univerzitetu, već treći put boravi u BiH. Kaže da ova zemlja i pogotovo njen glavni grad imaju nešto magično i blisko.

- Prvi put sam došla 2003. godine kao turista i osjetila prijatno uzbuđenje u susretima s bosanskim gradovima i ljudima. Potom sam 2005. godine u BiH boravila 45 dana i odlučila da moj diplomski rad bude vezan za ovu zemlju - priča Petra.

Odabrala je temu „Mlada generacija u BiH i studenti u Sarajevu“ i ove godine ponovo je u našoj zemlji. Boravi kod studentice Elmedine Sejfović. Petra je proteklih dana sa sarajevskim studentima obilazila bošnjačka stratišta po zapadnoj Bosni. U hali Šejkovača u Sanskom Mostu mlada Čehinja prvi put se susrela s posmrtnim ostacima oko hiljadu Bošnjaka.

- Ovo je strašno, meni jednostavno nedostaju riječi. Čovjek

Petra u hali Šejkovača

se naprosto izgubi u ovom sablasnom prostoru. Žao mi je što u Češkoj mladi ljudi ne znaju šta se ovdje zapravo dogodilo. Oni misle da su se svi borili protiv svakoga - potreseno je rekla Petra.

M. D.

S novinářem Dnevniho Avazu před halou Šejkovac v bosenské Krajini. V této hale jsou uskladněny ostatky obětí masakrů, které byly exhumovány z masových hrobů, a čekají na identifikaci.

Se starostou Cazína v bosenské Krajini.

Vlevo: u jednoho z masových hrobů v bosenské Krajině s Amorem Maševićem, který se zabývá exhumováním a identifikací obětí.

Vpravo: v bývalém pracovním a koncentračním táboře Manjača s muži, kteří zde byli vězňeni

Hala Šejkovac- zde jsou uskladněny ostatky obětí vyzdvižené z masových hrobů.

Se starostou Sanského Mostu pokládám věnec k pomníku civilních obětí války v Sanském Mostu.

Vlevo: iftar v Tabačkom mesdžidu s mladými muslimy. Iftar je slavnostní ramadánská večeře po západu slunce, kdy končí půst.

Vpravo: v mešitě Kralje Fahda v Sarajevu s věřícími dívkami ze studentského domu Nedžariči.